

संवाहक

मानव अधिकार जर्नल

अङ्क १३

SAMBAHAK

Human Rights Journal

Vol. 13

संवाहक

अङ्क १३

संवाहक

Sambahak

मानव अधिकार पत्रिका
Human Rights Journal

वर्ष ५	पुष २०७६	अङ्क १३
Year 5	January 2020	Vol. 13

आयोगका पदाधिकारीहरू

अध्यक्ष, माननीय अनूप राज शर्मा
सदस्य, माननीय प्रकाश वस्ती
सदस्य, माननीय सुदिप पाठक
सदस्य, माननीय मोहना अन्सारी
सदस्य, माननीय गोविन्द शर्मा पौड्याल
सचिव, वेदप्रसाद भट्टराई

प्रकाशक :

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
हरिहर भवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल

Commissioners of NHRC

Chairperson, Hon. Anup Raj Sharma
Commissioner, Hon. Prakash Osti
Commissioner, Hon. Sudip Pathak
Commissioner, Hon. Mohana Ansari
Commissioner, Hon. Govinda Sharma Paudyal
Secretary, Bed Prasad Bhattarai

Publisher:

National Human Rights Commission, Nepal
Harihar Bhawan, Pulchowk, Lalitpur, Nepal

Email: nhrc@nhrcnepal.org, **Web:** www.nhrcnepal.org

Facebook: www.facebook.com/NepalNHRC, **Twitter:** @NepalNHRC

सर्वाधिकार © राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
हरिहर भवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल

Copyright © National Human Rights Commission
Harihar Bhawan, Pulchowk, Lalitpur, Nepal

उल्लेखन विधि :
यस पत्रिकालाई उल्लेख गर्नु परेमा
संवाहक, पुष २०७६
राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल

Citation Method:

This publication is to be cited as
Sambahak, January 2020
National Human Rights Commission, Nepal

लेआउट तथा डिजाइन
पवन भण्डारी

Layout and Design
Pawan Bhandari

प्रकाशन मिति : पुष २०७६
प्रति : १०००

Publication Date: January 2020
Copies: 1000

आयोगको पूर्व स्वीकृतिबिना यस प्रकाशनका लेख र सामग्रीलाई बौद्धिक वा शैक्षिक प्रयोजनबाहेक व्यापारिक वा अन्य प्रयोजनका लागि पुनः उत्पादन एवम् मुद्रण तथा कुनै पनि माध्यमबाट प्रयोगमा ल्याउन पाइने छैन ।
बौद्धिक तथा शैक्षिक प्रयोजनार्थ स्रोत खुलाई आवश्यक अंशहरू साभार गरी प्रयोग गर्न सकिने छ ।

The articles and matter of this journal can not be reprinted and republished for the commercial purposes, and can not be used without the prior consent of the Commission except for intellectual and academic purposes.
For intellectual and academic purposes, necessary portions can be used with proper citation.

प्रकाशन समिति

प्रकाश वस्ती, माननीय सदस्य
वेदप्रसाद भट्टराई, सचिव
मुरारी खरेल, निर्देशक
डा. टीकाराम पोखरेल, निर्देशक
खिमानन्द बस्याल, मानव अधिकार अधिकृत

Publication Board

Prakash Osti, Hon'ble Member
Bed Prasad Bhattarai, Secretary
Murari Kharel, Director
Dr. Tikaram Pokharel, Director
Khimananda Bashyal, HR Officer

सम्पादन समिति

संयोजक : नवराज सापकोटा
सदस्य सचिव : कल्पना नेपाल आचार्य
प्रवन्धक : पवन भण्डारी

Editorial Board

Coordinator : Nava Raj Sapkota
Member Secretary: Kalpana Nepal Acharya
Management : Pawan Bhandari

विषय सूची/Contents

विषय	पृष्ठ
An Anatomy of Adequate Resources, Funding and Financial Autonomy of NHRIs	1-22
Bed Bhattarai Nava Raj Sapkota	
Mandates and Competence of NHRIs; Issues of Compliance with International Human Rights Standards	23-44
Bishal Khanal	
Challenges Faced by the National Human Rights Commission of Nepal in Upholding The Paris Principles	45-68
Dr. Bipin Adhikari Bidushi Adhikari	
मानव अधिकार संस्थाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्त	६९-७८
श्यामकुमार भट्टराई	
पेरिस सिद्धान्तको कसीमा बहुलवाद र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	७९-९१
इन्दिरा दाहाल	
राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकार	९२-१११
महेश शर्मा पौडेल	
Role of National Human Rights Institutions for International Human Rights Protection Mechanism	112-131
Surya Deuja	
राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था; राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र अर्धन्यायिक सक्षमता	१३२-१४७
श्यामबाबु काफ्ले	

यस पत्रिकामा प्रकाशित लेखहरूमा व्यक्त विचार लेखकका निजी हुन् । ती विचारले लेखकको पदीय हैसियत तथा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालको प्रतिनिधित्व गर्दैनन् ।

The views expressed in the articles of this publication are solely those of the authors. The views do not represent the status of author and the views of NHRC.

यस अङ्गभित्र रहेका आलेखहरूको सक्षिप्त ..

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालले २०७३ साल ज्येष्ठबाट संवाहकको प्रकाशन गर्दै आइरहेको छ । अङ्क १३ सम्म आइपुग्दा यसले मानव अधिकारका विविध विषयहरूमा १०८ वटा सामग्री प्रकाशन गरेको छ । यसले मानव अधिकार संस्कृतिलाई टेवा पुऱ्याउदै आएको छ । यस मानव अधिकार जर्नल संवाहकको १३ औं अङ्कमा मानव अधिकारको पेरिस सिद्धान्तहरूसँग सम्बन्धित क्रमशः ८ वटा आलेखहरू समेटिएका छन् ।

पहिलो आलेख वेदप्रसाद भट्टराई र नवराज सापकोटाले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख *An Anatomy of Adequate Resources, Funding and Financial Autonomy of NHRIs* भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । यस आलेख मुख्य रूपमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूलाई आवश्यक पर्ने स्रोत, आर्थिक कोष तथा स्वायत्तताको सन्दर्भमा केन्द्रित रहेको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूलाई सरकारले प्रदान गर्ने स्रोतको पर्याप्तता, कोषमाथिको नियन्त्रण तथा यस्ता संस्थाहरूको स्वायत्तताको अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड के हो? भन्ने सन्दर्भमा मानव अधिकारको पेरिस सिद्धान्तले निर्दिष्ट गरेका मापदण्डहरूको व्याख्या गरेको छ । मानव अधिकारको पेरिस सिद्धान्तले निर्दिष्ट गरेका मापदण्डहरूलाई राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको सन्दर्भमा छोटकरीमा व्याख्या गर्ने प्रयास यस आलेखले गरेको छ ।

दोस्रो आलेख विशाल खनालले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख *Mandates and Competence of NHRIs; Issues of Compliance with International Human Rights Standards* भन्ने शीर्षक रहेको छ । यस आलेखले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको कार्यादेश के हुने भन्ने विषयलाई केन्द्र विन्दुमा राखी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको संवैधानिक तथा कानूनी कार्यादेश माथि टिप्पणी गरेको छ । मानव अधिकारको संवर्द्धन र प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने दायित्व आयोगलाई रहेको र नेपालको संविधानले प्रदान गरेका संवैधानिक व्यवस्थाहरू, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ ले प्रदान गरेका कानूनी व्यवस्थाहरूलाई प्रस्तुत आलेखले जोड दिएको छ ।

तेस्रो डा विपिन अधिकारी र विदुशी अधिकारीले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख *Challenges Faced*

by the National Human Rights Commission of Nepal in Upholding the Paris Principles भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । यस आलेखले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरु कसरी सरकारबाट स्वतन्त्र र स्वायत्त हुन्छन् ? मानव अधिकारको पेरिस सिद्धान्तले तोकेका मापदण्डहरु के के हुन्? नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा मानव अधिकारले पेरिस सिद्धान्तले तोकेका कुन कुन मापदण्डलाई अवलम्बन् कुन हदसम्म गर्न सकेको छ भन्ने कुरा उल्लेख गर्दै आयोग निरन्तर “क” वर्गको हैतियतमा रहेको उल्लेख गर्दै समीक्षात्मक टिप्पणी गरेको छ । सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा स्थापना भएको आयोग सङ्गमणकालीन न्याय, सामुहिक अधिकारका क्षेत्रहरु, आयोगले बहन गरेको सार्वजनिक उत्तरदायित्व र प्राकृतिक विपदको अवस्थामा आयोगले खेलेको भूमिकासँग आयोगको स्वतन्त्रता र स्वायत्ततालाई जोडेर विश्लेषण गरिएको छ ।

चौथो आलेख श्यामकुमार भट्टराईले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख “मानव अधिकार स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्त” भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्वतन्त्रता संविधान र कानूनले प्रत्याभूत गरेको छ । भएका व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी जीवन्तता प्रदान गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसको पालनाको अवस्थालाई मूल्याङ्कन गर्न मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था स्थापना गर्ने प्रस्तावसहित पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरेको छ । संविधान, कानून र पेरिस सिद्धान्तका व्यवस्था मुताबिक आयोगलाई स्वतन्त्रतासहितका गुणहरुले सपन्न तुल्याउनु पर्दछ । मानव अधिकारको कार्यान्वयनको अवस्थाको मूल्यांकन गरी नागरिकका तर्फबाट निगरानी गर्ने यस्तो संस्थाले प्रशासकीय, वित्तीय र कार्यात्मक स्वतन्त्रताका आधारहरु प्राप्त गरेको हुनु पर्दछ । सोही सन्दर्भमा निर्धारित मापदण्डबमोजिम नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले प्राप्त गरेका स्वतन्त्रताका आधारहरु संवैधानिक तथा कानूनी रूपमा पर्याप्त हुनुपर्छ भन्ने विषयमा जोड दिनु भएकोछ । यसै गरी यस आलेखभित्र स्वतन्त्रताका आधारहरु, संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापना, नियुक्तिका आधारहरु, सेवाका शर्तहरु, संसदीय समितिको अनुगमन बाहिर, अनुसन्धानका लागि पर्याप्त अधिकार भन्ने विषयहरु समेटिएका छन् । यसका अतिरिक्त सचिव र कर्मचारीको व्यवस्था, सञ्चित कोषबाट स्वतः व्ययभार, अदालतलाई भए सरहको अधिकार, राजनीतिक प्रभाव बाहिर, थप स्वायत्तता, आन्तरिक सक्षमता, संसद माफत जनताप्रति उत्तरदायी, राज्यको निकाय, अन्य संवैधानिक निकाय र मानव अधिकार आयोगमा भिन्नता, स्वतन्त्रताको संवर्द्धनका लागि पुनरावलोकन गर्नुपर्ने विषयहरु लगायतका विषयहरुलाई लेखकले आलेखमा समेटेनु भएको छ ।

पाँचौ आलेख ईन्दिरा दाहालले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख “पेरिस सिद्धान्तको कसीमा

बहुलवाद र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग” भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । प्रस्तुत आलेखमा बहुलवाद मानव अधिकार संस्थाहरुका लागि अपरिहार्य निर्देशित अन्तरवस्तु हो । मानव अधिकार मानवहरुका लागि मात्र भएकोले यस्तो अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दायित्व राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग स्वयंमा बहुलवाद वा समावेशिताको प्रतिविम्ब झल्कनु पर्दछ । आयोगको सक्षमताको परीक्षण आयोगमा नियुक्त हुने पदाधिकारी र कर्मचारी एवम् तिनको कार्यसम्पादनको परिणाममा देखिनु पर्दछ । आयोग स्वयं बहुलवादयुक्त हुन सकेन वा सबैले स्वामित्व ग्रहण गर्न सकेनन् भने स्वभावैले संरचनामा प्रश्न उत्थन सक्ने हुँदा आयोगको वनोटमा बहुलवाद स्वयंमा यसको सक्षमता वा विश्वसनीयतालाई पूर्व शर्तको रूपमा लिनुपर्दछ भन्ने विषयमा लेखकले जोड दिनु भएको छ । यसै गरी बहुलवादका बहुआयामहरु, नेपालको संविधानमा बहुलवाद, के हो पेरिस सिद्धान्त, पेरिस सिद्धान्त र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालको संविधानमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, कर्मचारीको नियुक्तिमा बहुलवाद, सर्वोच्च अदालतको मार्गनिर्देश र कार्यान्वयनको अवस्था लगायतका विषयहरु समावेश भएका छन् ।

छैठौँ आलेख महेश शर्मा पौडेलले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख “राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकार” भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । पेरिस सिद्धान्तको मानव अधिकारको संरक्षणको कार्य अन्तर्गत उजुरी ग्रहण गर्ने, ती उजुरीहरुमा अनुसन्धान गर्ने, उजुरीहरुमा निर्णय गर्ने, विवादहरुमा मध्यस्थता गर्ने र अनुगमन पर्दछन् भने मानव अधिकारको कार्यान्वयनको अवस्थाको अनुगमन गर्ने र यसको उल्लंघन भएमा अनुसन्धान गरी दोषीउपर कारवाही र पीडितलाई उपचार दिनु जरुरी हुन्छ । आयोगका सिफारिश कार्यान्वयनको अवस्थामा सुधार हुनुपर्दछ भन्ने विषयमा लेखकले जोड दिनु भएको छ । यसै गरी यस आलेखभित्र मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था र यसका लागि आवश्यक अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको अनुसन्धानको अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालको अनुसन्धान सम्बन्धी अधिकार, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐनको संशोधन विधेयकसम्बन्धी भइरहेका बहस, र सुझाव लगायतका विषयहरु समावेश भएका छन् ।

सातौँ आलेख सूर्य देवजाले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख Role of National Human Rights Institution for International Human Rights Protection Mechanism भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । यस आलेखमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरुले मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारका संयन्त्रहरु मार्फत खेल्न सक्ने भूमिकाको सन्दर्भमा उल्लेख गरिएको छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूले विश्वव्यापी आवधिक समिक्षा, विभिन्न सन्धीजनित निकायमा छुट्टै प्रतिवेदन पठाउने देखि लिएर विशेष समाधिषकलाई प्रतिवेदन गर्न सक्ने कुरालाई केन्द्रमा राखिएको छ । यसैगरी वैयक्तिक उजुरीको संयन्त्रमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको महत्वपूर्ण भूमिका रहने कुरालाई महत्व दिईएको छ । फौजदारी न्यायका अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रमा समेत आयोगले भूमिका खेल्न सक्ने र न्यायमा पहुँचका लागि मानव अधिकार संस्थाहरूको भूमिका रहने कुरालाई उजागर गरेको छ ।

आठौँ आलेख श्यामबाबु काफ्लेले तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत आलेख “राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र अर्धन्यायिक सक्षमता” भन्ने शीर्षकमा रहेको छ । कुनै तथ्यको खोजबिन गरी प्राप्त तथ्यको आधारमा न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णयमा पुग्न पाउने अधिकारलाई अर्धन्यायिक संरक्षण जसले कुनै आयोग समक्ष व्यक्तिलाई उपस्थित गराई जानकारी वा बयान लिने वा बकपत्र गराउने, प्रमाण बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने संवैधानिक अधिकारसहितको व्यवस्था गरेको हुन्छ । यसमा अनुसन्धान गर्ने र अनुसन्धानको निष्कर्षको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकार पनि रहेको हुन्छ । त्यसै गरी अर्धन्यायिक सक्षमताभित्र तथ्य पत्ता लगाउने, सुनुवाई गर्ने, विवादका विषयहरूलाई सुल्झाउने समेतका कार्यहरू पर्दछन् । अर्को महत्वपूर्ण पक्ष, कुनै विवादको समाधानको सन्दर्भमा आफैँ पक्ष वा विपक्ष भएर पनि निर्णय गर्ने अधिकार अर्धन्यायिक निकायमा रहन्छ । अर्धन्यायिक निकायमा अनुसन्धान गर्ने र अनुसन्धानको निष्कर्षको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकार पनि रहेको हुन्छ भन्ने विषयमा लेखकले जोड दिनु भएको छ । यस आलेखभित्र अर्धन्यायिक अधिकार, पेरिस सिद्धान्त र प्रमुख क्षेत्र, अर्धन्यायिक सक्षमता, अर्धन्यायिक सक्षमतासम्बन्धी केही अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल र अर्धन्यायिक सक्षमता र आयोगको अर्धन्यायिक सक्षमता र सर्वोच्च अदालत लगायतका विषयहरू समावेश भएका छन् ।

An Anatomy of Adequate Resources, Funding and Financial Autonomy of NHRIs

Bed Prasad Bhattari

Nava Raj Sapkota

Abstract

National Human Rights Institutions (NHRIs) are independent bodies, established by law or in the constitution, to promote and protect human rights in their respective countries. They operate and function independently from government. The main objective of this paper is to comprehend the adequate resources, funding and autonomy of NHRIs. It especially examines the management of National Human Rights Commission of Nepal (NHRCN). Apart from the introductory aspect, the article is pigeon-hole into different compartments. In the first segment the article gives an overview of NHRIs and NHRC Nepal. The second segment explains the nature and character of infrastructure, adequate resources and staff. The paper also reviews accessibility to the public and border population, NHRI members, staffs their salaries and benefits, reflection of principle of pluralism. Similarly it also draws observations on Communications infrastructure and the budgeting process. The remaining section deals with donor funding, views of Sub-Committee on Accreditation of Global Alliance of National Human Rights Institutions on the financial matter and financial systems and the accountability while the last aspect is the concluding remarks.

An Overview of the NHRIs

States have the legal obligation to protect and promote human rights, including the right to social security, and ensure that people can realize their rights without discrimination. The overall responsibility of the State includes ensuring the due provision of benefits according to clear and transparent eligibility criteria and entitlements, and the proper administration of the institutions and services. For this each state has legislature, executive, judiciary, constitutional agencies and free

press. Apart from this, for the effective protection and promotion of human rights, the necessity to establish the National Human Rights Institutions as a watchdog are realized. So that NHRIs have been established.

National Human Rights Institutions (NHRIs) are independent bodies, established by law or in the constitution, to promote and protect human rights in their respective countries. They operate and function independently from government. They also operate separately from non-governmental organisations (NGOs). However, they can and should build constructive relationships with both.

Effective NHRIs help bridge the "protection gap" between the rights of individuals and the responsibilities of the State by: Monitoring the human rights situation in the country and the actions of the State, providing advice to the State so that it can meet its international and domestic human rights commitments, receiving, investigating and resolving complaints of human rights violations, undertaking human rights education programs for all sections of the community, engaging with the international human rights community to raise pressing issues and advocate for recommendations that can be made to the State.¹ The National Human Rights Commission of Nepal established as an independent statutory body in 2000, has been elevated to a powerful constitutional body with a commensurate mandate, competence and independence. The NHRCN was elevated to a constitutional body by the Article 131 of the Interim Constitution of Nepal, 2007 and by Article 248 of the present Constitution of Nepal (2015). NHRC Nepal has a separate sphere of responsibilities as mandated in the Constitution of Nepal.

In Nepal, the National Human Rights Commission (NHRC) was established during the domestic conflict. It has been upgraded to a constitutional body. The attention of the international community is attracted towards its "independence" in accordance with the Paris Principles (1991), which sets international standards for the national human rights institutions, which include their independence to hire employees and independent funding together with strong national constitutional and legal mandates. The NHRC meets the criteria set out in the Paris Principles on the independence of national human rights institutions.²

NHRI's infrastructure

Institutional infrastructure is the basic physical and organizational structures and

¹ <https://www.asiapacificforum.net/support/what-are-nhris/what-are-nhris/>

² Madhu Raman Acharya: Nepal Worldview (volume I: Foreign Policy), 2019 ADROIT PUBLISH-ERS< New Delhi, page 455.

facilities needed for the operation of an institution, consisting of core components organizational structure, built infrastructure, digital artifacts, and people.³ The Paris Principles state that the national institution shall have an infrastructure which is suited to the smooth conduct of its activities, in particular adequate funding. The purpose of this funding should be to enable it to have its own staff and premises, in order to be independent of the Government and not be subject to financial control which might affect its independence.

Article 248 of the Constitution provides that NHRCN consists of a Chairperson and four other members. Section 27 of the NHRCN Act provides that the Government of Nepal shall, on the recommendation of the Commission, approve the organizational structure of the Commission and posts. Apart from the offices of the Chairperson and the members the NHRCN has the office of the Secretary who performs the following major functions:

- To undertake administrative and management work,
- To prepare annual budgets, programs and plans and submit them to the Commission,
- To take care of and maintain movable and immovable properties of the Commission,
- To make necessary arrangements for smooth operation of the Commission's work and proceedings,
- To implement or cause to implement effectively the policies, programs and decisions of the Commission.

The central office is organized into the following departments: Law, Investigation & Monitoring Department (LIM), Coordination Department, Promotion, Advocacy & Collective Rights Department (PAC), Administration, Finance, Policy and Planning Department. There are also different divisions under the respective departments. In addition to the Central office, NHRCN has also seven provincial offices (one yet to be established in Surkhet) and three branch offices.

The optimal functioning of the NHRCN has been hampered by the lack of permanent office buildings (in the central office as well as provincial and branch offices). Thus, arrangement for permanent offices and the provision of necessary physical

³ <https://www.igi-global.com/dictionary/faculty-development-centers-for-digital-teaching-and-learning/73883>

and technical resources is essential for the ongoing development of efficient and systematic practices and procedures to enable the NHRCN to continually develop its ability to function according to its mandate.

The NHRC has recruited new permanent staff due to the interim injunction issued by the Supreme Court of Nepal pending final determination of litigation challenging the NHRC's recruitment and promotion procedures. On 1 August, 2013 the Supreme Court dismissed the proceedings against the NHRCN and removed the injunction. Then, the NHRCN has recruited new permanent staffs before three years. The NHRCN has an approved and funded staff number of 309 but at the time of writing this article January 2020 it had 230 staffs.

Financial Independence ⁴

National Human Rights Institutions (NHRIs) in many countries are not entirely independent financially. They are State institutions and they rely on States governments and parliaments to provide their core operational budgets and law for ensuring financial autonomy. The Paris Principles state that an NHRI should have "adequate funding ... to enable it to have its own staff and premises, in order to be independent of the Government and not be subject to financial control which might affect its independence".

The nature of financial independence is complex. States determine their budgets, according to their own priorities and to the resources available to them. An NHRI cannot require its government or its parliament to allocate a specific amount of funding, only that the amount is "adequate" to its needs. The requirement of independence, however, means that NHRIs should have control over their budgets once they are allocated. The national human rights institution shall have an infrastructure which is suited to the smooth conduct of its activities, in particular adequate funding. The purpose of this funding should be to enable it to have its own staff and premises, in order to be independent from the Government and not be subject to financial control which might affect its independence.⁵

Financial autonomy guarantees the overall freedom of NHRIs to determine their priorities and activities. Public funds should be provided through a mechanism that is not under direct control of the government, such as a vote in Parliament. In particular, a line in the public budget should specify the allocation made to the

⁴ <https://www.asiapacificforum.net/support/what-are-nhris/independence/>

⁵ Paris Principles: Principles relating to the status of national institutions.

national institution. NHRIs should also be free to raise funds from other sources, such as from private or foreign donor agencies. Such funds should not disqualify the institution from receiving public funds; on the contrary, governments that create such institutions have a responsibility to fund them. NHRIs should be entitled to determine their own spending within the allocated budget. Financial probity should be ensured by regular public financial reporting and a regular (preferably annual) independent audit.⁶

Adequate Resources and Staff

NHRIs should receive adequate public funding to perform their mandated activities effectively and to employ the skilled staff they need to maintain their offices in the country.

To function effectively, an NHRI must be provided with an appropriate level of funding in order to guarantee its independence and its ability to freely determine its priorities and activities. It must also have the power by the law to allocate funding according to its priorities. In particular, adequate funding should, to a reasonable degree, ensure the gradual and progressive realisation of the improvement of the NHRI's operations and the fulfilment of its mandate.⁷

Provision of adequate funding by the State should, at a minimum, include the following:⁸

Section B.2 of the Paris Principles addresses the requirement for NHRIs to be adequately funded as a guarantee of their independence. The purpose of such funding and a definition of what it entails is stated as follows:

“The national institution shall have an infrastructure which is suited to the smooth conduct of its activities, in particular adequate funding. The purpose of this funding should be to enable it to have its own staff and premises, in order to be independent of the Government and not be subject to financial control which might affect its independence.

The Paris Principles refer specifically to premises and staff but infrastructure also includes information and communications technology, transport, educational

6 Assessing the Effectiveness of National Human Rights Institutions, 2005. International Council on Human Rights Policy. Versoix, Switzerland.

7 General Observations of the Sub-Committee on Accreditation: adopted by the GANHRI Bureau at its Meeting held in Geneva on 21 February 2018, page 27.

8 GANHRI Sub-Committee on Accreditation Report – March 2017, page 13-14

materials, staff and institutional capacity building activities and so on. In providing for an NHRI's infrastructure, the Paris Principles refer to "its own staff and premises". This expression makes it clear that NHRIs require premises and staff over which they have exclusive control, regardless of the manner in which they are provided. For example, the premises may be a government office but the NHRI must exercise full control over opening and closing the office, access to the office and the security of information and persons in the office. The staff may be civil servants but the NHRI must have full control over selection, promotion, remuneration, performance, direction and accountability.⁹ The premises and staff must be "its own".¹⁰ Besides that it should be easily accessible to the victims of rights violations or the civil society members/other stakeholders.

While the provision of "adequate funding" is determined in part by the national financial climate, States have the duty to protect the most vulnerable members of society, who are often the victims of human rights violations, even in times of severe resource constraints. As such, the SCA believes that it is nevertheless possible to identify certain aspects of this Paris Principles requirement that must be taken into account in any particular context. They include the following:

Accessibility to the Public

This is particularly important for the most vulnerable sections of society, who would otherwise have particular difficulty bringing attention to any violation of their human rights. As many vulnerable persons may be geographically remote from the major cities where most NHRIs are located, establishing a regional presence increases the accessibility of NHRIs, giving them as wide a geographical reach as possible, and enabling them to have full national coverage for the receipt of complaints. It is essential that, where regional offices exist, they be adequately resourced to ensure their effective functioning.¹¹ The Paris Principles state that the NHRIs should be able to have its own premises and that, within the framework of its operation, the national institution shall set up local or regional sections to assist it in discharging its functions.

In this regard, section 6 of the NHRC Act 2012 provides that the central office of the

⁹ *GANHRI SCA General Observations as adopted in Geneva in May 2013*, GO 2.4.

¹⁰ *A Manual on National Human Rights Institutions: Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions May 2015 (updated May 2018)*

¹¹ *General Observations of the Sub-Committee on Accreditation: adopted by the GANHRI Bureau at its Meeting held in Geneva on 21 February 2018*, page 28

Commission shall be located in Kathmandu valley. Currently, the Central office is located at Harihar Bhawan, Lalitpur southern part of Kathmandu. The head office is easily accessible to the general public as it is approximately 200 meters from the bus stop Pulchowk. Similarly, section 26 (2) of the NHRC Act provides for the formation of the regional and sub-regional offices. The NHRCN may establish its regional, sub-regional or liaison offices as it requires in consultation with the Ministry of Finance. After the promulgation of the new Constitution in 2015, the country has been undergone into the federal structure; NHRC has renamed its regional offices as province offices.¹²

The NHRCN has its central office and six province offices. They include Sudurpashmin Province office in Dhangadhi, Karnali Province office, in Surkhet (yet to be established), Province no 5 Office in Butwal, Gandaki Province office in Pokhara, Province no 3 office at Sanepa, Lalitpur, Province no 2 office in Janakpur, Province no 1 office in Biratnagar. In addition, It has three branch offices in Jumla (Karnali Province), Nepaljung (Province no 5) and Khotang (Province no 1).

The NHRCN has devised a '*Regional Office Coordination*' standard operating procedure to coordinate and regulate communications between head office and province and branch offices. Through its central, province and branch offices the National Human Rights Commission has been apparently accepting complaints on violation of human rights. A complain to the NHRCN may be made either by the victim or any other person on behalf of the victim and may be submitted or sent through post, fax, e-mail or online, face book and twitters. Urgent complaints can also be lodged round the clock, through hot lines telephone no 97715010000. No fee is charged on complaints. The NHRCN also takes suo - moto cognizance of serious matters on the basis of newspaper and media report.

All the departments, including the member's chambers of the head office are easily accessible to persons with physical and sensory disabilities including the ramp for wheelchair users. The province and branch offices are also accessible to persons with disabilities.

Another means of increasing the accessibility of NHRIs to vulnerable groups is to ensure that their premises are neither located in wealthy areas nor in or nearby government buildings. This is particularly important where government buildings are protected by military or security forces. Where an NHRI's offices are too close to government offices, this may not only compromise the perceived independence

12 Decision of NHRC meeting dated on Ashad 8, 2075.

of the Institution but also risk deterring complainants.¹³ The strategic plan of NHRC Nepal 2015-2020 aims to expand the access to complaint investigation establishing liaison offices in all 77 districts of the country by coordinating with human rights organization.

The institutional capacity of the NHRC to reach out the various corners of the country is limited, though it has field offices in each region. The NHRC is short of resources and experts. Its institutional capacity must be strengthened.¹⁴

Procedures and Mechanisms of the NHRCN to Ensure Accessibility to the Broader Population

The procedures and mechanisms of the NHRCN are broadly accessible to populations exposed to human rights violations. Section 10 (3) of NHRCN Act 2012 states that information on a human rights violation or abetment thereof received through verbal or any other means, shall be registered by the NHRCN in the registration book. The victim in person or any other person on his/her behalf can register the complaint in the Commission. Accordingly, the NHRCN receives complaints submitted in person in writing, or sent through the post or courier services, wire (telegraph, fax, telex) or any other means of communication. There is also a provision for oral complaint information from the complaining person present, or received through telephone, which needs to be formalized. No charges are to be paid for the complaints. Newspaper or other social Medias, from human rights activists whoever finds the notice of human rights violation can give information to the NHRCN.

Further, the NHRCN has the power pursuant to section 15 of the NHRCN Act initiated action at NHRCN's own discretion (Suo-moto complaints) registration. The NHRCN can also register complaints while site visits.

The monitoring and promotional programs also target distribution - to ensure accessibility to the broader population and in particular, to people who are exposed to human rights violations or non-fulfilment of their rights, i.e. women, ethnic, linguistic, religious or other minorities, non-nationals and persons with disability, as well as the poor in accordance with the strategic plan and annual work plan of the NHRCN. NHRCN has also put forwarded the notion of Human Rights Mobile Camp

13 General Observations of the Sub-Committee on Accreditation: adopted by the GANHRI Bureau at its Meeting held in Geneva on 21 February 2018, page 28.

14 Madhu Raman Acharya: Nepal Worldview (volume I: Foreign Policy), 2019 ADROIT PUBLISH-ERS< New Delhi, page 455.

to enhance accessibility in association with the CSOs (FNJ, NGO Federation and NBA) in the severely affected 14 districts by the devastating earthquake of 2015 and its aftershocks for the protection of rights of the quake victims.

The Strategic Plan states that the NHRCN will:

- be active in providing easy access to the public, especially deprived and vulnerable people to the services provided by the NHRCN.
- show its presence in monitoring and investigating as many incidents of human rights violations as possible.
- work for the public's access to its human rights services and information on the basis of proximity and cost effectiveness.
- put special emphasis on the backward groups.

The Strategic Plan expresses the NHRCN's commitment to comply with principal norms and values, including access, equality and justice, accountability, impartiality, independence, autonomy, transparency, participation, inclusion and respect of diversity while fulfilling its constitutional duty to protect and promote human rights.

The NHRCN motto, *'Human rights for all, at every household: basis of peace and development'* has set a new goal to take human rights consciousness in every household. The Strategic Plan contains programs such as:

- broadcasting human rights messages in local languages as indicated by the most recent national census of 2011 (considering the fact that there is at least one F.M. radio station in each of the 77 districts of the country),
- promoting human rights education at school level, organizing quiz contests on human rights,
- organizing human rights sensitivity programs in villages, and
- mobilizing rural motivators for human rights awareness in different parts of the country.

The Strategic Plan has equally given importance to register complaints of human rights violations and investigation of those complaints through cooperation with organizations such as Nepal Bar Association, with networks in all seventy seven districts of the country. This considerably expands access of the population of Nepal to the mandate of the NHRCN.

NHRI staffs, their Salaries and Benefits

- **Staff of an NHRI:** As a principle, NHRIs should be empowered to appoint their own staff.
- **Staffing by secondment:** In order to guarantee the independence of the NHRI, the Sub Committee notes, as a matter of good practice, the following: Senior level posts should not be filled with secondees and the number of seconded should not exceed 25% and never be more than 50% of the total workforce of the NHRI.

The Sub Committee on Accreditation has commented that NHRIs can accept staff on secondment from other organisations but that: senior staff positions should not be filled by secondees,

- the proportion of secondees should not exceed a quarter of the staff of the NHRI,

The NHRCN is empowered to, and does appoint its own staffs. Section 32 of the NHRCN Act provides the Commission power to frame rules, procedures and directives: to formulate and implement necessary procedures or directives to carry out its functions in a well-organized way. The Commission can hire and appoint its staffs permanently in accordance with the NHRCN Staffs Regulation 2015 (Fourth Amendment) using the power of section 32 of the NHRCN Act. NHRCN should not comply with any of the public service regulations and staff selection guidelines. This notion has further reinforced by the verdict given by the Supreme Court of Nepal in 2070 B.S. The Court has reinforced it explaining the section 32 of the NHRCN Act which provided the power to frame rules, procedures and directives to the Commission. The Commission may framing necessary rules to fulfill the objectives of the Act. The Commission may formulate and implement necessary procedures or directives to carry out its functions in a well-organized way.¹⁵

The vacant posts are filled up through open and internal competitive examination as well as the performance appraisal as referred to in the NHRCN Staff Regulation 2015. This shall be filled up through competition who has obtained minimum educational qualification and minimum experience period and who can obtain the highest marks is eligible for appointment. In order to maintain diversity or pluralism the service, forty-five percent posts of the posts to be fulfilled by open competition shall be set aside and be filled up by having separate competition between *Women, Adiwasi/Janjati*,

¹⁵ Ne. Kaa. Pa. 2070, volume 9, decision no 9050

Madhesi, Dalit, Disabled (differently able) and from *Backward Area*.

The NHRCN has the authority to determine its staffing profile and to recruit its own staff. The NHRCN has adopted its own internal regulations. (NHRC Staff Regulation 2015). There are no restrictions on the capacity of an NHRCN to hire its own staff, or requirements to hire or accept seconded personnel from government agencies. Neither the NHRCN senior level posts nor the other positions are filled by the secondees in the present day from the public service. Salaries and other benefits awarded to NHRI staff should be comparable to those of civil servants performing similar tasks in other independent institutions of the State. There should not be any hindrance by the government (especially from the Ministry of Finance) at least to the equitable salary and benefits to the NHRIs staffs.

The Paris Principles state that the NHRIs should be able to have its own staff. The GANHRI has adopted the following General Observation on staffing:

NHRCN has also submitted its Staff service related bill to the government of Nepal in 2014. It provides:

- the formation of long awaited human rights service,
- the provisions of pensions, gratuity, insurance, career development plan.
- focuses on the appointment of permanent staffs,
- adopts the provision of posting of a civil employee based on his/her educational qualifications, training and experience for geographical knowledge,
- criteria for promotion on ground of work performance and efficiency,

The NHRCN Staff Service related Act has been submitted to the Office of the Prime Minister and the Council of Ministers but has not yet been endorsed in the parliament. When the draft Act is endorsed in the parliament, it goes for discussion. The time bound is not limited as it is the sole jurisdiction of the parliament. NHRC Nepal has its own pride. Neither the senior level posts nor the other positions are filled by the secondees in the present day. Any of the staff members are not seconded from the public service.

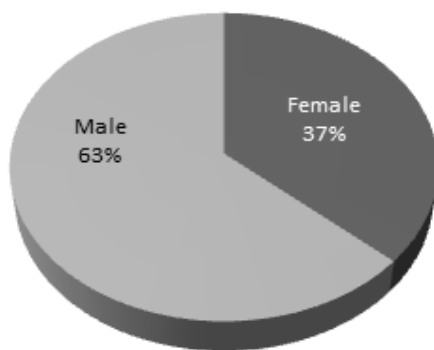
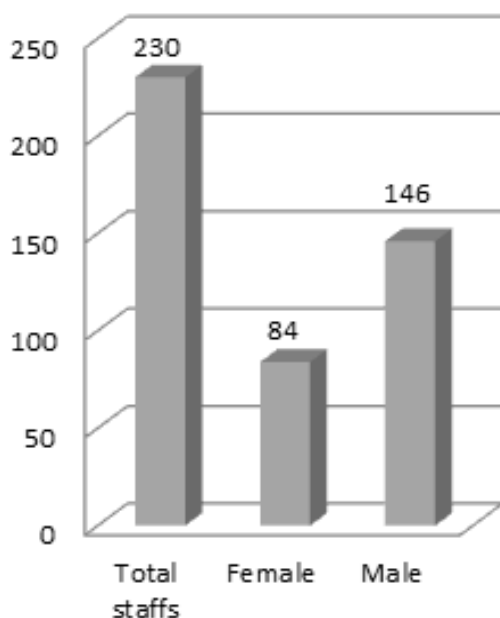
Reflection of the principle of pluralism in NHRC Staff

Women, Dalits, adibasi janajatis, the madheshi community, persons with disabilities, downtrodden classes, poor farmers, and workers who have lagged behind from the

economic, social or educational viewpoint have the right to be employed by the NHRCN based on the principle of proportionate representation provided for in the NHRCN Staff Regulation 2015 (Fourth Amendment). The NHRCN Staff Regulation 2015 (Fourth Amendment) makes provision for inclusiveness in the service by providing that forty-five percent of the posts to be filled by open competition shall be set aside and be filled up by having separate competition between the following candidates only, by considering the percentage:

- *Women* -Thirty Three Percent
- *Adiwasi/Janjati* – (Indigenous people), Twenty Seven Percent
- *Madhesi* -Twenty Two Percent
- *Dalit* – (So called lower caste), Nine Percent
- *Disabled* (differently able)- Five Percent
- *Backward Area* - Four Percent

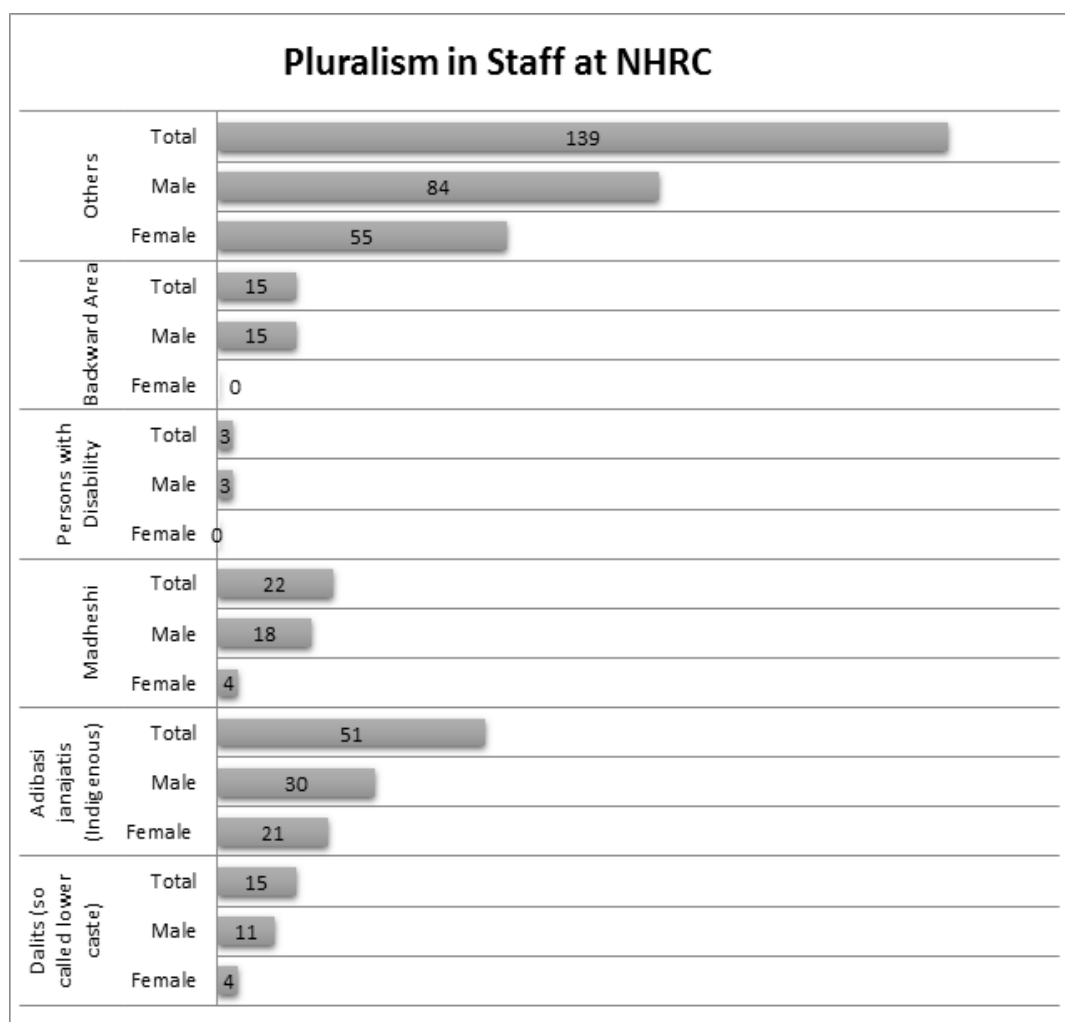
Gender Balance in NHRC

According to the regulation "backward area" includes the nine *Accham, Kalikot, Jajarkot, Jumla, Dolpa, Bajhang, Bajura, Mugu and Humla* districts out of the 77 districts and "women, *Adiwasi/Janajati, Madhesi, and Dalit*" means women, *Adiwasi/Janajati, Madhesi, and*

Dalit who are backward economically and socially. All the residents of *Accham, Kalikot, Jajarkot, Jumla, Dolpa, Bajhang, Bajura, Mugu* and *Humla* and all women, *Adiwasi/Janajati, Madhesi*, and *Dalit* are considered as economically and socially backward. The NHRCN accordingly ensures the plurality of NHRCN staffs by recruiting in accordance with the reservation provision. NHRCN is one of the first pioneer institutions of Nepal which for the first time adopted the principle of inclusion in the recruitment of its staffs.

The following data relates to current staffs provided by the Administration Division as of 5th of January, 2020.

Where the vacancies under the reserved categories have not been completely fulfilled it is because insufficiently qualified candidates applied to fill the positions for the reserved quota.

Pluralism in Staff at NHRC

<i>Dalit</i> (so called lower caste)			<i>Adibasi janajatis (Indig- enous)</i>			<i>Madhesi</i>			<i>Persons with Dis- ability</i>			<i>Backward Area</i>			<i>Others</i>		
Female	Male	Total	Female	Male	Total	Female	Male	Total	Female	Male	Total	Female	Male	Total	Female	Male	Total
4	11	15	21	30	51	4	18	22	0	3	3	0	15	15	55	84	139

Salaries and Benefits of the NHRI Members

Where appropriate, members of the NHRI's decision-making body should receive remuneration equivalent to those individuals with similar responsibilities in other independent institutions of the State.¹⁶ Article 248 (7) of the Constitution provides for the remuneration and other conditions of service of the Chairperson and members of the NHRCN and further provides that the remuneration and conditions of service of the Chairperson and members shall not, so long as they hold office, be altered to their disadvantage. Section 25 of the NHRCN Act also provides that the remuneration of the Chairperson and the members shall be similar to the Chief Justice and the Justices of the Supreme Court of Nepal respectively. The conditions of services and other benefits of the Chairperson and Members shall be equal to those of the Chairperson and the Members of constitutional bodies pursuant to the prevalent law.

Communications Infrastructure

The establishment of communications systems, including telephone and internet, is essential for the public to access the NHRI's office. A well-functioning communications structure, including simplified complaints-handling procedures which may include the receipt of complaints orally in minority languages, increases the reach of vulnerable groups to the NHRI's services.¹⁷

¹⁶ Ibid

¹⁷ General Observations of the Sub-Committee on Accreditation: adopted by the GANHRI Bureau at its Meeting held in Geneva on 21 February 2018, page 28.

Through its central, province and branch offices the National Human Rights Commission have been apparently accepting complaints on violation of human rights. A complain to the NHRCN may be made either by the victim or any other person on behalf of the victim and may be submitted or sent through post, fax, e-mail or online, face book and twitters. Urgent complaints can also be lodged round the clock, through hot lines telephone no 97715010000. No fee is charged on complaints. The NHRCN can also take suo - moto cognizance of serious matters on the basis of newspaper, media report and other sources of information.

The Budgeting Process¹⁸

The process by which the level of State funding is determined and by which it is provided is critical for the independence of NHRIs. This has been recognised in some countries and attempts made to reduce the risks to independence. The Paris Principles do not prescribe any specific process. The process varies from State to State according to the constitutional and political arrangements for State budgeting and allocations.

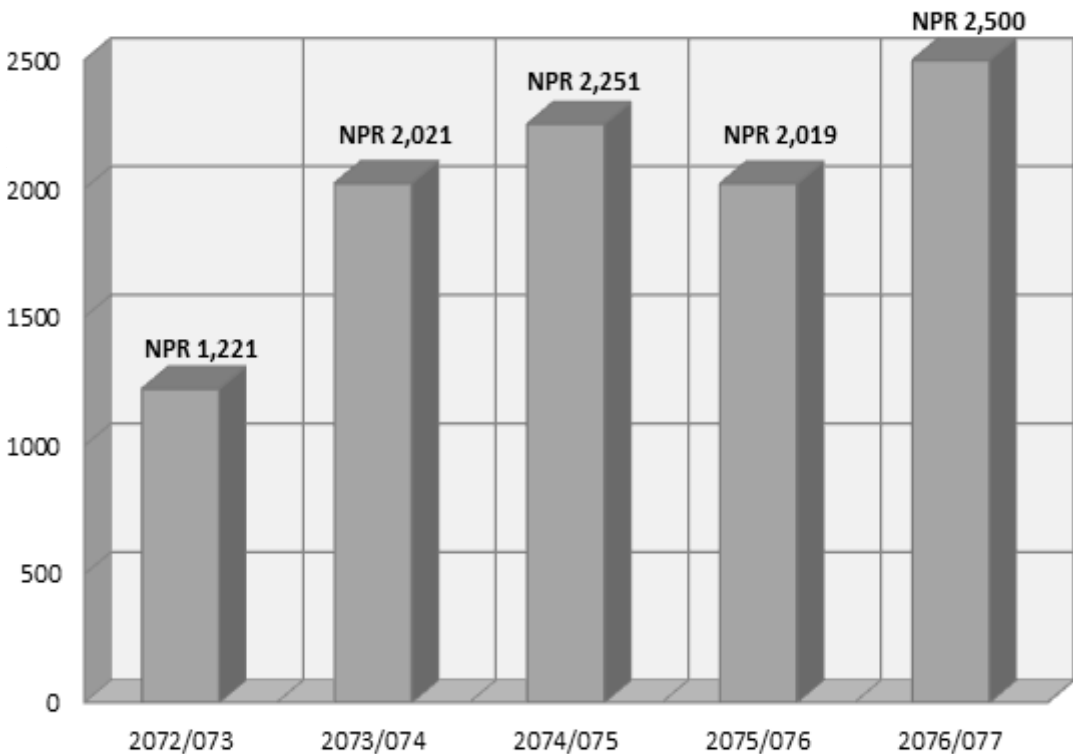
In most States, in both presidential and parliamentary systems, approval of the annual State budget and allocation of funds are parliamentary responsibilities. Typically, the budget is prepared by the executive and submitted to the parliament for parliamentary consideration and approval. It may be examined in parliament in one or more committees and debated in plenary session. It may be altered during the course of the parliamentary consideration, either by the executive itself before approval or by a formal parliamentary amendment. In presidential systems, parliaments are usually more active and more independent in initiating budgetary measures and debating government proposals for expenditure.

There are wide variations in the amount of detail in the budget debated and finally approved by the parliament. In some States, the budgets that are approved are very general and the executive is able to decide allocations within the very general budget headings approved by the parliament. In those circumstances, the executive has very wide discretion to determine how much money is allocated, for what purpose and to which agency or institution. For example, there may be a general budgetary item on “law and justice”, with little or no disaggregation within that item. The executive can then decide how to distribute the amount allocated for “law and justice” among the department or ministry of justice, the courts and tribunals, the police, prosecutorial

18 A Manual on National Human Rights Institutions: Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions May 2015 (updated May 2018)

and legal defence agencies, prisons and independent legal institutions, including the NHRI, provided that the total expenditure does not exceed the amount provided in the approved budget for “law and justice”. The executive can also make cuts to some allocations and increase others during the course of the year without parliamentary approval, provided again that the total expenditure does not exceed the amount allocated by parliament. By contrast, other States budgets have to be very detailed and there will need to be a specific item for the NHRI. It is better to provide a sum of budget for annual expenditure to the NHRC and NHRC should be granted flexibility to allocate the amount as per its real need.

Budget NPR in 00,000

Funding from external sources, such as from international development partners, should not compose the core funding of the NHRI, as this is the responsibility of the State. However, the SCA recognizes the need for the international community, in specific and rare circumstances, to continue to engage and support an NHRI in order

to ensure it receives adequate funding until such time when the State will be able to do so. In such unique cases, an NHRI should not be required to obtain approval from the state for external sources of funding, as this requirement may detract from its independence. Such funds should not be tied to donor-defined priorities but rather to the pre-determined priorities of the NHRI.¹⁹ In case of NHRCN, it has an understanding that the Commission first identifies its need and set priority then after it seeks support from the development partners. That's why, since its establishment it has developed its periodic strategic plans as well. NHRCN has developed its 1st strategic plan (2001-2003) and the fifth plan (2015-2020) of the NHRCN is in operation.

Donor Funding

As it is the responsibility of the State to ensure the NHRI's core budget, the SCA takes the view that funding from external sources, such as from international development partners, should not constitute the NHRI's core funding. However, it recognizes the need for the international community, in specific and rare circumstances, to continue to engage and support an NHRI in order to ensure it receives adequate funding until such time when the State will be able to do so. This is particularly applicable in post-conflict States. In these circumstances, NHRIs should not be required to obtain approval for external sources of funding, as this requirement may pose a threat to its independence. NHRC Nepal is lobbying with the parliamentarians for the statutory provisions for financial autonomy.

NHRCN had different donor funded project like Conflict –Mitigation Project EU, OHCHR, the Asia Foundation, Plan Nepal, Responding to Crisis Project (RCP), Save the Children, Asia Pacific Forum of NHRIs, Strategic Plan Support Project (UNDP) etc. Some of these projects have been already closed after finishing their contract period with NHRCN. But, NHRCN is also receiving different supports from UNDP funded project Strategic Plan Support Project (SPSP) and European Commission funded project Enhancing the Capacity of National Human Rights Commission Project (ECNHRCN) for capacity development of NHRCN.

Strategic Plan Support Project (SPSP) is supported by Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC), the then Embassy of Denmark, Nepal and UNDP funded project which aims to strengthen the capacity of the National Human Rights Commission to effectively fulfill its mandate to protect and promote human rights

¹⁹ General Observations of the Sub-Committee on Accreditation: adopted by the GANHRI Bureau at its Meeting held in Geneva on 21 February 2018, page 27.

in Nepal, ensure the country's compliance with international human rights treaties including UPR and carry out the tasks set out in its Strategic Plan 2015-2020.²⁰ Aiming to further strengthen the core capacity of the NHRC to deliver on the overall vision in its 2015-2020 Strategic Plan to create a human rights culture in Nepal, summed up in the motto: "Human Rights in Every Household: a basis of peace and Development", the prime focus of the SPSP is to support to the NHRCN on:

- Capacity - building on monitoring, investigations and reporting,
- Establish the NHRC as the prime go-to body for new local and provincial entities through regular interaction and outreach,
- Ensure the rights of poor and vulnerable persons and communities are effectively promoted and human rights become mainstreamed into key stakeholders' education curricula,
- Ensure the NHRC becomes a more effective and better networked institution (at national, sub-national and international level) including the development of institutionalized cooperation with the other Commissions with tasks concerning human rights, non-discrimination and equality,

Another project working with NHRC Nepal is the Enhancing the Capacity of National Human Rights Commission Project (ECNHRCP) supported by the European Commission. This project aims to contribute to ensuring protection and promotion of human rights through the enhanced effectiveness of National Human Rights Commission (NHRC) and its close collaboration with Government of Nepal (GoN) and Civil Society Organisations (CSOs) and strong coordination with other National Human Rights Institutions in existence in terms of implementing and monitoring the UPR recommendations embedded in the National Human Rights Action Plan (NHRAP). The specific areas of support of the project are as follows:²¹

- To capacitate the NHRC, the GoN and CSOs to institutionalize, implement and monitor the UPR recommendations, which are also linked to the implementation of the NHRAP.
- To expand the NHRC outreach and continuous engagement with CSOs, Human Rights Defenders (HRDs) and other mechanisms in each province and district and develop district networks as the source and means of information and communication,

²⁰ <https://www.np.undp.org/content/nepal/en/home/projects/spsp.html>

²¹ The approved ECNHRC Project document (Unpublished).

- To support the NHRC and other National Human Rights Institutions (NHRIs) in existence to establish strong collaborations to carry out actions for the protection and promotion of Human Rights,

Views of Sub-Committee on Accreditation GANHRI on the Financial Matter

National Human Rights Institutions (NHRIs) are periodically accredited before the Sub-Committee on Accreditation (SCA) of the Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI). “Accreditation” means that NHRIs are evaluated with reference to the Paris Principles which are the international standards for NHRIs to effectively protect and promote human rights in an independent manner.

The SCA commenced a special review of the NHRCN in May 2013 on the basis of information received from civil society and stakeholders. The NHRCN has provided information to subsequent SCA sessions on the concerns raised by the SCA. One of the major issues was the issue of Financial autonomy. In its November 2014 Report regarding the special review of the NHRC the SCA stated:

As regards financial autonomy, the SCA without endorsing the requirement for the NHRCN to obtain approval from the government for expenses from the allocated budget, take note of the fact that this is a standard financial rule in Nepal intended to prevent misuse of Government funds, which is applicable to all constitutional bodies including the Supreme Court.

Similarly, recently the NHRC Nepal has undergone its reaccreditation process in 2019 March. SCA recommended the followings with regard to the financial independence.

To function effectively, an NHRI must be provided with an appropriate level of funding in order to guarantee its independence and its ability to freely determine its priorities and activities. The SCA encourages the NHRCN to continue to advocate for the funding necessary to ensure that it can effectively carry out its mandate.²² NHRC Nepal has recently conducted a consultation program with the parliamentarians including the Chairperson of the Law, Justice and Human Rights Committee of the House of Representatives aiming to advocate for the necessary funding. The participants in the program opined that the parliament should not disbelieve the NHRC in the donor funding as it the matter to be audited by the supreme audit body and the constitutional body the Auditor General of Nepal.

22 GANHRI Sub-Committee on Accreditation Report – March 2019, page 30.

According to section 20 (2) of the Law, the NHRCN is required to seek approval from the Finance Ministry, in order to accept donor funding. The SCA is of the view that NHRIs should not be required to obtain approval for external sources of funding, as this requirement may pose a threat to its independence. It encourages the NHRCN to advocate for appropriate amendments to its law in order to guarantee financial autonomy.²³

The SCA has been clear that a failure to take the necessary steps to comply with its previous recommendations may result in a finding that a NHRI is no longer operating in compliance with the Paris Principles.

Financial Systems and Accountability

Financial systems should be such that the NHRI has complete financial autonomy as a guarantee of its overall freedom to determine its priorities and activities. National law should indicate from where the budget of the NHRI is allocated and should ensure the appropriate timing of release of funding, which is particularly important in ensuring an appropriate level of skilled staff. This should be a separate budget line over which the NHRI has absolute management and control. The NHRI has the obligation to ensure the coordinated, transparent and accountable management of its funding through regular public financial reporting and a regular annual independent audit.²⁴

National Human Rights Commission, Nepal is fully independent from the government for the management and expenditure of its allocated budget. Though, the expenditure of public funds by an NHRI is regulated by the Government, such regulation must not compromise the NHRC Nepal's ability to perform its role independently and effectively. While as a State-funded institution the NHRC is bound by the public finance regulations and public auditing requirements. The internal financial procedures for procurement and expenditure are in line with the public sector accounting protocols. The provincial and branch offices have financial procedures in place to authorize expenditures and disbursements independently, in accordance with the approved work plans and budget. The NHRCN's financial accountability, its procedure is in compliance with the government oversight mechanisms. The Auditor General reviews of NHRC finances and financial procedures.

NHRIs should report on their sources of income as well as their expenditure. They

²³ GANHRI Sub-Committee on Accreditation Report – March 2019, page 30.

²⁴ Assessing the Effectiveness of National Human Rights Institutions, (2005) International Council on Human Rights Policy, page

should provide information about their administrative and operating costs as well as the costs of their programmes and activities.²⁵ NHRCN accounts for its expenditure from the federal consolidated fund. Article 118 of the Constitution provides the expenditures chargeable on Federal Consolidated Fund. Article 118 (d) provides that the expenditures relating to the amount required as remuneration and facilities payable to the chiefs and officials of the Constitutional Bodies shall be charged on the Federal Consolidated Fund, and approval of the Federal Parliament shall not be required for such expenditures. The NHRCN should not provide an account to Government of its receipts and expenditures. The Auditor General as a constitutional body annually provides a detailed audited account of NHRCN through an annual report of its functioning to the President, and the President shall cause that report to be laid through the Prime Minister before the Federal Parliament.

Concluding Remarks

A Manual on National Human Rights Institutions by the Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions May 2015 (updated May 2018) proposes the following procedures that a budgetary process that would present a low risk to the independence of NHRIs would provide that:

- the NHRI prepares its own budget proposal, reflecting its view on the level of resources that would be “adequate” to the responsibilities given to it by law and taking into account the economic and other dimensions of the context of the country in which it is working
- the NHRI discusses its budgetary proposal with the relevant budgetary officials within the executive and, if necessary, with senior ministers
- the executive agrees on a proposed allocation to the NHRI and includes that allocation as a specific item within the State budget presented to the parliament for approval
- an appropriate parliamentary committee considers the proposed allocation to the NHRI and discusses it with members of the NHRI to assess its adequacy
- the parliamentary committee recommends any change to the proposed

²⁵ Assessing the Effectiveness of National Human Rights Institutions, (2005) International Council on Human Rights Policy, page 23.

allocation to the NHRI that it considers necessary or desirable and that recommendation is considered by the executive and by the parliament

- the specific allocation to the NHRI is approved by the parliament, either as a separate allocation or as part of the State budget
- the NHRI is authorised to determine its expenditure within the total amount allocated to it by the parliament.

Therefore, all the governments and the parliaments of the globe including Nepal should not be hesitated to provide adequate resources including the financial autonomy allocating adequate and necessary budgets accountably to the NHRIs for the protection and promotion of human rights as fundamental and specific. If NHRIs are adequately resourced and financially autonomous, they can play key role in promoting and protecting human rights. They are able to do so and identify as a unique position they occupy between government, civil society and non-governmental organizations. In conclusion, the respective agencies from the government should follow the aforementioned procedures that a budgetary process that would present a low risk to the independence of NHRIs can maintain their independence and autonomy.

Mandates and Competence of NHRIs; Issues of Compliance with International Human Rights Standards

Bishal Khanal

Abstract

After the inception of UN the necessity of the systematic justice mechanisms against human rights violation came to the fore around 1950s in the form of Universal Declaration of Human Rights and many other conventions. The mandates and independence of National Human Rights Institutions (NHRIs) established for the protection and promotion of human rights is distinct, crucial and unavoidable. The mandates of NHRIs signify the function, accountability, power and jurisdiction. NHRIs should be independent to extensively function as per the mandate provide by the Paris Principle. In particular, National Human Rights Commission of Nepal (NHRCN) should be capacitated to function independently and constitutionally. The mandate should be implemented without any intentional obstruction in the spirit of the independence. In the light of the mandate and independence: the NHRCN's role, its mechanisms should be intensified and even the government should pay attention in strengthening and institutionalizing the capacity of NHRCN. This paper concludes that the strong and well functioning NHRCN is inevitable for enhancing the freedom of people at the time of human rights violations and other such risks.

A Retrospect

The origin of the state and governance was believed to be guided by the idea of ensuring safety, security and welfare of the citizenry. The governance was considered the guardian of the people. The government was therefore expected of doing no harm to the people except for punishing offenders, to maintain common good¹. Some early states set the examples of noble culture of doing welfare and maintaining law and order over the history. In the Hindu system '*Ram raj*' was considered as utopian nature governance during early Vedic era where disrespect to human values and freedoms was unimaginable like in '*kali yuga*'. The prime function of governance led

1 George Sabine and ors, A History of Political Theory, 4th ed, Dryden Press, 1973, p 481

by the kings in various parts of the world in history was to work for the protection of interest, basic rights of people and keep them happy and well.

The ancient Chinese Philosophers namely and Guan Zi and *Lao Tzu* over 25 centuries ago observed that the decrees may be followed if they are in accordance with the aspiration of people and therefore '*will of people*' must be taken into account before making any law giving effect to them. Their say must be valued in order to protect their rights and interest followed by making the law effective for a society². Around 25 century ago Lord Buddha called for '*freedom from violence*' commonly called as theory of nonviolence by any individual even under the cover of government or state. The theory was devised on violence against human and other biological species as well. Additionally he devised the Idea of freedom from doing harm and freedom from misery³. Violence is the very antithesis to rights and freedoms⁴. The Greeks over two millennia ago devised the theory of '*parents patria*' meaning the government is the guardian of people who has to take care of citizenry as guardian and parents⁵. Greek philosopher Plato expected utopian form of governance that is capable enough to protect the interest and rights of the people. A number of historical records and references are available that indicates to keep the governments away from anarchism.

The pages of history also contain facts and figures on ravage of war and awful conflicts that took millions of human lives in inhumane way. At times the government forces annihilated rivals and opponents in mass as well. Additionally killing and massacres of citizenry occurred primarily for political, religious, economic and other purposes. On occasions the brutal and barbaric killings aiming to annihilate the genetic existence, faith and communities by the involvement security forces of the states deemed hardly excusable. Some of those incidents violated and ignored the core values of formation of state and governance⁶. And therefore imminent of need of invaluable honor, dignity, worth, respect and freedom of humankind was realized, at times above the state's powers⁷.

2 Xi Jinping, *The Governance of China*, Foreign Language Press, Beijing, second reprint, 2014, p 30

3 Bishal Khanal, NHRC Nepal, Sambahak, Vol 1, 2016, Lalitpur, p 43

4 Upendra Baxi, *Inhuman Wrongs and Human Rights*, Harananda Publications, Delhi, 1994 p 14

5 *Supra*, 1, Sabine, p 66

6 Hans Peter Gasser, *International Humanitarian Law*, Larry Maybee and Chakka Banarji ed, *International Humanitarian Law : A Reader of South Asia*, ICRC, 2008, Introduction; *Genocide Convention*, 1948, preamble

7 *Universal Declaration of Human Rights*, 1948, preamble: *Declaration on the Social Progress and Development*, 1969, Preamble

Human Rights- An Innovative Approach

The concept of human rights evolved in relatively a new context. Any illegal harm upon human body or things has traditionally been defined as crime. The crime is usually committed by the capacity of person or individual and the liability after commission goes to the wrong doers. As the guardian of the people, historically state functionaries were not supposed to commit crime upon or against its citizenry. The government was considered a savior similar to parents and guardians.

The situation of war and conflict did not help the state functionaries to stay in the aforesaid situation. Initially with the aim of protection of larger member of communities, protection of national integrity and national interest the state officials involved in inflicting bodily harm upon the people as well. And therefore the *"illegal harm inflicted into human body by state agent on duty"* whether in the form of killing, physical/ mental torture or any other form of unlawful bodily harm was defined as the violation of human rights⁸. This clearly indicated that the action of unlawful bodily harm by state or government agent (not by private individual) would constitute violation of human rights.

The big question raised that since the state/ government agent is the perpetrator who is to provide remedy in human rights violation cases? The question remained unanswered to the UN and its members for several decades. UN did not take timely initiatives despite inference and analogy of Inter- American Commission of Human Rights and European Commission of Human Rights constituted under Inter American Convention of Human Rights of 1948 and European Convention of Human Rights, 1952 respectively were available as independent remedial mechanisms. That happened mainly because of lack of unanimity among UN members.

In order of development various human rights conventions were adopted broadening the extent and scope of human rights and its violation. The CEDAW defined '*violence against women*' too is a human rights violation whether done by the state or non-state actors or individual. The CRC '*prohibits corporal punishment*' to children either by the state agent or by any non-state actor including parents and teachers. Within the ambit of four Geneva Conventions the '*bodily harm caused by the action of warring parties in civil war or hostility between government and rebel groups*' may constitute violation of human rights⁹. Further definition was made that '*any form of*

8 Convention against Torture and other Cruel, Inhumane and Degrading Treatment or Punishment, 1984, Article 1

9 Geneva Convention I, 1949 (optional protocol- II, 1977; Hans Peter Grasser, International Humanitarian Law, Larry Maybee and Chakka Banarji ed, International Humanitarian Law : A Reader of South Asia, ICRC, 2008 p. 18-19

discrimination' based on sex, color etc caused either by state or by non-state actors may also constitute violation of human rights¹⁰. Indeed, in certain references the borderline between crime and human rights violation seems to be erased.

Limitless elaboration of definition of economic, social and cultural rights stated in ICESCR and Declaration of Right to Development and others create serious confusion in remedial terms. With this development the meaning and scope of human rights has been critically departed from its original meaning and concept determined based on the emerging needs. The sloppy expansion in the concept and definition made human rights issues like a balloon in the air that flies to the side wind blows. That has greater affects and implications in the remedial context of violation of diverse nature of human rights.

The hard question stands ahead again who is to provide remedy in all above kinds and nature of human rights violation largely occurred by the action or inaction of state officials? Considering the nature of human rights violation and abuses, a mechanism with limited officials and skills would be capable to focus upon the diverse issues? How the state agency does take action against misdeeds of its own officials and most of them were carried out as per the instruction of the superior state officials? *No one, desires to pet the dog that can bite to the self*. And therefore, over the period UN members mainly representing developing and authoritarian world appeared reluctant to have such a remedial mechanism in their jurisdiction. However the issue was relentlessly pursued¹¹. Much more difficulties appeared in setting mechanism responsible to provide remedies against the violation of economic, social, cultural and development related rights such as freedom from malnutrition, hunger and poverty enshrined in various human rights instruments¹².

NHRI Mandates

The mandates signify the responsibility, power, jurisdiction and work of the NHRIs. In many of the jurisdiction the government intends to provide limited mandates to NHRI and some are relatively opened in setting wider mandates. The law makers have little scope to widen the mandates as the bills relating to mandates are NHRIs are

10 International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965. Preamble and Article 1; Felix Reategui, Introduction, Felix Reategui ed, Transitional Justice, ICTJ, UNDP and others, Brasilia, 2010.

11 Neil Stammers, Human Right and Social Movements, NY, 2009, Chapter 5 and p 216- 217

12 Universal Declaration on Eradication of Hunger and Malnutrition; Louis Edmund Pettiti and other, Human Rights and Extreme Poverty, Janusz Symonides ed , New Dimensions and Challenges for Human Rights, Rawat Publications, Delhi, 2003, p 170

usually proposed by the Governments. The major mandates NHRIs are a. mandates for the promotion of human rights b. mandates for the protection of human rights c. mandates for the monitoring of the local human rights situation and compliance with international treaty obligation d. mandates on the advisory competence of NHRIs. However in some countries NHRIs are not allowed to work as per the mandates under particular territories within the countries. As an example NHRI-India has not been allowed to exercise its mandates, all promotional, protection related, monitoring and advisory within the territory of state of Jammu and Kashmir.

- (a) ***Mandates for the promotion of human rights-*** The promotion mandates includes the activities such as human rights education and skill building, research and development, publication and dissemination, awareness and sensitization, dialogue and advocacy, lobbying and campaigning, training and capacity building, partnership and collaboration, knowledge creation and information sharing and so on. Considering the size and expertise of NHRIs they are primarily expected to support the government and stakeholders to enrich human rights related knowledge and skills of their agents and functionaries. Based on this philosophy a number of NHRIs mainly representing developed countries such as Denmark, Norway, Switzerland are provided only promotional mandate in the country and abroad. The NHRIs are largely involved to provide training and skills of human rights to the national stakeholders and human rights agencies abroad. However most of other NHRIs are provided promotional and other mandates as well.
- (b) ***Mandate for the protection of human rights-*** The protection related mandates include receiving complaints, investigation of human rights violation cases, collection of evidence including statement perpetrator and witness, filing charge sheet or case at the court of law against perpetrators, trial and hearing of the parties, recommending or setting fine, imprisonment and reparation by NHRIs to victims in monetary or any other appropriate form. Very few NHRIs have all above mandates. As an example the Norwegian Children's Ambudsman has been provided most of those powers in respect of the protection of human rights. Apart from prosecution and trial NHRC Nepal has most of those mandates.
- (c) ***Mandate for the monitoring of human rights situation and compliance with the international obligation-*** This is largely an expansion of protection mandate of NHRIs. The national law usually allows NHRI to carry out monitoring of human rights situation such as on the issues of excessive use

of force, murder and displacement of the people due to government or rebel action, the indication of field situation and many more. The monitoring includes the monitoring of the prisons, police detention cells and any form of detention facilities such as immigration, drugs abuse, anti corruption etc related specialized form of detention facilities. Some of those monitoring are brief as monitoring the situation of clashes between police and claiming groups. Additionally depending upon the situation NHRIs can monitor the situation of supply and arrangement of food items, medicare, education and housing and other concerned under the ESCR mandates and recommend to the government for necessary arrangements. Likewise the NHRI's mandate extends to the monitoring the compliance of international human rights instruments by the government and state agencies. The NHRIs play key roles on the implementation of international human rights treaty reporting, Universal Periodic Review Processes and so on.

- (d) ***Mandates on the advisory competence:*** The NHRI is a national diposatory of human rights skills, knowledge, capacity and afterall the expertise. This mandate is largely the expansion of the human rights promotion mandate. The government or the state agencies and likeminded institutions can utilize the NHRI expertise for the benefit of nation and nationalities. Some NHRIs like Nepal has this mandate whereas some countries such as Quatar do not have. Basically the NHRIs are given mandate to look into the state laws and policies with a view to integrate human rights concerns into the law and policies. Additionally the NHRIs provide input and advice to the academic curriculums of the schools and universities in order to make them enriched and make human rights friendly.

NHRC- Nepal Mandates

Nepal is one of the countries that has been given wide mandates to NHRC by the highest human made law i.e. the Constitution. All above stated mandates are directly or indirectly available to NHRC- Nepal. The constitutions of 2007 and 2015 elevated the NHRC to a constitutional body form earlier statutory body with a view to put NHRC above the influence and interference of the government. The article 249 the Constitution of 2015 stipulates all above mandates to NHRC Nepal. Indeed NHRC Nepal is one of the NHRIs that have very broad mandates.

The ***general mandate*** of NHRC is to ensure respect, protection, promotion and effective implementation of human rights.¹³ Along with ***general mandates*** NHRC is

¹³ Constitutional of Nepal, 2015 Art 249(1)

provided other mandates as well as mentioned above. Under the *protection mandate* NHRC is allowed to receive complaints from the victim or any other person, inspect and investigate upon those complaints and recommend for the remedies to the government. The remedies may include the prosecution and disciplinary action to the perpetrators and reparation to the victim or her/his kin. In addition any appropriate recommendation including departmental action may be sent against the person or official who shows reluctance or insincerity for the respect and protection of human rights.¹⁴

Additionally, NHRC has the mandate to exercise the power equal to court such as issuing summon to the suspect, take testimony and statements of suspect and witness, collection of real and other evidence. The NHRC can also search and seize necessary evidence from any government and other houses within the territory of Nepal. Also, NHRC can carry out rescue operation for the release of victim of human rights violation in solo or along with its partners and recommend for the filing of charge sheet against perpetrator of human rights.¹⁵

Under the *promotional mandate* the NHRC is left open to carry out activities with civil society and other partners in order to increase knowledge, skills, attitude and culture of human rights among the citizenry.¹⁶ To this end NHRC has been carrying out the activities such as human rights education and skill building, research and development, publication and dissemination, awareness and sensitization, dialogue and advocacy, lobbying and campaigning, training and capacity building, partnership and collaboration, knowledge creation and information sharing and so on in solo or with the partners and stakeholders.

Based on *monitoring mandates* NHRC has the power to monitor whether the human rights treaties of which Nepal is a party are duly complied and implemented by the government and concerned? The NHRC has the mandate to recommend the Government to work for the compliance of those treaties. In addition the NHRC can recommend the government for the ratification or accession of international human rights treaty of which Nepal has yet to be a party.¹⁷ In addition, as stated above NHRC can conduct monitoring of human rights situation such as on the issues of excessive use of force, murder and displacement of the people due to government or rebel action, the indication of field situation and many more. The monitoring includes the monitoring of the prisons, police detention cells and any form of detention facilities

14 Id Art 249 (2) (a, b)

15 Id Art 249 (3) (a, b, c)

16 Id Art 249 (d)

17 Id Art 249 (g)

such as immigration, drugs abuse, anti corruption etc related specialized form of detention facilities. Some of those monitoring are brief as monitoring the situation of clashes between police and claiming groups. Additionally depending upon the situation NHRIs can monitor the situation of supply and arrangement of food items, medicare, education and housing and other concerned under ESCR mandates and recommend to the government for necessary arrangements.

Based on **advisory mandate** NHRC Nepal has power to offer advice to the government of Nepal to review and update upon the legislation and policies pertaining to the human rights. Additionally the NHRC can recommend for the reform of law and policies regarding the human rights concerns.¹⁸ In this context the NHRC has had provided advisory opinions on different bills and draft policy documents during their formulation processes.

NHRC Mandates vs Capacity- Nepal

The NHRC Nepal is one of the NHRIs that has very wide/broad mandates for the protection and promotion of human rights. There is hardly any legal limitation to NHRC to work to ensure human rights in the country. It sounds similar to the old English saying that “*The British Parliament can do every thing other than to change a man to a woman and a woman to a man*”. This indicates that the Parliament at that time had no surgical and medical capacity to change the human sex. In that ill gotten fate, if ill trained surgeon conducts operation to change the sex, the result is presumable, and that is obviously desasterous.

Turning to the NHRC Nepal, it has huge legal mandate but what about the capacity? In terms of financial and technical capacity it is considered to be ill equipped. The capacity with the human resources is also in question. The method and style of strategic focus, priority setting of the work or mandates, policy of talent hiring, talent creation and talent retention, degree of sincerity and efficiency among the staff, self motivation and will power, sence of responsibility, knowledge creation and sharing initiatives, learning attitude among human resources are series of issues that are inevitable to respond the available vast mandates.

Additionally the result driven attitude, team work, effective communication, strict adherence to time and other management rules and policies, performance based remuneration and rewards, job interest based placement, avoidance to treatment of mine and thine among coworkers followed by application of knowledge based management theories too are prime requisites to ensure NHRC mandates and goals.

¹⁸ Id Art 249 (2) (f)

In sum adequate efficiency building initiatives are essential for the success of NHRC for fulling its obligation entrusted to it by the Constitution and legislative enactment. The above mentioned initiatives for *sharpening the axe* is unavoidable to achieve the expected results.

Quest for Independent NHRI

During the WW-I, WW-II and other brutal wars in history, many brutal and barbaric incidents took life of millions of world population. Many of those incidents appeared extreme and inexcusable. In a number of incidents the national officials found involved, mainly on the real and fabricated issue of betrayal to the nation¹⁹. In view of VR Krishna Iyer *"Hitlar was horror to every human rights lover, the United Nations Charter was spring of hope for all"* ²⁰. The inhumane massacre of own citizens targeting to Jews by Hitler's national security forces created a horror. The inhuman killing of millions of citizens putting into gas chambers and others evidently showed the picture that government all the time may not play the role of guardian of its citizenry. In addition to Hitler administration other dictators in various parts of the world as well murdered and abused their citizens particularly targeting to their political opponents and so on. In the time of conflict it remained the reality of the day. The leaders of liberal democracies of the West in particular realized that the government in many instances deemed unable to play the role of good guardian to its citizenry devised in ancient Buddhists, Chinese, Greeks and Hindu etcetra philosophies.

Considering the magnitude of loss of life and property scholars and academia raised the voice on the issues. The views emerged that since inception of state the people have not given power to kill and harm them. The state therefore cannot hold the sovereign authority to kill its citizenry either by overt or covert means. The popular support to emerging views gave impetus to act for safe landing of the wars. Additionally the leaders were under mild pressure to devise a system and mechanism put in place in order to look into the atrocities committed from the part of government. The devised system and mechanisms were expected to warn and penalize government officials for their wrong doing. The European Convention on Human Rights of 1950 contained a transnational supervisory mechanism. The Convention made an eye opening on the need of human rights monitoring bodies all over the world²¹.

19 *Supra* n 11, Stammers, p 118-120

20 V R Krishna Iyer, Human Rights and Inhuman Wrongs, VR publishing House, New Delhi, 1990, p 43

21 *Ibid*, p 46

There was still greater belief on the doctrine of non-interference by any country upon the domestic matters of other. Whatever the hidden reasons were with strong nations, doctrine of non-interference had very strong sanction under the international law. International law was based on moral worth and strength. In that situation creation of international mechanism dealing with transnational crime and human rights violation was hardly acceptable because it could be the part of interference upon the domestic affairs of the country concerned. In order to consider the inability of international law to extend sanction in domestic jurisdiction via international arrangement, the international law itself was observed the "*vanishing point of jurisprudence*".

The liberal societies are usually conducive for the enjoyment of human rights. As many of the countries in Asia, Africa and Latin America were under authoritarian administrations acceptance to human rights was very low in those countries. The democratic system was still a distant dream for many of those countries. In that situation constituting national remedial mechanisms on the violation of human rights was indeed difficult. In a democracy various state agencies could perform legally or constitutionally assigned job independently. In an authoritarian regime usually most of the state powers are exercised as per the will of single leader or his team. In that situation an independently functioning mechanism to look into the atrocities committed under the state power could be a hoax. The independent functioning governance under the values based democracy was a pre condition for such a mechanism. The world therefore remained awaited for several decades in institutionalizing the desired mechanism.

With the advent of democracies in the African, Asian and Latin American continents in the 1950s and 60s the situation began to appear optimistic. The countries in those continents required significant period to internalize major values of democracy in the state system, enshrined in their constitution and the law. And lately in the 1990s wider international appeal for national human rights mechanism was made in the World Conference of Human Rights of 1993. The Vienna Declaration and Program of Action, an outcome of the World Conference adopted a provision with an appeal to UN member states to establish independent National Human Rights Institutions under the constitution or statutory law of the respective countries²². The provision left open to the federal governments towards the establishment of human rights mechanism at the provincial level or to follow decentralization policy in the work of human rights mechanism. However based on horrific experience of war Japan constituted a national human rights monitoring mechanism under the government in 1948. The Canadian Human Rights Commission was constituted in 1960 under the Canadian law

22 Vienna Declaration and Program of Action, 1993, Section- E, Article 83-84

UN and HR Movement

The French Declaration of the Rights of Man and the Citizens adopted by the French National Assembly in the week of Aug 20-26, 1789 contains a number of civil and political rights. The Declaration has greater significance for giving modern shape and tone to human rights. Coming to the middle and post middle era of the 20th century most of those civil and political rights are replicated in the UDHR and the ICCPR respectively²³. The League of Nations, an outcome of the results of WW-I did not give adequate emphasis to the human rights issues. The Covenant of the League enshrined and advocated for pacification and peace building among the community of nations. The Covenant did not recognize human rights as a critical tool for avoiding conflict and peace building. The Permanent Court of International Justice, its only judicial body was given such powers.

In the State of the Union address of 1941 President Franklin Roosevelt of US used the phrase human rights for the first time. In the process of making of the Charter of the United Nations the term become popular and used in various drafts of the Charter that may include Dambortan Oaks Proposal, Atlantic Charter . The Sanfancisco Conference adopted the Charter of the UN in 1945 that focused to human right along with peace and development. One of the purposes of the Charter was to promote and protect the human rights. The Charter assigned the Economic and Social Council to work for the overall of peomotion and protection of human rights in the member countries. The General Assembly was assigen for the legal regime and the Security Council to pay due respect for human rights in the process of maintaining peace and security in conflict zone and related areas. The International Court of Justice the only judicial body of UN was provided no powers to this end²⁴.

The UN frequently holds global debates on different issues of human rights. One of those debates was on the independence and autonomy of the national human rights institutions held in Paris in 1993. The Paris meeting adopted the Priciples Relating to the Status of National Institutions commonly called as the Paris Principles of 1993. A number of such debates held on different occasions provide valuable feedback and resources that help enrich the human rights system in global perspective. The UN is both critically and creatively mindful that independence of national human rights institutions is vital to ensure good governance in the gloal context. And therefore the violation of human rights has zero tolerance in the UN system.

23 The French Declaration on the Rights of Man and Citizens, 1789 adopted by National Assem-
bly of France

24 Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, 1945; Bishal
Khanal, Human Rights and Development, Manjusha, Kathmandu, 2006, p 3-4

The Human Rights Council, specialized agencies, treaty bodies including treaty based committees, UPR or special procedure, UN field offices and field presence have been involved to help enhance the human rights capacity of member states. Those UN entities work with the national governments, international donors, I/NGOs and others in order to contribute for the protection and promotion of human rights in the member countries. The UN frequently involves providing expertise services for constitutional, legal and judicial reforms with a view to ensure whether international human rights standards are properly inscribed or integrated in the national laws and practices.

The UN particularly focuses to the issues of accountability of governance both public and private sector; participation of people with a focus to vulnerable and marginalized sections; empowerment of people that genuinely needs empowerment; equality and nondiscrimination in democratic form of governance. Likewise UN focuses to transparency, universality, non violability and interrelationship among the human rights in each other²⁵.

Human Rights Movement 1980s and its Key Consequences

The division of former Soviet Union and Balkan countries into various states along with the fall of Berlin Wall in the quest for democracy brought about drastic changes in the governance from authoritarian communism to liberal democracy. Additionally, various countries across Africa, Asia, Europe, Caribbean and Latin America established democratic governance by toppling down dictatorial regimes. The crux of the movement was to ensure freedom from repression and anarchy. However the remnants of earlier regimes that enjoyed huge benefits and privileges during earlier regimes were still there like an enemy to human rights and democracy²⁶. A number of those people were the perpetrators of human rights abuses and therefore response to their evil deeds to ensure justice was a hard reality.

In the absence of permanent remedial mechanism to respond those issues the idea of *ad hoc* courts and tribunals were devices to respond to those atrocities and human rights abuses. Those mechanisms include the Kosovo Tribunal, Arusha Tribunal, Special Court of Liberia and Special Bench of Cambodia. The idea of *ad hoc* mechanisms appears to be guided by the idea of Berlin tribunal called as Nuremberg Trial and Tokyo Tribunal composed to deal upon issue of perpetrators of human rights abuses during WW-II in Europe and Asia respectively. In order of development the need of permanent international mechanism was realized. At the initiative of Caribbean nation

25 Ibid, Khanal, p 97-108

26 *Supra*, n 11, Stammars, p. 170= 173

of Trinidad and Tobago a coalition of various countries was formed towards the making of permanent mechanism. Finally The Statute of International Criminal Court was adopted in Rome. Based on the statute the International Criminal Court began to work as a permanent international mechanism since July 1, 2002. The Court dealt upon the issues that were considered by some of the *ad hoc* mechanisms before ²⁷

Standards for Independence of NHRIs

After a long exercise for the composition of mechanisms capable to respond the issues of human rights abuses at national level the members of the UN devised the theory that the mechanism must have adequate degree of independence for its functioning. The civil nature of mechanisms shall have no muscles, no purse and no police to control the officials violating human rights. Its sole strength therefore was recognized its independence to oversee or monitor the human rights related work and activities of the state officials and entities. In one of the views NHRIs should be entirely independent in order to make them enable to extensively investigate, monitor and supervise every work of state agencies. However the critiques observe that over independence may situate NHRIs either in isolation or in anarchism. And therefore a balanced approach to independence would be useful to make the NHRIs result driven.

In this pretext the Paris meeting of UN adopted a document entitled Principles of the Independence of National Human Rights Institutions commonly called as the Paris Principles in 1993. The Paris Principles has devised different forms of independence that may require make National Human Rights Institution functional. Those forms of independence seem to be minimum standards for a properly functioning NHRI. In the same year the World Conference of Human Rights adopted a declaration commonly called as Vienna Declaration and Program of Action which call upon member states to constitute NHRI in their respective countries ensuring required degree of independence and autonomy. The Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI) the new form of International Coordinating Committee of National Human Rights Institutions does periodic rating of NHRIs grading into A, B, and C, based on the degree of independence enjoyed by NHRIs such as fully independent, partially independent and not independent respectively. The independence and autonomy devised by the Paris Principles comprises the legal, financial, operational, policy, membership independence followed by individual autonomy of commissioners and integrity of staff as below²⁸.

27 Statute of International Criminal Court (Rome Statute), 1993

28 Principles Relating to the Status of the National Institutions (Paris Principles), 1993

a. **The Legal Independence**

The independence of NHRIs should be ensured by superior national law. The Paris Principles followed by the Vienna Declaration and Program of Action clearly stipulates that the NHRI should be instituted either by the constitution or the legislative enactment of the country. In this regard NHRC Nepal is in commendable position as NHRC is composed under the constitution like in few other countries. Any NHRI formed under the law made by executive such as the rule, charter, decree or edicts can not confer the required degree of independence as those laws itself would remain in the grip of ministers and government officials. In such situation the executive can easily manipulate NHRIs by changing the mandates and privileges available to them and bring down to compromisable situation.

The law must enshrine the universally acceptable norms, values, principles and standards of human rights. The law has to provide broader mandates so that NHRI can observe relative factors as well in wider perspective. The broader mandates minimize the hindrance in the monitoring and observance of human rights in all facets and directions. The law must allow working in all locations of the national territory and all walks of people across the country. The law is expected to give sufficient prerogatives to NHRIs in order to facilitate its functioning even in the extreme situations. The law must not contain any clauses allowing the executive either to give effect or suspend any legal provisions. Additionally NHRIs should be given the power to make rules and guidelines such as fiscal rules, staff rules, and guidelines on different issues of human rights.

b. **The Fiscal Independence**

The NHRIs should not be made unable to perform in the lack of fund or resources. The Government is responsible to provide adequate fund for the functioning of NHRIs. The Vienna Declaration stipulates that the NHRIs can be supported by the international donors as well in case the government is not in the position to provide adequate fund and other resources. Wherever possible the the government funding should be made available from secured fund under Parliamentary control such as the consolidated fund, rather than the fund under executive control. This arrangement could minimize the government control through low funding and keep NHRI alike an ill duckling. In this respect Nepali provision is commendable as funding to NHRC is made from the consolidated fund that is under parliamentary control.

The NHRIs need autonomy in the allocation of funds received from national treasury and other sources for all its program based activities. At times general budget allocation under different headings of national treasury may be incompatible to program requirements of NHRIs. That is natural, as the managers of national treasury have general norms for allocation of budget to all state agencies. The NHRIs are relatively new innovation and nature of their functioning is entirely different than the traditional agencies. It is therefore the national treasury may allocate lumpsum amount to NHRIs, and NHRIs should be given leverage to allocate the received amount based on their program activities. Additionally NHRIs should be given authority to receive necessary financial and technical assistance from the donors as well.

c. Operational or Functional Independence

The NHRIs should enjoy independence for the selection or choice of programs, their development and implementation. They should be considered free to launch the programs based on the need and situation. The NHRIs should be independent to launch their program activities in all the parts of national territory and targeting to particular section of population. Additionally the NHRI deserve the independence and freedom to reject any interference in the development and implementation of its programs.

The NHRIs also deserve independence on the investigation and monitoring of human rights across the country. During investigation and monitoring NHRIs should enjoy power equal to the police officials for the collection of evidence, equal to the power of the prosecutor for filing the charge against perpetrator of human rights at the court of law and equal to the power of court for the examination of evidence, hearing and settlement upon the complaints filed at NHRI. The NHRIs should be independent to provide human rights related advisory services to the government and other national agencies. In the conflict situation as well, NHRI missions should be given treatment compatible to the staff of humanitarian support services.

The NHRIs are independent for hiring and firing of its staff members. Its independence may extend to hire foreign experts for particular program activities such as examination of human body and other required services. Additionally NHRI enjoy freedom to work in partnership with the government, parliament, judiciary and other state agencies such as the Election Commission on pertinent human rights issues. Likewise, it can work with the international organizations, regional human rights related agencies, forums, academia, I/NGOs and so on.

d. Policy Independence

The NHRI independence extends to the formulation of its plan and policies. It can independently formulate policy towards promotion and protection of human rights. The NHRIs are free to formulate its long and short term plan and programs without external interference. It has power to reject any undue influence and interference during the formulation and implementation of its plan and policies. The NHRIs also contribute in the formulation of national plans and policies on human rights.

The NHRIs can formulate sector based policies on human rights. It can also develop policy based indicators on various rights. Those policies include policies toward promotion and protection of different rights such as economic, social and cultural rights, minimum standards or bottomline for the respect of civil and political rights, policies relating to children, women, disabled and minority rights, policies on the promotion and protection of collective rights among many others. NHRIs also can develop plan and policies and indicators to measure the progress in the realization of particular rights such as the right to education, right to health care etc under the social rights, right to employment and housing under the economic rights, right to participation in election, voting and so on under the political rights among many others²⁹.

Additionally NHRIs can develop human rights indicators, bench marks and policy guidelines for the respect of various rights that may include rights of detainees, right to work, right to education, parameters on the excessive use of force and many others. The guidelines could be useful for all responsible agencies and individuals to contribute for the respect for particular human rights. Such as, the indicators and guidelines related to right to health care would be useful to health policy makers and health personnel. In this way NHRIs can integrate human rights into the activities of the government, independent development actors and agencies.

e. Membership Independence

The NHRIs should ensure their independence to take membership of like minded international and regional agencies. They can maintain working relation with academia and professional organizations. The national law is

29 UN Declaration on the Right to Development, 1993; *enter for Development and Human Rights, Right to Development*, Sage Publication, Delhi, 2003, p 31-35

supposed not to restrict NHRIs to take and give membership. As an example the NHRIs are free to take membership of Global Coordination Committee of NHRI. Likewise they can take the membership of regional human rights agencies such as Asia Pacific Forum of NHRI for NHRIs of Asia and the Pacific region.

f. Individual Autonomy and Integrity of Commissioners

The autotomy and independence of the commissioners is the priceless asset of NHRI. The autonomy and independence survives in the situation of discipline. Untill the actors lack autonomy of self individual, the institution nether runs in a system nor stand, act and deliver independently. Persons of individual autonomy can establish common platform for the cause, make and own common plan objectively, prioritise the issues, develop strategy, contemplate on the issue and achieve expected common goals. The NHRIs of established democracies having decades of of experience are able to puruse their aim in aforestated way. Indeed a number of those NHRIs are involved in guiding NHRIs of some emerging democracies toward proper direction.

Short of autonomy among commissioners has ever been felt in a number of NHRIs particularly of emerging democracies. The problem begins from the pre and during selection processes of the commissioners. Persuasion of perilious practice of '*selection of mine than fine*' has put serious question on the independence and autonomy of many NHRIs. In some countries the commissioners are selected and appointed based on partitan politics. They are appointed based on their political faith and equal representation and sharing basis. Obviously they can not keep stand and guts against human rights abuses perpetrated by people of likeminded group.

At times some commissioners are found dedicated to their personal interest and benefits then the cause of humgnan rights of the public. Some of them are very self centric and they would focus to privilege and benefits than the work assigned to them by law. At times commissioners were complained that they work to serve the interest of others than NHRI they serve. The enormosity and mistrust among commissioners based on representation of their political faith and allocation of so called high profile and low profile work of NHRI help increase bitterness and making informal allegations among them. This flaw appears in a number of NHRIs in Africa, ASEAN and South Asia regions.

Some NHRIs have had commissioners appointed from among those who lack

required knowledge and experience of national and international human rights practices, principles and standards. Hence some of them lack both skills and guts to tackle and respond to human rights issues. Some are appointed as a reward for their prior generosity to the appointing officials. At times the appointing officials carelessly perceive that human rights are superficial hoax and therefore people of all walk of life befits to NHRI appointment. Above it the appointing officials would obviously expect his/her cooperation at the critical moment of rights abuses by their subordinate officials. Until this defect is eliminated the expected results remains a dream. It shows still there are '*miles to go before we sleep*' to ensure real independence and autonomy of NHRIs.

A quick heal to this pathetic situation is unavoidable. Without ensuring perfect integrity and individual autonomy among commissioners NHRIs may not be able to fulfil expectation of people and achieve the goals laid down in the constitution and law³⁰. The national government, NHRIs, international community and civil society needs honest and effective vigilance, alertness and actions to abolish the perilious flaws with NHRIs.

g. Integrity of Staff

The integrity of staff is the core element and pre-requisite for the independent functioning of NHRIs. The professional staff largely involves in participatory planning processes with stakeholders, identifying priority issues, designing plans and programs, program implementation and monitoring & evaluation among others. The imbalanced, bias, prejudiced or unfair attitude of the staff during those processes can produce undiserved results. Their role in advancing equitable participation of people of different walk of life requires higher standards of fairness. Additionally the acceptance of undue influence of certain figures in the government, politics, society and friendly circle during making and implementation of programs may invite unexpected results beyond the set goals.

Additionally, the investigation, prosecution, monitoring and advisory works are usually carried out by the staff. Seemingly judicial nature of work they require highest possible degree of integrity. Each and every of human rights protection related activities require fair dealing. The integrity of staff is therefore invaluable. The lack of integrity among the staff would look NHRI like a '*beautiful idol but no prayer*'. It is therefore flaws indicated above

30 United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, Geneva, Basic Handbook on Human Rights for UN Staff, 1998

should be taken into account and rectify in the context of staff as well in order to bestow integrity and independence of NHRIs.

The staff integrity should start from the selection process. Hiring talents with best available brains should be the motto of NHRI human resources management policy. Retaining talent is more important human resources hiring policy. Equally important is to get or make staff sincere and responsible in order to ensure expected outcomes. Purposeful skill building and skill update programs should be frequent and made available to needy one. They are key to maintain integrity and independence of NHRI along with its staff³¹.

A revisit upon the activities of some NHRIs of emerging democracies though indicate dismal situation. Some NHRIs receive staff from the government, some hire via civil service selection processes, some hire from the private recruiters and others hire themselves. At times NHRIs claimed that hiring of staff falls under their independence; despite they lack human resources selection arts and skills. The incidents of politicizing in hiring and firing of NHRI staff frequently appears. The NHRIs have the experience of failing to retain brilliant and talented staffs, including trained abroad in the first world universities under NHRI human resource development plan. Those trained staff quit after prolonged uncertainty in the human resource management plan for their career prospect. A number of NHRIs need more efforts to rectify those flaws and make NHRIs are the center of attraction and excellence for work and career progress.

Compliance of National Law- Nepal

Nepal promulgated Civil Rights Act in 1955 that contained most of the provisions that were inscribed in the ICCPR of 1966. The judicial remedy to the violation of civil rights was stated in the law but the practice was not really encouraging. As in most of other countries Nepal too had absence of mechanism responsible to respond to the violation of human rights in the so called democracy guided by the monarchy. The situation prolonged for over three and half decades.

Parliamentary form of democracy was reinstated as a result of popular movement of 1990. The constitution issued later the same year introduced liberal democracy based on human rights and the rule of law with adequate judicial remedies³². In order to comply with global human rights movements the academia, civil society, professional organizations among

31 Ibid

32 Mukti Rijal, Inclusion in the Constitutional Schemes of Nepal, Aditya Anand ed, The Inclusive State, Sap Nepal, Kathmandu, 2007, p 25-26

others in Nepal pressurized the government to form national human rights mechanism with adequate powers and responsibilities. The government showed reluctance perceiving that *NHRI could be like a pet dog that can attack or bite to the self (government)*.

The Vienna Declaration and Program of Action of 1993 gave further impetus towards this end. The declaration signed by the representative of Nepal along with around hundred other countries call for all UN member states to constitute national mechanism with sufficient mandates³³. Amidst pressure National Human Rights Act was issued in 1997 with the provision of national human rights mechanism along with its mandates. The pressure becomes irresistible after Maoist rebels launched insurgency in 1996 and incidents of serious human rights violation appeared widely in the field. Then the Government then constituted the mechanism entitled National Human Rights Commission in May 2000, around 3 and half year after the enactment of the Act³⁴.

Whatever the situation persisted before, the Act conceptualized a very strong mechanism comprised with senior figures of human rights with adequate independence followed by broader mandate on the promotion and protection of human rights. Otherwise NHRC would hardly be able to monitor violation of human rights during the period violent conflict in many parts of the country. The Interim Constitution of 2007 and Constitution of Nepal of 2015 both elevated the Commission into a constitutional body with very wide mandates. In addition the Commission was given power to sue the human rights violation cases at the court of law. Additionally, investigative, monitoring, promoting and advisory powers were available since the inception of NHRC in all locations including government offices and its premises across the country. This indicates that NHRC Nepal has adequate mandates to respond the issues of human rights violation until now.³⁵ Despite it there are a number of serious constraints to the NHRC.

Government's Reluctance

The cooperation of the state is immensely important for the well functioning of the NHRI. The reluctance of the government is one of the major obstacles for the functioning of NHRC. The Nepalese experience is indeed dismal in this respect³⁶. *Firstly* in the 1990s the government was reluctant to constitute NHRIs despite the

33 Report of The World Conference of Human Rights 1993 along with Vienna Declaration and Program of Action, 1993

34 National Human Rights Commission Act, 1997;

35 The Interim Constitution of Nepal, 2007, Chapter 15; The Constitution of Nepal 2015, Chapter 25; National Human Rights Commission Act 2011.

36 NHRC Nepal, Six Year (Performance) Report 2007-2013 (in Nepal), 2013, Lalitpur

pressure of civil society, academia, professional organizations, media and others. *Secondly*, NHRC bill was introduced in the form of private bill in 1995 as the government did not initiate the bill. *Thirdly*, NHRC was born as an *unintended child* after three and half year of the promulgation of the NHRC Act of 1997 and after huge national and international pressures followed by the state of Maoist insurgency. *Fifthly*, the government did not pay proper attention for the effective organization, structure, housing, human resources and fiscal management of the NHRC. *Sixthly*, the public perception was that the Government was not well receptive to own NHRC among many others.

Both the constitutions of 1963 and 2015 seem to be more receptive than the earlier situation. The constitution and law intended to strengthen NHRC than before. However in certain instances the government continued to be reluctant on some important organizational and management issues. *Firstly*, almost two decades of the composition of NHRC it has no proper housing or working space. *Secondly*, many NHRC recommendations are not implemented by the government. The government seems reluctant to enforce the recommendations on the prosecution of preparators that may include the security staff and Maoist rebels. Also the government seems to be reluctant to take disciplinary actions to the perpetrators of human rights violation that include security staff. Many of the recommendations for payment of compensation to victims or their kin are implemented by paying from the national cuffer but many of them are still awaited for implementation³⁷. *Thirdly*, until now after 14 years of the end of a decade long conflict the government appear less determined to settle conflict period human rights violation issues by providing proper and adequate remedies to the victims via remedial mechanisms such and Truth and Reconciliation Commission and Disappearance Commission.

In the recent past the Government introduced NHRC Act amendment bill to the Parliament having no consultation with NHRC, other human rights stakeholders and civil society. The Bill intended to make the office of the Attorney General as contact office to the government from the earlier provision of the office of the prime minister. The Attorney General is the chief prosecutor and principal legal advisor to the Government appointed by the Prime Minister. Whereas, NHRC is an independent and autonomous institution led by the former chief justice of the country. This shows implied jealousy and reluctance of the government and possible plan to minimize the independence of NHRC. Additionally the government appears illiberal and less open

37 NHRC Nepal, NHRC Recommendations to the Government 2000-2010, (in Nepali) , Lalitpur, 2010

in respect of equipping the Commission in terms of technical and financial condition.

Conclusion

The community of nations had to undergo difficult recourse to ensure human rights to the people of the world and to constitute remedial mechanisms at both national and international levels. Until 7-8 decades ago, bringing perpetrators to justice for human rights violation and committing international nature of serious offences through international mechanisms was beyond imagination. Millions of lost human lives therefore have gone unnoticed in terms of potential remedies against injustice occurred to them. Lately the international community has become successful to ensure human rights and providing remedies against their violations via both national and international mechanisms. This great achievement would indeed encourage governments and people of the world to take democratic course in all economic, social, political lives,

The two decades since the inception of NHRC Nepal has marched upon very painful road to ensuring human rights. Dealing human rights issues in conflict situation at ups and down steps of national politics and governance was really a challenge. Surviving and working at the situation of reluctance of helping hands e.g. government was indeed a stake. The suspicious perception of security agencies toward NHRC mainly during the conflict period was not less troublesome. The critical watching and observation of the government agencies, academia, civil society, I/NGOs, UN system, regional human rights forums, foreign NHRIS, international donors, professional organizations and media raise critical human rights issues that put NHRC on trial in various occasions. The frequent hostile relations among senior co-workers to an unexcusable extent within NHRC helped weaken the institution. Some ministers and senior bureaucrat's interest to work in their tone created unpleasant and annoying situation to NHRC in the past. The NHRC therefore has yet to overcome challenges such as understaffing, serious skill gap, motivation, commitment, will power, team work, learning from errors, correct prioritization, correct strategic focus and intervention, and the situation of trial and error. The strong and well functioning NHRC is vanguard and forerunner for the protection and enlargement of rights and freedom of the citizenry at the time of stake and risk.

Challenges Faced by the National Human Rights Commission of Nepal in Upholding The Paris Principles

Dr. Bipin Adhikari
Bidushi Adhikari

Abstract

Nepal started implementing the Paris Principles in 1997, after human rights defenders mounted pressure on the Government of Nepal (GoN) amidst the Maoist insurgency to create a National Human Rights Commission (NHRC) in the country, and it was accepted. The NHRC Act of 1997 was a great start. The institution has been able to work with different ups and down over this period. While the Global Alliance of National Human Rights Institutions has accredited Nepal with an "A" level of (or full) compliance, Nepal has faced and continues to face various challenges in honoring some of the key Paris Principles, including autonomy from government and independence, in order to earn credibility and legitimacy from the Nepalese people. This paper highlights some of the challenges faced by the NHRC in the past, within the context of Nepal's decade-long civil war as well as in its transition into a federal, democratic state. The paper also offers some recommendations to stakeholders, including the GoN and institutions devoted to the protection and promotion of human rights, to further ensure Nepal's compliance with the Paris Principles. There is a great possibility of the NHRC maintaining its quality and performance and helping the country move forward with the declared objectives of the Constitution of Nepal, 2015.

I. Introduction

Following the end of World War II, in 1948, the United Nations General Assembly (UNGA) adopted the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) as a standard set of principles to be upheld by all the countries of the world.¹ The UDHR contains 30 articles, detailing the rights of all individuals in the areas of freedom and equality

1 UDHR, available at http://www.verklaringwarenatuur.org/Downloads_files/Universal%20Declaration%20of%20Human%20Rights.pdf (accessed Nov. 25, 2019).

in dignity and rights, the right to life, liberty and security of person and entitlement without any discrimination to equal protection of the law, among other such rights.² The Declaration also set the international human rights norms that various countries went on to adopt in subsequent decades through multiple international human rights instruments. Between 1948 and 1993, several such instruments became part of international law, thus providing a firm basis for human rights becoming binding principles.

The United Nations (UN) Charter, signed on October 24, 1945, stated the following in Article 1 regarding one of the purposes of the United Nations:

To achieve international co-operation in solving international problems of an economic, social, cultural, or humanitarian character, and in promoting and encouraging respect for *human rights* and for *fundamental freedoms* for all without distinction as to race, sex, language, or religion;³

In honoring this purpose, the UDHR was proclaimed at the UNGA in Paris on December 10, 1948 and outlined the fundamental human rights that were to be protected for all people of the world.⁴ The 30 articles contained in the UDHR ranged from the right to life, liberty and security to freedom from slavery/servitude and torture to equal treatment and protection before the law.⁵ While not a treaty in itself, and certainly not obligatory, the Declaration was explicitly adopted to define the meaning of the terms "fundamental freedoms" and "human rights" appearing in the UN Charter, which is binding for all member states.

The Declaration, which is generally accepted as the expression of customary international law by many scholars, provided a basis for formulating the International Bill of Human Rights, which was completed in 1966 and came into force in 1976, after a sufficient number of countries had ratified them. The International Bill of Human Rights included the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Some other treaties have also been adopted at the international level. They include the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (adopted in 1948 and into force in 1951), the Convention Relating to the Status of Refugees

2 Ibid.

3 The United Nations, Charter of the United Nations, Chapter I, available at <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html> (emphasis added) (accessed Dec. 25, 2019).

4 The United Nations, UDHR, available at <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (accessed Dec. 25, 2019).

5 Ibid.

(adopted in 1951 and entered into force in 1954), the Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (adopted in 1965 and entered into force in 1969), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (entered into force in 1981), the United Nations Convention Against Torture (adopted in 1984 and entered into force in 1987), the Convention on the Rights of the Child (adopted in 1989 and entered into force in 1990), the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families (adopted in 1990 and entered into force in 2003), the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (entered into force on 3 May 2008) and the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (adopted in 2006 and entered into force in 2010).

All these conventions built upon the UDHR and/or other existing declarations. For example, on December 4, 1986, the UNGA adopted the Declaration on the Right to Development, which recognized this right as “an inalienable human right by virtue of which every human person and all peoples are entitled to participate in, contribute to, and enjoy economic, social, cultural and political development, in which all human rights and fundamental freedoms can be fully realized.”⁶ It simplified the task of drafting the Convention on the Rights of the Child (CRC) later in 1989.

The end of the Cold War, on June 25, 1993, saw the adoption of the Vienna Declaration and Programme of Action in order to reaffirm the principles set out in the UDHR and the UN Charter. The Preamble importantly stated:

Recalling also the determination expressed in the Preamble of the Charter of the United Nations to save succeeding generations from the scourge of war, to establish conditions under which justice and respect for obligations arising from treaties and other sources of international law can be maintained, to promote social progress and better standards of life in larger freedom, to practice tolerance and good neighbourliness, and to employ international machinery for the promotion of the economic and social advancement of all peoples ...⁷

Similarly, on December 9, 1998, the UNGA adopted the Declaration on the Right and Responsibilities of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms, an in-

6 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR), "Declaration on the Right to Development," available at <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Right-To-Development.aspx> (accessed Dec. 25, 2019).

7 OHCHR, "Vienna Declaration and Programme of Action," available at <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx> (accessed Dec. 25, 2019).

strument meant to “strengthen the implementation and protection of human rights,” as outlined in the UDHR. More specifically, the document “stresse[d] the need for a shift from ‘formal equality’ to a ‘substantial equality’ and its goal is to ensure that that these rights are legally enforceable around the world.”⁸

II. Why Paris Principles?

In 1993, the UNGA adopted the Paris Principles as a way to institutionalize the protection and promotion of human rights worldwide. While there is much progress in the development of international human rights law over the last seven decades or so, the fact remains that there is currently no international court to administer international human rights law. There are different quasi-judicial bodies under the UN treaties (like the Human Rights Committee under the ICCPR), but the lack of an integrated system of human rights protection has always been an issue. The UN human rights bodies with some quasi-legal enforcement mechanisms, like treaty bodies attached to the seven currently active treaties, and the UN Human Rights Council complaints procedures, with the Universal Periodic Review and the UN Special Rapporteur (known as the 1235 and 1503 mechanisms, respectively), have not been as effective as necessary. Additionally, they also require national support systems to protect and promote human rights globally and bridge their efforts to local contexts.

The International Criminal Court (ICC) exists with jurisdiction over the crime of genocide, war crimes and crimes against humanity, but it does not consider other human rights issues. There are regional mechanisms in different parts of the world, but with varying degree of success. The European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights enforce regional human rights law. Other mechanisms are not as effective. While these developments must be appreciated, the fact remains that the enforcement of international human rights law is the responsibility of the nation state. The realization of this simple fact gave way to the Paris Principles.

The Paris Principles were an outcome of the first global workshop discussing the possibility of creating effective national human rights institutions (NHRIs) for the promotion and protection of human rights (apart from pre-existing courts

⁸ Woven Teaching, "Declaration of Human Duties and Responsibilities, 1998," available at <https://www.woventeaching.org/declaration-human-duties-responsibilities> (accessed Dec. 25, 2019); OHCHR, "Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms," available at <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightAndResponsibility.aspx> (accessed Dec. 25, 2019).

and tribunals established in the formal structures of each state for this purpose).⁹ Currently, there exist 123 NHRIs in the world, 80 of which have been accredited by the Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI) to be in full compliance with the Paris Principles; the National Human Rights Commission Nepal (NHRC) is one of them.¹⁰

The Paris Principles are a set of guidelines with which NHRIs have to comply in order to be accredited to the GANHRI.¹¹ The Paris Principles require members to:

1. "[p]rotect human rights, including by receiving, investigating and resolving complaints, mediating conflicts and monitoring activities; and
2. "[p]romote human rights, through education, outreach, the media, publications, training and capacity building, as well as advising and assisting the Government..."¹²

Additionally, there are six main criteria that members have to meet:

1. "[m]andate and competence: a broad mandate, based on universal human rights norms and standards;
2. "[a]utonomy from Government;
3. "[i]ndependence guaranteed by statute or Constitution;
4. "[p]luralism;
5. "[a]dequate resources; and
6. "[a]dequate powers of investigation."¹³

III. The Issue of Autonomy of NHRIs

The issue of autonomy of NHRIs has been a principal issue in the development of NHRIs around the world. NHRIs' position in between governments, civil societies and NGOs creates opportunities for them to actively promote and protect human rights, while also giving emphasis to various problems.¹⁴ However, defining and defending

9 OHCHR, "A brief history of NHRIs," available at <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/HistoryNHRIs.aspx> (accessed Nov. 25, 2019).

10 GANHRI, "Chart of The Status of National Institutions," updated 27 November 2019, available at <https://nhri.ohchr.org/EN/Documents/Status%20Accreditation%20-%20Chart%20%28%2027%20November%202019.doc%29.pdf> (accessed Nov. 25, 2019).

11 OHCHR, "Paris Principles," available at <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ParisPrinciples.aspx> (accessed Nov. 25, 2019) (hereinafter, "OHCHR, Paris Principles").

12 Ibid.

13 Ibid.

14 See Smith, A. (2006). The unique position of national human rights institutions: A mixed blessing. *Hum. Rts. Q.*, 28, 904-946 (hereinafter, "Smith (2006)").

this position can create various difficulties in the realm of their independence and accountability, both of which are essential for NHRIs to maintain their legitimacy, credibility and effectiveness.¹⁵

With this backdrop, this paper highlights some of the challenges faced by the NHRC within the context of Nepal. It also analyzes the role of the NHRC in handling human rights violations in the country, including during the decade-long civil war, the challenges the war posed, as well as the challenges it continues to face in Nepal's present transition into a federal, democratic state. The third chapter explores the context that gave rise to the establishment of the NHRC, the fourth highlights the principles that guided its establishment and the fifth outlines the degree of compliance with the Paris Principles. Likewise, the sixth chapter highlights the NHRC's activities and functions during the conflict era of Nepal. The seventh section discusses the NHRC's role in major human rights issues, including transitional justice, women and child rights and the rights of indigenous peoples.

The eighth chapter, which is the main focus of this article, outlines the key challenges facing the NHRC, including the lack of additional supportive legal and policy provisions, the issue of impunity and a lackluster implementation of its recommendations. The ninth chapter further discusses some of the challenges that Nepal faces that overlap with trends in global NHRIs, while the tenth chapter concludes the article, highlighting what needs to be done. For this purpose, it also offers some recommendations to stakeholders, including the Government of Nepal (GoN) and institutions devoted to the protection and promotion of human rights, to further ensure Nepal's compliance with the Paris Principles.

IV. Establishment of National Human Rights Commission, Nepal (Nhrc) and its Autonomy

The NHRC was established in 2000 by the Human Rights Commission Act of 1997 as a statutory body.¹⁶ At present, its motto is stated as follows: "Human Rights for all, at every household: basis of peace and development."¹⁷ The NHRC gained constitutional status vis-a-vis Article 131 of the Interim Constitution of Nepal, 2007 and Article 248 of the Constitution of Nepal, 2015.¹⁸

¹⁵ Ibid.

¹⁶ International Conference on Protection of Rights of the Migrant Worker, "NHRC Nepal," available at <https://www.intlconferencermw.NHRCepal.org/about/NHRC-nepal> (accessed Nov. 25, 2019).

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Interim Constitution of Nepal, 2007, available at <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/np/np006en.pdf>;

In the early 1990s, with the promulgation of the Constitution of Nepal, 1990, which granted basic liberties and freedoms to the people of Nepal once again, human rights defenders began advocating for the formation of a Nepalese NHRI to deal with all outstanding human rights issues in the country. Many law-related professionals questioned the need for a NHRI, given that the country was in the midst of an ongoing armed conflict as well as the guaranteed Constitutional rights to all Nepalese people and the independence of the judiciary.¹⁹ However, such a commission was considered necessary, apart from for complementing the existing judiciary and justice sector institutions, as a proactive state functionary for the promotion and protection of human rights. Some emphasized the creation of an NHRI especially to investigate the imprisonment of political activists during the Maoist conflict.²⁰

Although the 1990 Constitution had also provided for a Human Rights Committee in the House of Representatives, there was still a need for a separate NHRI, one which served complimentary functions of monitoring human rights violations, promoting human right and additional functions of advising individuals and guiding public bodies.²¹ At the time, Nepal also lacked a constitutional body to carry out certain functions in relation to human rights, including “no entity to provide advice and guidance for those who wish to assert their rights; institute or support individual or public interest cases based upon well-researched, well founded evidence and arguments; conduct inquiries into particular issues or legal areas; monitor the operation of human rights laws; scrutinize new legislation, and ensure the conformity of the national human rights laws and procedures with the international human rights conventions applicable to Nepal.”²²

As the need for a NHRI grew with the ongoing Maoist war, human rights organizations began a series of seminars to understand the implications of a proposed NHRI in 1995-96.²³ Recognition that a NHRI could also support the legal work initiated or performed by courts and other governmental agencies grew, and the Human Rights Commission Act was tabled in the National Assembly in 1997, although the NHRC

Constitution of Nepal, 2015, available at <http://www.lawcommission.gov.np/en/archives/category/documents/prevaling-law/constitution/constitution-of-nepal> (accessed Nov. 25, 2019).

19 Adhikari, B. (2004). *Building capacity of national human rights institutions: The case of Nepal*. Right to Education Foundation, at p. 15.

20 Democracy Support through the United Nations (2010), "Nepal Case Report - Report 10/2010 - Evaluation," available at <https://www.oecd.org/derec/norway/48086725.pdf> (accessed Nov. 25, 2019) (hereinafter, "Nepal Case Report (2010)"), at p. 6.

21 Ibid, at p. 16.

22 Ibid, at p. 17.

23 Ibid, at pp. 20-21.

was formally established only in May, 2000.²⁴ The NHRC was equipped with authority to “monitor abuse of human rights, name and shame culprits, investigate individual cases, make recommendations of prosecution and compensation to the government and prosecution service, and to advise the government on human-rights issues.”²⁵ The issue of its autonomy was also addressed.

V. Compliance With The Paris Principles, Including Autonomy

As such, Article 248 of the present Constitution of Nepal dictates that the NHRC will consist of a Chairperson and four other members, as appointed by the President on the recommendation of the Constitutional Council for a six-year term from the date of appointment and without grounds for reappointment.²⁶ To be eligible for election, candidates for the Commission should have contributed outstandingly to the protection and promotion of human rights in Nepal.

The primary task of the NHRC is to respect, protect and promote human rights in Nepal and to ensure that human rights are effectively enforced throughout the country. As such, the NHRC

1. inquires about any petition or complaint received by the Commission to investigate violations of human rights of a group or individual and provide the appropriate recommendations for action against the perpetrator(s),
2. recommends departmental actions against any government official who fails to or shows reluctance to perform his/her responsibilities towards the prevention of human rights violations,
3. files cases in court according to law as associated with any person or organization who has violated human rights, if required,
4. coordinates and collaborates with existing civil society for the enhancement of awareness of human rights,
5. recommends actions against and imposes punishment on those who have violated human rights to the body concerned with said individual,
6. reviews and recommends changes, if necessary, to the GoN regarding any laws related to human rights,
7. recommends to the GoN on the process of the implementation, or lack thereof,

²⁴ Ibid, at p. 21.

²⁵ Nepal Case Report (2010), at p. 6.

²⁶ For changes brought by the present Constitution see Bipin Adhikari, *Salient Features of the Constitution of Nepal 2015* (Kathmandu: Nepal Consulting Lawyers Inc, 2016)

of any international treaties on human rights to which Nepal is a party and

8. publicizes the information of any individual or institution that has failed to observe or implement any recommendations the NHRC makes in relation to human rights violations and to record them as human rights violators.

In order to carry out these functions, the NHRC is also given certain powers, including the power of a court (limited to summoning or reinforcing attendance and recording statements and evidence), the power to search any residence or office and collect evidence/proof of human rights violations (after receiving information regarding human rights violation but without prior consent) and the power to order compensation to any victim of human rights violations per the law.

VI. Conflict Era and the NHRC's Autonomy

The NHRC was formed in the midst of the ten-year conflict period. As such, it faced many challenges in its formation as well as its functions and activities. Bias and vested interest played major roles even in the appointment of the first five-member committee, given the struggle for influence between the various warring parties, the monarchy, the democratic government and the Maoists. More specifically, none of the selected members were above party influences, they all had strong personalities that hindered teamwork and only one had any actual legal expertise (and not necessarily as a human rights defender).²⁷

However, in its 2004 Annual Report, the NHRC explained how it was committed to investing the negligence of human rights by all parties, including by the Maoists during the ceasefire period, as well as assisting the Maoists and the monarchy in finding common ground in the issue of human rights abuses.²⁸ It was also involved with facilitating dialogues and discussions with parties involved in the conflict and submitted the draft human rights accord, publicizing the minimal steps taken by the parties in upholding human rights and ensuring the implementation of a 25-point human rights commitment by the government.²⁹ The Commission also expressed that the limitation of human and capital resources kept it from performing as expected during the conflict period.³⁰

The royal coup d'état occurred in 2005, when King Gyanendra dissolved the government of the day and assumed executive power otherwise not granted by the

²⁷ Nepal Case Report (2010), at p. 6.

²⁸ NHRC (2004), *Annual Report 2004*, available at https://www.NHRCepal.org/NHRC_new/doc/newsletter/Annual_Report_English_2004.pdf (hereinafter, "NHRC 2004 Annual Report"), at p. 2.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

Constitution; shortly after, the NHRC's term expired.³¹ King Gyanendra increased his influence over the NHRC, as it had sought to investigate the human rights violations committed by the Royal Nepalese Army and Maoists during the civil war.³² The King effectively changed the composition of the NHRC and replaced the members with those who were in support of his takeover of power. However, the NHRC could not be formed either way because the King dismissed the parliament and the prime minister.³³

Soon after the King was pushed from the throne, his human rights commissioners resigned, which was followed by a fifteen-month period (July 2006–September 2007) when no commissioners were active.³⁴ This stagnation arguably contributed to the lack of capacity-development in the institution and a weakening of its authority.³⁵ Finally, in September 2007, a third commission took its seat, but the institution was still perceived as being weak and partisan.³⁶

VII. The role in Human Rights Protection and Issues Regarding Autonomy

Despite many internal issues that arise because of problems of team building and the politicization of the appointment process, the NHRC has worked effectively in many areas, as highlighted below. However, its advice and recommendations have not always been effectively implemented.

A. Transitional justice

Regarding the issue of transitional justice following the conflict era, the NHRC notes that most of its recommendations to the GoN have not been followed in cases that demonstrate a violation of human rights via killings, enforced disappearance and torture.³⁷ Additionally, its recommendations to provide compensation to victims and prosecute the perpetrators have not been implemented either.³⁸

31 Nepal Case Report (2010), at p. 6.

32 Human Rights Watch (2005), "Nepal: King Stifles Human Rights Commission," available at <https://www.hrw.org/news/2005/05/25/nepal-king-stifles-human-rights-commission> (accessed Nov. 25, 2019).

33 Ibid.

34 Nepal Case Report (2010), at p. 6.

35 Ibid.

36 Ibid, at p. 7.

37 NHRC, National Women Commission, National Dalit Commission (2015), *The NHRI Nepal Joint Submission for The Second Universal Periodic Review of Nepal*, submitted to the United Nations Human Rights Council, available at https://www.NHRCepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/NHRI%20Nepal%20joint%20Submission%20for%202nd%20UPR%20Review-2015.pdf (accessed Nov. 26, 2019), at (f) Peace Process and Transitional Justice.

38 Ibid.

After the formation of the Truth and Reconciliation Commission and the Commission on Enforced Disappearance of Persons in 2015, the Supreme Court (SC) nullified the provisions of the enabling law that allowed amnesty to human rights violators culprits as well as without the victims' consent.³⁹ As such, the NHRC was adamant about emphasizing to the GoN to refrain from attempting to provide amnesty to such perpetrators and ensure the consent of victims in all cases, especially those heinous in nature, as well as operate according to international human rights standards.⁴⁰

An update with regards to transitional justice from the NHRC observed that the commissions are collaboratively pursuing cases, cumulatively having received over 63,000 complaints.⁴¹ However, this process has not been effective, and the NHRC opines that many victims have received neither justice nor compensation in an efficient manner due to process delay and other challenges.⁴² Additionally, while some have received compensation, the NHRC argued that the legal punishment of perpetrators have not been carried out.⁴³

B. Women and child rights and human trafficking

In its September 2018 National Report regarding Trafficking in Persons in Nepal, the NHRC shed light on the current situation of human trafficking, especially that of women and children.⁴⁴ It also highlighted that the NHRC had sent in recommendations (i.e. on prevention, protection, prosecution and collection and generation of systematic data), based on an earlier national report, to the Office of the Prime Minister, that in turn sent them to the concerned Ministries.⁴⁵

Some recommendations, as well as the level of compliance from the Ministries, are highlighted below:

39 Ibid.

40 Ibid.

41 NHRC (2017), *Eleven Years of the Comprehensive Peace Accord: A Brief Report on the Human Rights Situation*, available at https://www.NHRCepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/CPA_Report_2074_8_5_Eng.pdf (accessed Nov. 26, 2019) (hereinafter, "NHRC 2017 Human Rights Report").

42 Ibid.

43 Ibid.

44 NHRC (2018), *Trafficking in Persons in Nepal - National Report*, available at https://www.NHRCepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/NHRC_National_Report_TIP_in_Nepal_September_2018.pdf (accessed Nov. 26, 2019).

45 Ibid, at XXVI.

- Ministry of Women, Children and Senior Citizen: ratification of the Trafficking Protocol 2000, increased budget for the mobilization of the District Committee on Controlling Human Trafficking and Local Committees on Combating Human Trafficking and more rigorously monitoring in the entertainment sector (*low compliance*),
- Ministry of Labor, Employment and Social Security: skill development training for migrant workers, establishment of Migration Resource Centers for accurate information and increased the number and budget of Safe Houses in destination countries (*low compliance*) and
- Ministry of Home Affairs: women and Children Service Center to be expanded to major border locations with well-equipped facilities and victim friendly rooms, initiating rescue efforts from abroad and revise the Immigration Act and Passport Act to address the protection of trafficking victims and victims of human smuggling and their rights (*low to medium compliance*), among others.

As demonstrated, the NHRC has been pressurizing and holding Ministries accountable to combating human rights violations in the arena of women and child rights. However, as is often the issue, implementation of these suggestions has become a challenge for the Commission.

C. Rights of Indigenous Nationalities

In its 2019 Implementation Status Report as per the Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989, the NHRC detailed to what extent the GoN has implemented Convention Number 169 on indigenous nationalities endorsed by the International Labor Organization.⁴⁶ The Report recognized that the GoN, the first in South Asia to become party to Convention Number 169, has made several advances in implementing it, including establishing Indigenous Nationalities District Coordination Committees, implementing reservation policy in bureaucracy and security agencies and launching targeted programs to promote indigenous languages, culture, literature and arts that are at threat of extinction.⁴⁷

However, the Report pointed out the areas where the GoN is falling short, including in guaranteeing indigenous nationalities' rights and honoring

⁴⁶ NHRC (2019), *Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 Implementation Status Report*, available at http://NHRCepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/ILO_169_Implementation_Report_English_NHRC_Jestha_2076.pdf (accessed Nov. 26, 2019).

⁴⁷ Ibid, Executive Summary.

indigenous cultures during the construction of development projects, establishing a mechanism to ensure the implementation of the free, prior and informed consent principle,⁴⁸ addressing the discrimination, exclusion and marginalization indigenous women face and diminishing the lingual structural barriers for indigenous schoolchildren to promote better education and decrease dropout rates.⁴⁹

Importantly, the NHRC recommended that the GoN guarantee indigenous communities' active and independent participation when formulating policies or laws that related to them and to introduce such laws and amendments for their increased participation in all tiers of government.⁵⁰ It also suggested that the government should develop appropriate structures of Indigenous Nationalities District Coordination Committees per the new federal setup and include segregated data of all communities of indigenous nationalities, including the endangered communities and persons with disabilities, in the national census.

D. Migrant workers' rights

The rights of migrant workers have been another arena in which the NHRC has played a role in human rights protection. Recently, the NHRC and the Philippine Commission on Human Rights (CHR) together vowed to collaborate in the protection of migrant workers' rights in the UAE and the formation of human rights protection mechanisms, given the high prevalence of Nepalese and Filipino migrant workers in the region.⁵¹

E. Police accountability

The NHRC has been involved in ensuring the rights of victims when cases of unjustified or wrongful use of police force that causes death arise. For example, in October 2019, the NHRC's investigation of the death of Kumar Paudel, the leaders of the Sarlahi Netra Bikram Chand-led Communist Party of Nepal, found no evidence to support the claim that the police killed Paudel in self-defense; in

48 This principle addresses the requirement to involve and consult indigenous populations before implementing development projects that utilize indigenous communities' ancestral territories or resources.

49 Ibid.

50 Ibid.

51 Guiao, M. A. (2019), "PH, Nepal human rights bodies vow stronger cooperation on migrant workers' rights," *Rappler*, available at <https://www.rappler.com/nation/233548-philippines-nepal-human-rights-bodies-vow-stronger-cooperation-migrant-workers-rights> (accessed Nov. 26, 2019).

fact, it concluded that Paudel's right to life was violated in the incident.⁵² As such, the NHRC recommended that the government take action against officials involved in the killing and provide Rs. 300,000 in compensation to the victim's family.

F. Disaster Relief

The NHRC conducted approximately a month-long (April 25 to May 27, 2015) on-spot monitoring of the aftermath of the earthquake that hit Nepal in May 2015. Essentially, the monitoring was conducted by the NHRC to evaluate whether or not "the rescue work and relief distribution was performed in [a] fair manner with the due priority given to those weaker classes of people" in order to send appropriate suggestions to the GoN with regards to upholding human rights.⁵³

For example, the Report observed that some children were removed from places with impact without proper documentation, some prison inmates died from the earthquake while others faced serious mental stress requiring counseling, the lack of relief materials in isolated regions and repetition in others, a lack of awareness programs on public health issues and a lack of educational facilities due to damage, among other issues.⁵⁴ The Report also emphasized the responsibility of the "state to ensure the transparency and accountability, right to safe shelter including the protection of human rights during the natural disaster...."⁵⁵

Additionally, when flooding and landslides caused devastation in Nepal in 2017, the NHRC was quick to appeal for humanitarian assistance from not only the Nepal government and security agencies, but also international organizations.⁵⁶ To the GoN, the NHRC recommended setting up temporary medical camps to address the issue of water-borne epidemic in flooded

52 Himalayan News Service (2019), "Police killed CPN leader Paudel in cold blood: NHRC," *The Himalayan Times*, available at <https://thehimalayantimes.com/nepal/police-killed-cpn-leader-kumar-paudel-in-cold-blood-national-human-rights-commission/> (accessed Nov. 27, 2019).

53 NHRC (2015), *Preliminary Report on Monitoring on the Overall Human Rights Situation of Earthquake Survivors, Loss of Lives and Properties including the Humanitarian Support such as Rescue and Relief Distribution following the Massive Earthquake that hit the Nation*, available at https://www.NHRCepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/Earthquake%20Monitoring%20Report-English-2015.pdf (accessed Nov. 27, 2019), at p. 2.

54 Ibid, at pp. 4-14.

55 Ibid, at pp. 14-15.

56 Xinhua (2017), "Nepal's human rights commission appeals all to intensify humanitarian assistance," available at http://www.xinhuanet.com/english/2017-08/13/c_136522941.htm (accessed Nov. 27, 2019).

settlements. As such, the GoN directed the Ministry of Health to send health professionals and medicines to the affected areas, with the Nepal Police, Nepal Army and Armed Police force involved in relief operations in the Terai districts.

G. International Affairs

Not just in state affairs, but the NHRC has also been involved in international affairs when such circumstances arise. For example, with the visit of the Myanmar State Counsellor and Minister for Foreign Affairs Aung San Suu Kyi in late 2018, the NHRC recommended to the GoN to encourage her to fairly investigate alleged abuses of the Rohingya Muslims in Myanmar, arguing that geo-political matters should not affect the issues of human rights.⁵⁷

VII. Recent Challenges regarding the NHRC's Autonomy

Having touched upon the work of the NHRC, this section discusses some of the major challenges the NHRC faces in properly upholding the Paris Principles relating to NHRIs. As the section demonstrates, the issue of autonomy from state, financial independence, implementation of decisions, impunity and ensuring diversity in the NHRC's formation are some of the significant challenges that are common in Nepal, but can also be witnessed in various NHRIs around the world.

A. Legal and policy shortcomings

A proposed amendment in early 2019 to the NHRC Act 2012 attracted domestic and international criticism for seemingly undermining the autonomy and authority of the NHRC as an independent constitutional body. This amendment would require that the NHRC's recommendations for actions against perpetrators of human rights violations to be vetted by the Office of the Attorney General (AG).⁵⁸ Government representatives opined, often very arrogantly, that the amendment actually aligns with Article 158 of the Constitution of Nepal, 2015, specifically citing that the AG has the final authority to institute cases against the accused.⁵⁹

57 Dhaka Tribune (2018), "Rights groups: Nepal should raise Rohingya issue with Suu Kyi," available at <https://www.dhakatribune.com/world/2018/11/29/rights-groups-nepal-should-raise-rohingya-issue-with-suu-kyi> (accessed Nov. 27, 2019).

58 Nepali Times (2019), "Nepal's human rights act," <https://www.nepalitimes.com/editorial/nepals-human-rights-act/> (accessed Nov. 27, 2019) (hereinafter, "Nepal Times (2019)").

59 Himalayan News Service (2019), "Bill to amend NHRC Act in accordance with constitutional provisions: Minister," *The Himalayan Times*, available at <https://thehimalayantimes.com/kathmandu/bill-to-amend-NHRC-act-in-accordance-with-constitutional-provisions-minister-of-law-justice-and-parliamentary-affairs-bhanu-bhakta-dhakal/> (accessed Nov. 27, 2019).

While the NHRC Act has previously contained the same provision, the SC had declared the section null and void after lawyer Om Prakash Aryal brought the case to court.⁶⁰ The SC's decision declared that the AG could not overrule the NHRC's decision regarding a case, given that it is an independent constitutional body, and the job of any functionary of the state is to implement its recommendations.⁶¹ However, the proposed amendment would reinstate this section with different wording while providing the AG with additional powers of asking the NHRC to conduct criminal investigations, thus paralyzing the constitutional standing of the NHRC as an independent and autonomous NHRI.⁶²

As such, the AG would have the discretionary power to file cases and request the NHRC to further investigate or make additional evidence available before registering the case.⁶³ Additionally, Article 18 of the proposed bill would also require the NHRC to gain consent from the Finance Ministry in order to accept financial resources to conduct its operations, thereby allowing the government to infringe on the financial independence of the body.⁶⁴ Additionally, there are no legal mechanisms to guarantee that the AG files a case following recommendations of the NHRC. While the NHRC reportedly sent 17 recommendations for the amendment, all were disregarded in the version sent to Parliament.⁶⁵ Amendments to these issues were submitted by the NHRC, but have faced major delays in being endorsed.⁶⁶

In addition to this amendment, the NHRC itself argues that there is a lack of provisions in the Constitution regarding the formation of provincial and state structures of the NHRC, unlike for the other NHRIs.⁶⁷ The amended bill would dismiss Article 26(B) of the NHRC Act, which provides the body a legal basis to create its regional and sub-regional offices;⁶⁸ this would lead

60 Nepal Times (2019).

61 Ibid.

62 Ibid.

63 anni (2019), "Nepal: Amendment Bill of National Human Rights Commission Act will weaken the National Human Rights Commission of Nepal," available at https://www.forum-asia.org/?p=28839#_ftn2 (accessed Nov. 27, 2019) (hereinafter, "anni (2019)").

64 Ibid.

65 Nepal Times (2019).

66 NHRC (2018), *Annual Report (Synopsis) (2073-2074)*, available at https://www.NHRCepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/Annual_Report_Synopsis_2073_74_Eng.pdf (hereinafter, "NHRC 2018 Annual Report"), at p. 25.

67 Ibid.

68 anni (2019).

to all existing regional and sub-regional offices of the NHRC becoming dysfunctional.⁶⁹

These developments are major violations of various Paris Principles. Firstly, the NHRC is not completely autonomous, despite its solid constitutional status, if its decisions are to be vetted by an official body of the GoN. Secondly, this requirement would also infringe upon the NHRC's powers to investigate as it deems necessary. Additionally, the financial limitation proposed by the new bill would also violate the principle of independence, as the Paris Principles clearly state that adequate funding is necessary for NHRIs "in order to be independent of the Government and not be subject to financial control which might affect its independence."⁷⁰ Failing to address these issues will continue to violate the Paris Principles, which allocates the responsibility of establishing working groups and setting up local and regional sections in order to discharge its functions to the concerned NHRI.

B. Impunity

Impunity, or the exemption or freedom from punishment, is one of the major challenges that the NHRC has had to face since its formation with regards to punishments for human rights violations. In its 2017 status update report on the Comprehensive Peace Accord and human rights, the NHRC concluded that factors that contribute to growing impunity include the difficulty in registering the first information report in criminal cases and the lack of prosecution and effective investigation that lead to failure of finding the accused.⁷¹ One of NHRIs' key responsibilities highlighted in the Paris Principles is to promote and protect human rights, which it cannot fulfil if impunity continues to be a challenge.

C. Lack of implementation and governmental support

One of the NHRC's major challenges, as noted above, has been the lack of implementation of its recommendations by the GoN. On its own account, the NHRC states that just in the fiscal year 2073/74, only 14.3 and 47.9 percent of its recommendations on human rights violation cases were fully

69 myRepublica (2019), "Insec raises alarm over NHRC Act amendment bill", available at <https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/insec-raises-alarm-over-NHRC-act-amendment-bill/> (accessed Nov. 27, 2019).

70 OHCHR, Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), available at https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Documents/Paris%20Principles_ENG.docx. (accessed Nov. 27, 2019).

71 NHRC 2017 Human Rights Report.

and partially enforced, respectively, and for 37.8 percent of cases, no action was taken at all.⁷² Specifically, those that were enforced were compensatory recommendations, while those that did not see any action were specifically to pursue legal action against perpetrators of human rights violations.⁷³

This picture is dismal even when considering all the 810 recommendations that the NHRC has made since its formation in 2000 to May 2019, of which only 12.5 and 48.3 percent have been fully and partially enforced, respectively, and 39.5 are still under consideration.⁷⁴ Additionally, the NHRC also notes that due to the lack of budget approval from the Ministry of Finance, many of the NHRC's activities have been affected, including a delay in receiving the budget for the monitoring of the first phase of the elections of the House of Representatives and Provincial Assemblies.⁷⁵

D. Overlapping jurisdictions

Another significant challenge for the NHRC has been the overlapping jurisdiction and lack of clarity on the interrelation between the NHRC and other human rights commission. Other than the NHRC, there are seven commissions serving as constitutional bodies (i.e. the National Inclusion Commission, the National Dalit Commission, the National Women Commission, the Indigenous Nationalities Commission, the Madhesi Commission, the Tharu Commission and the Muslim Commission); however, the Constitution of Nepal provides no formal provisions on their interrelationship. As such, this threatens to lead to a waste of institutional resources and a duplication of time and effort.⁷⁶ To overcome this challenge, various strategies for collaboration could be implemented, including memorandums of understanding and other such agreements or a formation of an intercommission coordination committee that includes membership of all representing NHRIs so as to screen, refer, transfer and develop recommendations on upcoming cases.⁷⁷ Given this challenge, the NHRC itself proposed various amendments to the existing Act, including clarity on

⁷² NHRC 2018 Annual Report, at p. 24

⁷³ Ibid, at p. 24

⁷⁴ Nepal Times (2019).

⁷⁵ NHRC 2018 Annual Report, at p. 25.

⁷⁶ Wagley, N. (2018), "Nepal Human Rights: Too Many Cooks?" *The Asia Foundation*, available at <https://asiafoundation.org/2018/10/24/nepal-human-rights-too-many-cooks/> (accessed Nov. 27, 2019).

⁷⁷ Ibid.

jurisdiction, but none were considered when the Bill was endorsed.⁷⁸ The resolutions for overlapping jurisdiction has become very necessary because, with the federalization process completed, these Commissions would have enormous possibilities to assist the NHRC in addressing new human rights challenges that would come under the three-tier federal system. Additionally, the human rights regime would hugely benefit if non-NHRC commissions are facilitated to take advantage of the complaints-handling power and mechanisms at the disposal of the NHRC. An enabling law clarifying this role of the NHRC and the interrelationship between all these commissions would be very helpful. This confusion regarding jurisdiction also fuels a lack of coordination and collaboration between human rights agencies and stakeholders and delays the implementation of activities that are then rushed carelessly.⁷⁹ As the Paris Principles clearly state, NHRIs mandates should be “clearly set forth in a constitutional or legislative text, specifying its composition and its sphere of competence,” which is arguably affected given the confusion about jurisdiction.

E. Threat to sovereignty/influence

In 2016, Prime Minister K.P. Sharma Oli met with the NHRC chair, Anup Raj Sharma and other commissioners regarding Commissioner Mohna Ansari's comments during the Universal Periodic Review (UPR) of human rights in Nepal at the UN Human Rights Council in Geneva.⁸⁰ The NHRC had been critical of the many failures in the human rights front in Nepal, including the issue of discriminatory citizenship, the failure to adequately investigate the killings and use of excessive force during the 2015 Terai protests as well as the unsatisfactory progress in ensuring transitional justice to the victims of the Maoist War.⁸¹ Later, those present highlighted that the Prime Minister had been aggressive in his questioning and had attempted to intimidate the commissioners as a consequence of their comments.⁸² This worry is present among various commissioners, who very often practice self-censorship in professional and institutional activities.

⁷⁸ NHRC 2018 Annual Report, at p. 25.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Human Rights Watch (2016), "Nepal: End Intimidation of Human Rights Commission," available at <https://www.hrw.org/news/2016/04/14/nepal-end-intimidation-human-rights-commission> (accessed Nov. 28, 2019).

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

F. Lack of public awareness about constitutional rights

The lack of awareness in the public regarding its constitutional rights is also a major challenge for the NHRC. The present Constitution of Nepal is a very progressive document for democracy, human rights and the rule of law. The public needs to be educated about constitutional provisions in order to assert its rights and claim participation in the decision-making structures of the state, according to the Constitution. There could be no better institution than the NHRC to do this job. However, the role and potential of the NHRC has not been emphasized by the government in this regard. It requires enormous resources. However, educating the public also creates many possibilities for the deprived and downtrodden people.

Other challenges Other challenges for the NHRC include a scarcity or insufficient repair of physical infrastructures damaged by the earthquake, the slow pace of the development of a human rights culture, as well as a conservative mindset (including the practice of dowry and chhaupadi) that lead to further human rights violations.⁸³ This is in violation of the Paris Principles as well, as they clearly state that NHRIs “shall have an infrastructure which is suited to the smooth conduct of its activities...” in order to ensure and facilitate the bodies’ independence. Aside from these challenges, some argue that the NHRC has also become highly politicized and thus failed to comply by the Paris Principles, its mandates and other constitutional and legal responsibilities, thus deteriorating the public’s trust in the institution.⁸⁴

Ensuring the diversity of the country is reflected in the composition of the NHRC has been another challenge. Currently, five out of the six leadership positions are held by men, of whom the majority are from Bahun/Chettri groups.⁸⁵ Except for the single female member, who is Muslim, all others are Hindus and most have a background in the legal field.⁸⁶ The Paris Principles highlight that there should be a “pluralist representation of the social forces,” including representation of NGOs tackling human rights issues, trade unions and other social/professional organizations, including associations of lawyers, doctors and journalists. Therefore, clearly the NHRC still has room to improve the force of its diversity.⁸⁷

⁸³ NHRC 2004 Annual Report, at p. 30.

⁸⁴ Basnet, G. (2015). Nepal Human Rights Commission: Defender or Pretender?. *Human Rights*, 19, 260-300, at p. 7.

⁸⁵ NHRC, Members & Secretary, available at https://www.NHRCepal.org/nhrc_members.html (accessed Nov. 29, 2019).

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ OHCHR, Paris Principles.

IX. Autonomy, Overlapping Challenges of Global NHRIs & Nepal

While the above-mentioned challenges are concerning the scenario in Nepal, it is also important to also consider the challenges that NHRIs in other countries and continents have faced in upholding the Paris Principles. For example, some of the important challenges facing NHRIs in African countries include issues with securing adequate funding and having to rely on temporary donor funding, unwillingness of political actors to implement the NHRIs' decisions, as many are themselves in violation of human rights, as well as the ambiguity created by unclear laws and policies that hinder the complete operations of the NHRIs.⁸⁸

Additionally, NHRIs in Northern Ireland, for example, are battling their perceived associations with certain political parties or interests (in this case, of having a Nationalist/Republican agenda), of which they are to be independent per the Paris Principles.⁸⁹ The challenge, therefore, is for NHRIs to establish their space between governmental bodies, NGOs and other such organizations with whom they are to work on promoting and protecting human rights. Additionally, the issue of financial independence is another matter of international concern, in which the NHRI becomes accountable to the institution providing financial resources, like the government; such was the case for India's Jammu and Kashmir State Human Rights Commission, which was treated as an extensive and dependent arm of the union (federal) government.⁹⁰

In cases where NHRIs have criticized the government and its operations, many governments, like those of Cameroon, Togo and Chad, suffered from a reduction in financial resources; in Zambia's case, the funding was severely decreased after the NHRI criticized the government for torturing coup detainees in 1996.⁹¹ When NHRIs in other countries have come under the influence of the government and lost their independence, they are also failing in the eyes of the public in terms of legitimacy and credibility.

It is also recognized that the independence of NHRIs is beneficial for sustainable development goals (SDGs), especially in terms of the SDGs regarding Peace, Justice and Strong Institutions.⁹² As independence, financial and political, are both important components of a well-performing NHRI, legal experts concerned with the Myanmar National Human Rights Commission (MNHRC) explain that its independence can

88 Peter, C. M. (2009). *Human rights Commissions in Africa—lessons and challenges*. na, at p. 370.

89 Smith (2006), at pp. 910-911.

90 Ibid, at p. 918.

91 Ibid, at p. 920.

92 Chavez, C. (2019), "CHR supports UN resolution to promote, protect human rights," *Manali Bulletin*, available at <https://news.mb.com.ph/2019/11/22/chr-supports-un-resolution-to-promote-protect-human-rights/> (accessed Nov. 29, 2019).

be enhanced in four ways, including by implementing a transparent appointment of commissioners who are qualified to protect and promote human rights (unlike several current commissioners), changes in laws so as to allow the MNHRC to inquire into or monitor cases already registered in court that are subject to human rights violations and to introduce provisions that would provide constitutional status to the MNHRC.⁹³ Similarly, Amnesty International in 2015 expressed its concerns over the non-transparency of the election process of the Chairperson to the National Human Rights Commission of Korea that was carried out by the President without prior consultation with other stakeholders.⁹⁴

The issue of independence points to the seemingly contradictory status of NHRIs in being state institutions that are oftentimes investigating human rights abuses by the state itself. However, it is important to view NHRIs as an additional avenue of improving the human rights conditions of various national contexts and as complementary with, rather than threatening, traditional state powers, i.e. the judiciary, executive and legislative.⁹⁵ A disregard of the implementation of the NHRIs' recommendations can arise when the executive, e.g. the parliament, is dominated by the majority and is free of an effective opposition or in the case where the independence and effectiveness of the judiciary is compromised.⁹⁶ Corruption and dysfunctional courts can lead to increased burdens on NHRIs due to a failure of the judiciary to uphold the NHRIs' findings and recommendations.⁹⁷

While NHRIs are state institutions, they occupy a unique position between the government and civil society, while being independent of both.⁹⁸ Likewise, an important aspect of the relationship between the parliament and the NHRI is that the parliament is elected by and often represents the interests of majorities, while the NHRIs are oftentimes investigating human rights abuses concerning indigenous

93 Bain, S. and J. Domino (2019), "Time for long overdue reforms to the human rights commission," *Frontier Myanmar*, available at <https://frontiermyanmar.net/en/time-for-long-overdue-reforms-to-the-human-rights-commission> (accessed Nov. 29, 2019).

94 Amnesty International (2015), "South Korea: Secrecy of Chair appointment undermines independence of National Human Rights Commission of Korea," Public Statement, available at <https://www.amnesty.org/download/Documents/ASA2521612015ENGLISH.pdf> (accessed Nov. 29, 2019).

95 Meuwissen, K. (2015). NHRIs and the state: new and independent actors in the multi-layered human rights system? *Human Rights Law Review*, 15(3), 441-484, at p. 484.

96 Burdekin, B. (2007). Relations with the Executive, Parliament, the Judiciary and Other Institutions. In *National Human Rights Institutions in the Asia-Pacific Region* (pp. 63-87). Brill Nijhoff (hereinafter, "Burdekin (2007)"), at p. 63.

97 Ibid.

98 Smith (2006), at p. 944.

people, minorities or disadvantaged groups, who may not constitute significant sects of the voting population.⁹⁹ In this way, NHRIs are faced with the additional challenge of emphasizing state protections for such groups, when members of the executive bodies are often concerned with other priorities, including re-elections.¹⁰⁰

In this matter, the Belgrade Principles on the Relationship between National Human Rights Institutions and Parliaments was signed in Siberia in February 2012. The document highlights important provisions for various aspects of the two entities' relation, including financial independence, the appointment and dismissal process of members of NHRIs and forms of cooperation between the two (including a main point of contact and working relations).¹⁰¹ These principles also set out areas of cooperation, including in relation to legislation, international human rights mechanisms, the education, training and awareness raising of human rights as well as monitoring the executive's response to the judgments of judicial and quasi-judicial bodies.¹⁰² Additionally, regarding the autonomy of NHRIs, the Asia Pacific Forum (APF) of NHRIs states that while the issue of autonomy is one of the most difficult and controversial in the Paris Principles, it is arguably the most important one; while NHRIs are state-sponsored bodies accountable to the parliament, they are also autonomous from said bodies, and any interference from government bodies is considered unacceptable.¹⁰³ Because NHRIs may be dependent on the government for funding, oftentimes, there are various cases of restriction of access to funding or threats to NHRIs that have been critical of the state.¹⁰⁴

Therefore, in order to uphold the institutional autonomy of NHRIs, the APF provides a checklist or requirements that concern various structural and procedural factors for the institutions' operational autonomy.¹⁰⁵ These factors include a mandate for autonomy and independence provided for in the constitution or through legislation, general jurisdiction in legislation that covers competence, the appointment process

99 Burdekin (2007), at p. 66.

100 Ibid, at p. 66.

101 ForumAsia, Belgrade Principles on the Relationship Between National Human Rights Institutions and Parliaments, available at <https://www.forum-asia.org/uploads/wp/2017/01/Belgrade-Principles-Final.pdf> (accessed Nov. 29, 2019).

102 Dinokopila, B. R. (2013). The Pan-African Parliament and African Union human rights actors, civil society and national human rights institutions: The importance of collaboration. *African Human Rights Law Journal*, 13(2), 302-323.

103 APF of National Human Rights Institutions (2015), "Compliance with the Paris Principles Principle 2: Autonomy," available at <https://www.asiapacificforum.net/resources/paris-principles-criteria-autonomy/> (accessed Nov. 29, 2019).

104 Ibid.

105 Ibid.

affected by an official act with specified duration, a clearly-defined dismissal process, sufficient and secure budget free from financial control that may affect its independence, ability of examination of issues and organizational structure (including the ability to set up regional and local offices).¹⁰⁶

X. Conclusion

The National Human Rights Commission, even at present, facing these challenges, is considered a well-functioning NHRI in the Asia Pacific region. This article has highlighted some of these challenges, within the context of Nepal's decade-long civil war as well as in its transition into a federal, democratic state. The article also offers some recommendations to stakeholders, including the GoN and institutions devoted to the protection and promotion of human rights, to further ensure Nepal's compliance with the Paris Principles. There is a great possibility of the NHRC maintaining its quality and performance and assisting the country in moving forward with the declared objectives of the Constitution of Nepal, 2015.

However, the significant challenge discussed regarding its autonomy could be resolved only when the government realizes its human rights obligations under the Constitution and the international human rights regime to which Nepal is party. The NHRC has the necessary mandate and competence, including a broad mandate based on universal human rights norms and standards, adequate powers of investigation, autonomy from government and independence guaranteed by the statute and the Constitution, in order to protect and promote human rights in Nepal. At minimum, the government should not interfere in the NHRC's activities and respect the rulings of the Supreme Court regarding the implementation of the NHRC's recommendations. As far as the issue of maintaining pluralism and adequate resources are concerned, the government needs to maintain a positive outlook.

106 Ibid.

मानव अधिकार संस्थाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्त

श्यामकुमार भट्टराई

सारांश

मानव अधिकार सभ्य समाजको आदर्श हो । यसको पालनाको अवस्थालाई मूल्यांकन गर्न मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था स्थापना गर्ने प्रस्तावसहित पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरेको छ । सोहीबमोजिम विभिन्न मुलुकमा संविधान र कानूनमा व्यवस्था गरी विभिन्न नामले मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था स्थापना भई क्रियाशील रहेका छन् । मानव अधिकारको कार्यान्वयनको अवस्थाको मूल्यांकन गरी नागरिकको तर्फबाट निगरानी गर्ने यस्तो संस्थाले प्रशासकीय, वित्तीय र कार्यात्मक स्वतन्त्रता प्राप्त गरेको हुनु पर्दछ । सोही सन्दर्भमा निर्धारित मापदण्डबमोजिम नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले प्राप्त गरेका स्वतन्त्रताका आधारहरु संवैधानिक तथा कानूनी रूपमा पर्याप्त र धेरै हदसम्म पूर्ण रहेको देखिन्छ । यद्यपि स्वतन्त्रताको कुनै शिखर हुँदैन । यो प्राप्त हुँदै जाँदा यसको अपेक्षा पनि विस्तार हुँदै जान्छ । यसै पनि स्वतन्त्रताको विषय कानूनले भन्दा पनि व्यवहार, संस्कार, परिवेश र आन्तरिक क्षमताबाट निर्देशित हुने विषय हो । क वर्गमा सूचीकृत हुनु नै नेपालको मानव अधिकार आयोगले स्वतन्त्रताको अपेक्षित हद पूरा गरेको प्रमाण हो । न्यायालयले गरेका व्याख्या र जारी गरेका आदेशहरु पनि आयोगलाई स्वतन्त्ररूपमा कार्य सञ्चालन गर्ने दिशामा उन्मूलन छन् । तर अझै पनि अन्य मुलुकले गरेको अभ्यास र पेरिस सिद्धान्तको मूल भावना अनुरूप आयोगको स्वतन्त्रता विस्तार गर्ने क्षेत्र बाँकी नै छन् । निरन्तरको अभ्यास र प्रयासबाट पूरा हुन बाँकी ती अपेक्षा पूरा हुने विश्वास लिन सकिन्छ ।

परिचय

“The promotion and protection of human rights is a bedrock requirement for the realization of the Charter’s vision of a just and peaceful world.”

KOFI A. ANNAN, Former UN Secretary-General

कोफी अन्नानले भने जस्तै न्यायपूर्ण र शान्त विश्व परिवेशको निर्माणका लागि मानव अधिकारको प्रवर्द्धन र संरक्षण आवश्यक पर्दछ । त्यसैका लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था (National Human Right Institution) को आवश्यकता महसूस गरिएको हो । मानव मर्यादाको जगेर्ना गर्नका लागि स्थापित राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाका आधारभूत सिद्धान्त मध्ये एक स्वतन्त्रताको सिद्धान्त हो । लोकतान्त्रिक शासन

व्यवस्थामा मानव अधिकार केन्द्रभागमा रहेको हुन्छ।¹ मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण, सम्बर्द्धन र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्थापना गरिने मानव अधिकार आयोगको स्वतन्त्रताका लागि पेरिस सिद्धान्तले निर्धारण गरेका आधारहरूको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय कानूनमा भएका व्यवस्थाहरूको बारेमा यो लेखमा संक्षेपमा समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

मानव अधिकार संस्थाहरूको स्वतन्त्रता पेरिस सिद्धान्तको एक महत्वपूर्ण खम्बा हो। पेरिस सिद्धान्तमा “संरचना, स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता र बहुलवाद” खण्डका प्रावधानहरूको उद्देश्य नै मानव अधिकार संस्थाहरूलाई संरचनागत, प्रतिनिधित्व, भौतिक तथा मानवीय संरचना तथा स्थायी कार्यादेशका हिसावले स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु रहेको छ।

मानव अधिकार संस्थाहरूको विश्वव्यापी सञ्जालले मानव अधिकार संस्थाहरूको प्रशासकिय नियमावलीका सम्बन्धमा तपशिलबमोजिमको सामान्य टिप्पणीलाई ग्रहण गरेको छ: “मानव अधिकार संस्थाहरूको सार्वजनिक संस्थाहरूको रूपमा गरिएको वर्गिकरणले जवाफदेहिता, आर्थिक कोष तथा प्रतिवेदन सम्बन्धका प्रावधानहरूको नियमनले महत्वपूर्ण असर पार्न सक्दछ। राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको प्रशासकीय तथा आर्थिक कोषको खर्चलाई सरकारबाट नियमन हुने भएमा यस्तो नियमनले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूले स्वतन्त्र र प्रभावकारी रूपमा निर्बाह गर्ने क्षमताको भूमिकामा कुनै पनि हिसाबले सम्भौता हुने हुनुहुदैन। यस कारण राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरू र सरकारको सम्बन्धलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिनु महत्वपूर्ण हुन्छ।

यसरी नै राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूका सदस्यहरूको स्वतन्त्रताको रक्षा गर्न मानव अधिकार संस्थाहरूको विश्वव्यापी सञ्जालले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूका सदस्यको हैसियतमा गरेको कार्यबाट उत्पन्न हुने कानूनी दायित्वबाट रक्षा गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न कडाईका साथ सिफारिश गर्ने गरेको छ। यसका सम्बन्धमा आयोग ऐनमा² असल नियतले गरेको काममा वचाउको व्यवस्था गरिएको छ। जसमा आयोग, अध्यक्ष, सदस्य, कर्मचारी वा आयोगले खटाएको कुनै व्यक्तिले संविधान, यो ऐन वा ऐन अन्तर्गत बनेको नियमबमोजिम असल नियतले कुनै गरेको वा गर्न खोजिएको कुनै काम कार्यवाहीको सम्बन्धमा कुनै मुद्दा वा कानूनी कारवाही चलाईने छैन भनी उल्लेख भएको छ।

स्वतन्त्रताका आधारहरू

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था स्वतन्त्र हुनका लागि संविधान तथा कानूनले त्यस्तो संस्था स्थापना भएको हुनु पर्दछ। सहजै परिवर्तन हुन नसक्ने सेवाका शर्तहरू निर्धारण गरेको हुनु पर्दछ। स्वतन्त्रतापूर्वक कार्य गर्न सक्ने पृष्ठभूमिसहितको नियुक्तिका लागि योग्यता किटान भएको हुनु पर्दछ। राजनीतिक स्वार्थका आधारमा पदावधि निर्धारण हुने नभई संविधान र कानूनले किटान गरेको हुनु पर्दछ। पदावधि लामो हुनु पर्दछ, ताकी राजनीतिक फेरबदलको प्रभाव पर्न नसकोस्। कार्य सञ्चालनका लागि कार्यात्मक स्वतन्त्रता प्राप्त गरेको हुनु पर्दछ। कुनै पनि प्रकारको राजनीतिक तथा अन्य प्रभाव पर्न नसक्ने गरी संस्थागत व्यवस्था गरिनु पर्दछ। पदीय जिम्मेवारीको स्वतन्त्रतापूर्वक प्रयोग गर्नका लागि सेवा निवृत्त भएपछि सरकारी वा सार्वजनिक पदमा नियुक्तिका लागि अयोग्य हुने व्यवस्था गर्नु पर्दछ। वितीय

1 Respect for human rights is essential to the functioning of an open democracy and human rights principles provide a basis from which to build and maintain a safer, more prosperous, cohesive society, with care and consideration for the dignity and wellbeing of everyone at its heart.

2 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन २०६८ को दफा ३३

नियन्त्रणले स्वतन्त्रतामा प्रभाव पर्न नदिन वित्तीय स्वायत्तता प्रदान गर्नु पर्दछ । संविधान र कानूनले गर्ने उल्लिखित व्यवस्थाका अतिरिक्त निर्धारित कार्य सञ्चालन गर्न सक्ने प्रशासकीय संरचना आवश्यक पर्दछ । त्यस्तो संस्थाले गरेको कार्यको स्वतन्त्र मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ । कार्य सम्पादनका लागि सहयोग र समन्वयको अवस्था कायम हुनु पर्दछ । संविधान र कानूनले सुम्पिएको जिम्मेवारी बमोजिम भएका आदेश निर्देशनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनु पर्दछ । बाह्य वातावरण र आन्तरिक क्षमता दुवै स्वतन्त्रताका लागि पर्याप्त हुनु पर्दछ । मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको स्वतन्त्रताका मानकहरू पनि तिनै हुन् । पेरिस सिद्धान्तको मार्गदर्शन पनि सोही दिशामा केन्द्रित रहेको छ ।

संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापना

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ बमोजिम २०५७ सालमा स्थापना भएको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ देखि नै संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापना गरिएको छ ।³ वर्तमान संविधानले पनि सो विषयलाई निरन्तरता प्रदान गरेको छ ।⁴ पेरिस सिद्धान्त जारी भएपछि गैर सरकारी विधेयकको रूपमा मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ जारी भएको हो ।⁵ सो ऐन जारी भएपछि पनि सरकारले मानव अधिकार आयोग स्थापना गर्नका लागि अग्रसरता जनाएन । फलतः अधिवक्ता भोजराज ऐरीले दायर गरेको परमादेशको रिटमा सर्वोच्च अदालतले निवेदकको माग बमोजिम आदेश गर्‍यो र आयोगको स्थापना भयो ।⁶ निरन्तरको क्रियाशीलता पछि आयोगले संवैधानिक हैसियत प्राप्त गरेको छ । संविधानले आयोगको संरचना निर्धारण गरेको छ । योग्यता तोकिदिएको छ । काम,

- 3 सिद्धान्तः संवैधानिक निकाय संविधानले नै संरचना, पदाधिकारीको योग्यता र काम कर्तव्य एवम् अधिकार निर्धारण गरी संवैधानिक जिम्मेवारी प्रदान गरेका निकाय हुन् । यी निकायहरू गैर राजनीतिक प्रकृतिका हुन्छन् । कार्य सम्पादनमा राजनीतिक प्रभावबाट मुक्त हुन्छन् । सरकारका काम कारवाहीलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारीका आधारमा नियमन गर्ने गर्दछन् । स्वायत्ततापूर्वक कार्य गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुन्छ । राजनीतिक परिर्वर्तनसँग संवैधानिक निकायको कुनै चासो र सरोकार हुँदैन अर्थात संवैधानिक निकायलाई राजनीतिक परिवर्तनले असर गर्दैन । भारतमा पनि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापित गर्नु पर्ने आवाज उठिरहेको छ । सो सम्बन्धी थप जानकारीका लागि हेर्न सकिन्छ : Mission Report on Performance of National Human Rights Commission of India, Date : 19th July 2019 by All India Network of NGOs (AiNNI)
- 4 नेपालको संविधानको भाग २५ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको व्यवस्था गरिएको छ ।
- 5 राष्ट्रिय सभाका सदस्य श्री महेश आचार्यले सो विधेयक पेश गर्नु भएको थियो । नेपालको कानून निर्माणमा थोरै गैरसरकारी विधेयकहरू कानून बनेको इतिहास छ । त्यो मध्ये यो ऐन एक हो । आयोगलाई राजनीतिक हस्तक्षेप हुन नदिन र स्वतन्त्रताले सम्पन्न बनाउनका लागि प्रधानमन्त्री, प्रधान न्यायाधीश र विपक्षी दलको नेता भएको सिफारिस समितिको सिफारिसमा आयोगमा पदाधिकारी नियुक्त हुने व्यवस्था गरिएको थियो ।
- 6 सो आदेशमा भनिएको थियो : वास्तवमा मानव अधिकारको कुरा एक संवेदनशील कुरा हो । सो कुरालाई कसैले पनि इन्कार गर्न मिल्दैन । तसर्थ यस्तो संवेदनशील कुरा गाँसिएको आयोगलाई लामो समयसम्म सजीवता नदिई निस्कृय राखी छाड्दा निश्चय पनि विधायिकाको मनसाय विपरीत हुन जान्छ । आयोग गठन नभएसम्म आयोगले गर्ने भनिएको कार्य अरू निकायले गर्न सक्ने गरी ऐनमा व्यवस्था भएको पनि देखिदैन । दुई वर्षभन्दा पनि अगाडि प्रारम्भ हुने गरी जारी भएको ऐन आजसम्म क्रियाशील नहुनुलाई स्वभाविक मान्न सकिदैन । मानव अधिकार संरक्षण र संवर्द्धनको कुरा जनचासोको कुरा हो । थप जानकारीका लागि नेपाल कानून पत्रिका २०५६ अंक ६ नि.नं. ६७४५

कर्तव्य र अधिकार निर्धारण गरिदिएको छ । थप व्यवस्थाका लागि संघीय कानून बन्न सक्ने व्यवस्था गरिदिएको छ । सोही व्यवस्थाबमोजिम राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ जारी भएको छ । सो ऐनले संविधानले धारा २४९ मा गरेको व्यवस्थाको अतिरिक्त थप सात वटा अधिकारहरु निर्धारण गरेको छ । सो ऐनले मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने कार्यमा आयोग स्वतन्त्र र स्वायत्त रहने उद्घोष गरेको छ ।^७ पेरिस सिद्धान्तले परिकल्पना गरेको स्वतन्त्रताको पहिलो पूर्वशर्त मानव अधिकार आयोग संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापना हुनुले नै पूरा भएको देखिन्छ । त्यसमा पनि अन्य संवैधानिक निकायको तुलनामा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले विशेष संरक्षण प्राप्त गरेको छ । तर स्वतन्त्रताको अभ्यासमा संवैधानिक निकायको रूपमा स्थापित हुनु वा कुनै पनि रूपमा कार्यपालिका वा व्यवस्थापिकाको हस्तक्षेप हुन नसक्ने वातावरण निर्माण गर्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । यसका लागि आयोगको आफ्नै सक्षमता बढी महत्वपूर्ण हुने गर्दछ । तथ्य र प्रमाणको समुचित विवेचना गरी पूर्वाग्रह विना स्पष्टरूपमा आफ्ना धारणाहरु राख्न सकेमा मात्र यसको स्वतन्त्रताको सार्थकता रहन्छ ।

नियुक्तिका आधारहरू

आयोगको स्वतन्त्रताको प्रमुख आधार आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरुका लागि नियुक्तिको योग्यता निर्धारण हो । मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा विशिष्ट योगदान पुर्याएका प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशको पदबाट सेवा निवृत्त व्यक्ति वा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन वा राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष क्रियाशील रही विशिष्ट योगदान पुर्याई ख्याति प्राप्त गरेको व्यक्ति आयोगको अध्यक्ष हुने गरी संविधानले योग्यता निर्धारण गरेको छ । यो व्यवस्थाले गैरराजनीतिक चरित्रको रूपमा कार्य सम्पादन गरेको ख्यातिप्राप्त र अनुभव प्राप्त भएका व्यक्ति मध्येबाट अध्यक्ष नियुक्ति हुने गरी संविधानले योग्यता निर्धारण गरिदिएको छ । स्वतन्त्रतापूर्वक कार्य गर्न सक्ने प्रयोजनका लागि संविधानले यो योग्यता निर्धारण गरेको देखिन्छ । अभ्यासबाट पनि पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरुले नै आयोगको नेतृत्व गर्नु भएको अवस्था छ ।^८ आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरुको चयन संवैधानिक परिषदको सिफारिशमा गरिन्छ । संसदीय सुनुवाई पूरा भएपछि राष्ट्रपतिबाट नियुक्ति गरिन्छ । संवैधानिक परिषद्मा विधायिकाको बहुमत रहेको छ ।^९ त्यसैले नियुक्ति प्रक्रियादेखि नै आयोग कार्यकारीको नियन्त्रणको दायराभन्दा बाहिर छ । आयोगको स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्ने यो अर्को महत्वपूर्ण आधार हो । यसले प्राप्त गरेको संवैधानिक जिम्मेवारीका आधारमा हेर्दा आयोगलाई नागरिक उत्तरदायी संस्थाको रूपमा लिन सकिन्छ । पदीय जिम्मेवारीको औचित्यपूर्ण प्रयोग गर्ने सक्ने अवस्था बनाउनका लागि अध्यक्ष र सदस्यहरु अन्य सरकारी सेवामा नियुक्त हुन नसक्ने गरी संवैधानिक व्यवस्था गरिएको छ । यो व्यवस्था पनि कार्यात्मक स्वायत्ततासँग सम्बन्धित रहेको छ । त्यसै गरी पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरेजस्तै आयोगको संरचना समावेशी सिद्धान्तमा आधारित हुनु पर्ने

७ दफा ४

८ आयोगको पहिलो अध्यक्षको रूपमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश श्री नयन बहादुर खत्री नियुक्त हुनु भएको थियो । दोस्रो अध्यक्षमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश केदारनाथ उपाध्याय र तेस्रो अध्यक्षको रूपमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा नियुक्त हुनु भएको हो ।

९ छिमेकी मुलुक बंगलादेशमा सभामुख, कानून मन्त्री, गृह मन्त्री, कानून आयोगको अध्यक्ष, क्याबिनेट सचिव र सभामुखले मनोनयन गरेको एक जना विपक्षी दलको विधायकसहित दुई जना विधायक सदस्य भएको छनोट समितिको सिफारिशमा त्यहाँको मानव अधिकार आयोगका पदाधिकारीको चयन गरिन्छ ।

व्यवस्था छ। सो अनुसार संविधानले आयोगको गठनसम्बन्धी व्यवस्थामा र धारा २८३ मा संवैधानिक नियुक्ति समावेशी सिद्धान्तका आधारमा गरिनु पर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ। सो अनुसार आयोगका पदाधिकारी नियुक्ति नभएको भनी दायर भएको एउटा रिटमा सर्वोच्च अदालतले संविधानको भावना अनुसार समावेशी स्वरूपको संरचना निर्माण गर्नका लागि निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको छ।¹⁰

सेवाका शर्तहरू

आयोगका पदाधिकारीको पदावधि संविधानले छ वर्ष किटान गरिदिएको छ। पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरू संघीय विधायिकी कानूनबाट व्यवस्थित हुने प्रबन्ध गरिएको छ। आयोगका अध्यक्ष र सदस्य आफ्नो पदमा बहाल रहेसम्म निजहरूलाई मर्का पर्ने गरी पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरू परिवर्तन नगरिने संवैधानिक प्रत्याभूति रहेको छ।¹¹ विधायिकी कानूनबाट आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूको पारिश्रमिक प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश सरह हुने व्यवस्था गरिएको छ। तर सुविधाको हकमा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको पारिश्रमिक, सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था छ। यो व्यवस्थाले कार्यकारीमा निर्भर रहनु नपर्ने गरी आयोगले स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको आधार प्राप्त गरेको छ।

संसदीय समितिको अनुगमन बाहिर

संसदीय समितिलाई मिनी पार्लियामेन्ट भनिन्छ। समितिले राजनीतिक प्रक्रियाबाट राज्य संयन्त्रलाई नियमन गरी राजनीतिक संविधानवादको अभ्यासलाई बलियो बनाउन सहयोग गर्दछन्। संघीय संसदका समितिहरूलाई सार्वजनिक निकायको अनुगमनकारी भूमिका दिइएको छ। आयोगलाई अन्य संवैधानिक निकायको भन्दा भिन्न संसदका समितिको अनुगमनभन्दा बाहिर राखिएको छ। संसदका समितिहरूले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग बाहेकका अन्य संवैधानिक निकायको काम कारवाहीको अनुगमन गरी आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था छ। पेरिस सिद्धान्तको अवलम्बन गरेका कारण आयोगको स्वतन्त्रतालाई संरक्षण गर्नका लागि विधायिकी सुपरिवेक्षणको दायराभन्दा आयोगलाई बाहिर राखिएको हो। यद्यपि अन्य संवैधानिक निकाय सरह आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति समक्ष प्रस्तुत गरिन्छ र सो प्रतिवेदन संसदमा पेश हुन्छ।

अनुसन्धानका लागि पर्याप्त अधिकार

आयोगलाई मानव अधिकारको उल्लंघनका घटनाको बारेमा छानविन गर्ने पर्याप्त अधिकार प्रदान गरिएको छ। स्थलगत अनुगमन गर्नेदेखि अदालतलाई भए सरहको बयान बकपत्र गराउने र प्रमाण संकलन गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ। पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराउन आदेश दिन सक्ने अधिकार समेत रहेको छ। मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने अधिकार छ। यद्यपि मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने आयोगको यो अधिकारको प्रयोगका सम्बन्धमा राजनीतिक तहमा प्रशस्त बहस र छलफल भएको पाइन्छ। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को सो सम्बन्धी व्यवस्थाको न्यायिक पुनरावलोकनको क्रममा सर्वोच्च अदालतले समेत मानव अधिकार आयोगको कार्यक्षेत्र र अनुसन्धानको अधिकारको बारेमा विश्लेषणात्मक टिप्पणी

10 रामकुमार राई वि. संवैधानिक परिषद् समेत भएको रिटमा सर्वोच्च अदालतले निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको हो। तर सो आदेशको पूर्ण पाठ आउने बाँकी नै छ।

11 धारा २४८ (७)

गरेको छ।¹² सो अनुसार उक्त ऐनमा केही संशोधन समेत भयो। तर अझै पनि आयोगको सिफारिशका आधारमा मुद्दा चलाउने विषय कार्यविधिगत रूपमा स्पष्ट भइसकेको छैन।

सचिव र कर्मचारीको व्यवस्था

संस्थागत स्वतन्त्रताको अर्को आधार हो प्रशासनिक स्वतन्त्रता। आयोगलाई प्रशासनिक रूपमा कुनै हस्तक्षेप बेगर कार्य गर्न सक्ने वातावरण निर्माण गर्नका लागि आयोगको सिफारिशमा सचिव नियुक्त हुने व्यवस्था गरिएको छ।¹³ आयोगका कर्मचारीमा निजामती सेवाभन्दा भिन्न आफ्नै सेवा समूहका कर्मचारीहरु रहने व्यवस्था गरिएको छ। पदपूर्तिको प्रक्रिया समेत भिन्न रहेको छ। संगठन संरचना र दरबन्दी व्यवस्थापनमा पनि आयोगले कार्यात्मक स्वायत्तता प्राप्त गरेको छ। तथापि आयोगको कार्यक्षेत्र अनुरूप आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्थापन हुन सकेको छैन। यद्यपि आयोग स्थापनाको प्रारम्भिक चरणमा नेपाल सरकारका कर्मचारीहरुलाई काजमा आयोगमा परिचालन गरिएको थियो। आजको अवस्था त्यस्तो छैन।¹⁴ आयोगले आवश्यकताअनुसार परामर्श सेवाबाट जनशक्ति लिन सक्दछ। विशेषज्ञ सेवा लिन पाउने कानूनी आधार पनि छ।

12 थप जानकारीका लागि ओम प्रकाश अर्यालको रिटमा जारी भएको आदेशलाई हेर्न सकिन्छ। सो आदेशमा भनिएको थियो : नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने विषयमा निर्णय गर्ने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्ताको हुने हो। तर मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहन गर्ने व्यक्तिउपर मुद्दा चलाउन आवश्यक भएमा मुद्दा दायर गर्न मानव अधिकार आयोगले सिफारिश गरी पठाएपछि महान्यायाधिवक्ताले सो विषयमा मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्न पाउने भन्ने होइन। संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) को खण्ड (ग) को मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने आयोगको अधिकारलाई निष्प्रभावी हुने गरी धारा १३५ को उपधारा (२) द्वारा महान्यायाधिवक्तालाई प्राप्त मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्ने अधिकारको प्रयोग हुन सक्छ भनी व्याख्या गर्ने हो भने धारा १३२ को उपधारा (२) को खण्ड (ग) अन्तर्गत मानव अधिकार आयोगलाई प्राप्त अधिकारको औचित्य नै नरहने। प्रधानमन्त्रीले महान्यायाधिवक्ताको काम कारवाही वा निर्णयबाट असजिलो महसूस गरेमा निजलाई जुनसुकै बखत पनि पदमुक्त गर्न सक्ने भएकोले आफ्नो पदलाई खतरामा राखी महान्यायाधिवक्ताले मानव अधिकार आयोगको सिफारिशलाई स्वतः कार्यान्वयन गर्न सक्तछन् भनी अनुमान गर्न पनि नमिल्ने। मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहनको घटनामा दोषी व्यक्तिउपर आयोगले प्रचलित कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउन आवश्यक देखी मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गरेपछि सो विषयमा महान्यायाधिवक्ता वा निज मातहतको कुनै सरकारी वकील कार्यालयले अन्य अपराधमा जस्तो मुद्दा चलाउन आवश्यक छ, वा छैन भनी आयोगको सिफारिशको औचित्यमाथि अन्यथा प्रश्न गर्न मिल्ने अवस्था संविधानतः नदेखिने। आयोगले बिनाआधार र कारण हचुवाको भरमा कसैका विरुद्ध मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने पनि होइन। त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिशलाई कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने स्वविवेक त्यस्तो सिफारिश प्राप्त गर्ने निकाय वा पदाधिकारीलाई रहन्छ भनी सम्झन मिल्दैन। त्यस्तो स्वविवेक प्रदान गर्ने खालका कानूनी व्यवस्थाहरु संविधानको प्रावधान र त्यसको मनसायअनुकूल हुन्छन् भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने। थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् : नेपाल कानून पत्रिका २०७० अंक ७ नि.नं. ९०२९

13 आयोगका सचिव नियुक्तिको विषयमा परेका रिट खारेज गरी सर्वोच्च अदालतले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको प्रशासकीय स्वतन्त्रता र स्वायत्तताको संरक्षण गरेको छ। थप जानकारीका लागि विश्वमोहन आचार्य र सुवर्ण कर्माचार्यसमेतले दायर गरेको रिटको आदेश हेर्न सकिन्छ।

14 भारतमा अझै पनि सरकारी कर्मचारीहरुलाई काज खटाएर मानव अधिकार आयोगमा पठाउने अभ्यास कायम छ। त्यसैले त्यहाँको प्रशासनिक संरचनामा कर्मचारीतन्त्रीय गुणहरु बढी भएको भन्ने टिप्पणी गरिन्छ।

सञ्चित कोषबाट स्वतः व्ययभार

कुनै पनि संस्थालाई नियन्त्रणमा राख्ने वा स्वतन्त्रतामा सीमा लगाउने विषय वित्तीय नियन्त्रणको विषय हो । आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूलाई दिइने पारिश्रमिक र सुविधाको रकम संघीय सञ्चित कोषबाट स्वतः व्ययभार हुने व्यवस्था संविधानले गरेको छ ।¹⁵ जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि आयोग क्रियाशील रहनका लागि यस्तो व्यवस्था गरिएको हो । खास गरी राजनीतिक निकायको वित्तीय नियन्त्रणात्मक भूमिका नरहोस् भन्ने उद्देश्यले सञ्चित कोषमा व्ययभारको व्यवस्था गरिएको हो । यो संवैधानिक प्रतिबद्धताले जस्तोसुकै जटिल र राजनीतिक रूपमा तरल अवस्थामा पनि आयोग क्रियाशील हुने प्रत्याभूति प्रदान गरेको छ ।

अदालतलाई भए सरहको अधिकार

कुनै पनि संस्था कति स्वतन्त्र छ भन्ने परीक्षण गर्न त्यो संस्थाले कार्य सम्पादन गर्न कुन हदसम्म स्वतन्त्रता प्राप्त गरेको छ भन्ने विषयले निर्धारण गर्दछ । यो दृष्टिले हेर्दा कार्यात्मक स्वतन्त्रता आयोगले प्राप्त गरेको छ । आयोगलाई कुनै पनि व्यक्तिलाई आयोग समक्ष उपस्थित गराई जानकारी लिने वा बयान लिने वा बकपत्र गराउने, प्रमाण बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार संविधानले प्रदान गरेको छ । आयोगलाई मानव अधिकारको उल्लंघनका घटनाहरूमा विस्तृत अनुसन्धान र छानविन गर्नका लागि यो अधिकारकाले मार्ग प्रशस्त गरेको हो । आयोगलाई पीडितलाई दिइने क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्ने समेतको अधिकार रहेको छ ।

राजनीतिक प्रभाव बाहिर

स्वतन्त्रताले हस्तक्षेपमुक्त कार्य सञ्चालनलाई संकेत गर्दछ । यस्तो हस्तक्षेप कुनै पनि अवाञ्छित प्रभावबाट मुक्त राख्न गरिएको हो । खास गरी आयोगलाई राजनीतिक प्रभाव पर्न नदिनका लागि स्वतन्त्रताको आवश्यकता परेको हो । आयोगलाई संविधानले राजनीतिक हस्तक्षेप वा प्रभावबाट बाहिर राख्न हरसम्भव प्रयास गरेको देखिन्छ । यद्यपि यो विषयमा संविधानको संकेत मात्र पनि पर्याप्त हुन्छ । मूल विषय यसको व्यावहारिक प्रयोग र कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ । आयोगको स्वतन्त्रता कायम गर्नु र स्वायत्ततापूर्वक कार्य सञ्चालनको वातावरण निर्माण गर्नु स्वयं सरकारको दायित्व भित्र पर्दछ । आवश्यक स्रोत साधन, पूर्वाधार तयार गर्ने र स्वतन्त्रतापूर्वक कार्य सञ्चालन गर्ने वातावरण तयार गर्ने जिम्मा पनि सरकारको हो । यद्यपि हस्तक्षेपमुक्त भएर काम गर्ने सामर्थ्य पनि आयोग एवम् यसका पदाधिकारीहरूले राख्नु पर्ने मानिन्छ । विगतको पृष्ठभूमि, विषयवस्तुको ज्ञान, अनुभव, निष्ठा, सदाचार र निर्भयता नै यसका आधार हुन् । त्यसैले संविधानले योग्यता निर्धारण गर्दा अन्य आयोगको भन्दा भिन्न योग्यता उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

थप स्वायत्तता

आयोगले छुट्टै प्रतीक चिन्ह प्रयोगमा ल्याउन सक्ने व्यवस्था छ । आयोगले आफूलाई आवश्यक पर्ने नियम, कार्यविधि र निर्देशिका बनाउन सक्ने व्यवस्था छ । आयोगको संगठन संरचना र दरबन्दी आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारले गर्ने व्यवस्था छ । आयोगले आवश्यकता अनुसार अर्थ मन्त्रालयको

परामर्शमा क्षेत्रीय कार्यालय, उपक्षेत्रीय कार्यालय र सम्पर्क कार्यालय खोल्न सक्ने¹⁶व्यवस्था छ। आयोगले मागेको सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्ने दायित्व सम्बन्धित निकाय वा पदाधिकारीलाई सुम्पिएको छ। आयोगले विशिष्टीकृत निकाय वा विशेषज्ञको सेवा लिन सक्ने व्यवस्था छ।

आन्तरिक सक्षमता

स्वतन्त्रता संविधान र कानूनले दिएर मात्र पुग्दैन। स्वतन्त्रताको अभ्यासका लागि सक्षमता आवश्यक पर्दछ। सक्षमताका साथै आन्तरिक सबलता पनि आवश्यक पर्दछ। अधिकारको संरक्षण गर्ने कार्य आफैमा चुनौतीपूर्ण कार्य हो। यसले निष्ठापूर्वक क्रियाशीलताको अपेक्षा राख्दछ। आन्तरिक सक्षमताका लागि निर्भयताको उत्तिकै अपरिहार्यता हुन्छ। निर्भयतापूर्वक कार्य गर्न सक्ने संवैधानिक तथा कानूनी वातावरण यसको पूर्वशर्त हो। यसका अलावा भएका कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त वातावरण समेत निर्माण हुनु पर्दछ। न्यायालयको उच्च तहमा रहेर कार्य सम्पादन गरेका अनुभवी व्यक्तिहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक कार्य सम्पादन गर्ने अभ्यास अंगिकार गर्ने हुँदा आयोगको नेतृत्वमा सोही पृष्ठभूमिलाई प्राथमिकता प्रदान गरिएको हो।

संसद मार्फत जनताप्रति उत्तरदायी

स्वतन्त्रताको अभ्यास गर्नु भनेको स्वच्छन्दताको अधिकार प्रदान गर्नु होइन। संविधानवादको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउन लागि राज्यका सबै निकायहरू आफूलाई संविधानले सुम्पिएको जिम्मेवारी र सीमामा कार्यरत रहनु पर्दछ। आयोग पनि संविधानले निर्धारण गरेको विधि र प्रक्रियाबमोजिम उत्तरदायी संस्थाको रूपमा रहेको छ। अर्थात् संविधानले उत्तरदायित्वको अपेक्षा आयोगसँग पनि गरेको छ। आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको नियुक्ति पूर्व संसदीय सुनुवाई गरिनु पर्ने व्यवस्था छ। आयोगले पेश गरेको वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति मार्फत संघीय संसदमा पेश हुने व्यवस्था छ र कार्य क्षमताको अभाव वा खराब आचरणको आरोपमा आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूलाई महाअभियोग लाग्न सक्ने व्यवस्था गरी संसद मार्फत जनताप्रति उत्तरदायी बनाउने प्रयत्न गरेको छ। यद्यपि महाअभियोगको अवस्था अपवादको रूपमा मात्र अभ्यास गरिन्छ। यसलाई चिकित्सकीय उपचार विधिमा जसरी ओपन हार्ट सर्जरी सामान्य अवस्थामा गरिदैन, त्यसैगरी महाअभियोगको प्रस्ताव पनि सामान्य कमी कमजोरी रहे भएको अवस्थामा अभ्यास गरिदैन। यदि जथाभावी महाअभियोगको अभ्यास गरिने हो भने आयोगले स्वतन्त्रतापूर्वक कार्य सम्पादन गर्न सक्ने अवस्था नै हुँदैन।¹⁷

राज्यको निकाय

निश्चय नै आयोग राज्यको निकाय हो। यो कार्यकारी, विधायिकी वा न्यायिक निकाय होइन। नत ती निकायको अधीनको विषय हो। यद्यपि अबुजा मार्गदर्शनले भने संसद र सांसदहरूसँग मानव अधिकार

16 रा.मा.अ.आका बोर्ड बैठकको निर्णय २०७५ आषाढ

17 प्रधान न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की उपर लगाइएको महाअभियोगले निकै ठूलो शिक्षा दिएको छ। महाअभियोग कुनै एउटा घटना विशेषमा असन्तोष उत्पन्न भएको अवस्थामा प्रयोग गरिने साधारण हतियार होइन। सबै विकल्प समाप्त भएको अवस्था मात्र यसको अभ्यास गरिदैन। कुनै पनि स्वार्थ नराखी निष्ठापूर्वक कार्य सञ्चालन गर्नका लागि भने महाअभियोगले कुनै जटिलता सिर्जना गर्दैन। त्यसैले महाअभियोगको अभ्यास गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्थाले स्वतन्त्रतालाई कमजोर बनाउन सक्ने अवस्था हुँदैन।

आयोगको पारस्परिक सम्बन्ध विस्तार गर्न सकिने धारणा प्रकट गरेको छ।¹⁸ राज्यका अन्य निकायसँग समन्वयपूर्ण सम्बन्ध विकास र विस्तार गर्न सकिन्छ। असल उद्देश्यले सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रसँग साभेदारीमा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिन्छ। आवश्यक स्रोतको सुनिश्चिता र उपलब्धता आयोगको स्वतन्त्रताको प्रमुख अवरोधकको रूपमा रहेको छ। भारतमा आयोगले आफ्नो बजेट तयार गरी संसदको दुवै सदनमा प्रस्तुत गर्दछ। संसदको अनुमोदन पश्चात बजेट विनियोजनका लागि सरकार समक्ष पेश गरिन्छ।¹⁹यो अभ्यासबाट हामीले पनि सिक्न सक्दछौं।

अन्य संवैधानिक निकाय र मानव अधिकार आयोगमा भिन्नता

नेपालको संविधानले १३ वटा संवैधानिक निकायको स्थापना गरेको छ। केही विषयमा संवैधानिक निकायमा समानता छ। संवैधानिक निकायको परिभाषामा समेटिएका छन्। संवैधानिक परिषद्को सिफारिशमा मात्र नियुक्त हुन सक्दछन्। संसदीय सुनुवाइ पार गर्नु पर्दछ। वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति समक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने कार्यमा समानता छ। महाअभियोग लाग्ने अवस्था र आधारमा समानता छ। पदावधिमा समानता छ। यति हुँदाहुँदै पनि राष्ट्र मानव अधिकार आयोग अरू आयोगभन्दा देहायका आधारमा भिन्न रहेको छ :

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	अन्य संवैधानिक निकायहरू
नियुक्तिका लागि प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश योग्य हुने	प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश भइसकेका व्यक्ति नियुक्ति हुन नसक्ने
राष्ट्रिय जीवनमा विशिष्ट योगदान पुर्याई ख्याति प्राप्त गरेको	त्यस्तो योग्यता नराखिएको
उमेरको माथिल्लो हद उल्लेख नभएको	६५ वर्ष पूरा भएमा निवृत्त हुने
संसदीय समितिबाट अनुगमन नहुने	संसदीय समितिले अनुगमन गर्न सक्ने
आफ्नै सचिव र कर्मचारीको व्यवस्था	नेपाल सरकारले तोकिएको सचिव र कर्मचारीको व्यवस्था

स्वतन्त्रताको संवर्द्धनका लागि पुनरावलोकन गर्नुपर्ने विषयहरू

मानव अधिकार सम्बन्धी संस्थाका लागि अपरिहार्य स्वतन्त्रताको संवर्द्धनका लागि अन्य मुलुकले गरेका अभ्यास समेतलाई अध्ययन गरी आयोगसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गर्दा देहायका विषयहरू विचार गर्न सकिन्छ :

- 18 The Abuja Guidelines: Adopted in Nigeria in 2004 at a meeting of representatives of national human rights institutions and of parliaments from the Commonwealth. They are guidelines for developing effective relationships between parliaments, parliamentarians and NHRIs for the promotion and protection of human rights. They recognize that both NHRIs and parliaments have an invaluable contribution to make to the promotion, protection and realization of human rights and that parliaments should develop a special working relationship with, and support the work of, NHRIs. The guidelines also recognize that NHRIs have a significant role to play in supporting the work of parliaments and parliamentarians.
- 19 The NHRC develops its own budget which is presented to both Houses of Parliament. After Parliamentary approval, the central government will then give grants to the NHRC.

- क. आयोगका सिफारिशबमोजिम मानव अधिकार उल्लंघनकर्तालाई मुद्दा चलाउने व्यवस्थाको कार्यान्वयन कसरी गरिने भन्ने कानूनी स्पष्टता हुन आवश्यक छ ।
- ख. आयोगले दिएको सिफारिशको कार्यान्वयनको प्रगतिका बारेमा सरकारले संसदमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरी सिफारिश कार्यान्वयनमा विधायिकाप्रति उत्तरदायी बनाउन सकिन्छ ।
- ग. आयोगले आफूलाई आवश्यक पर्ने बजेटको प्रस्ताव संसदमा पेश गर्न पाउने व्यवस्था अन्य मुलुकले अभ्यास गरिसकेकाछन् । त्यसबाट हामीले पनि सिक्न सक्दछौं ।
- घ. पेरिस सिद्धान्त र संविधानले गरेको मार्गदर्शनबमोजिम आयोगको संरचनालाई समावेशी बनाउने र सबैको सार्थक प्रतिनिधित्वका लागि संख्यात्मक विस्तार वा पालो क्रममा आधारित भई विविधताको प्रतिनिधित्व गर्न गराउन सकिने विषयमा छलफल गर्न सकिन्छ ।
- ङ. संविधानले परिकल्पना गरेबमोजिम स्वतन्त्र संस्थाको रूपमा आयोगलाई सञ्चालन गर्नका लागि कुनै पनि राजनीतिक आग्रह वा पूर्वाग्रह वा स्वार्थभन्दा माथि रहेर यसका काम कारवाहीको मूल्यांकन गरिनु पर्दछ ।

निष्कर्ष

साठी वर्ष अगाडि Eleanor Roosevelt ले मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको महत्वको बारेमा प्रकाश पार्दै भनेको यो भनाइको सान्दर्भिकता अझै उस्तै छ : making the Universal Declaration of Human Rights ‘a living document, something that is not just words on paper, but something which we really strive to bring to the lives of all people’. माथिको विवेचनाबाट नेपालमा पनि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्वतन्त्रता संविधान र कानूनले त प्रत्याभूत गरेको छ । अब सो व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी जीवन्तता प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । यसका लागि निर्भयतापूर्वक कार्य गर्न सक्ने सामर्थ्य र वातावरण दुवै उत्तिकै आवश्यक छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको हालसम्मको इतिहासलाई पृष्ठभूमिमा राखेर संविधान, कानून र पेरिस सिद्धान्तका व्यवस्था मुताविक आयोगलाई स्वतन्त्रतासहितका गुणहरूले सपन्न तुल्याउनु पर्दछ । स्वतन्त्रताका नाममा सुपर कार्यकारी हुने अधिकार कसैलाई पनि हुँदैन । तर नागरिक हितका लागि संसारले स्वीकार गरेका आधारभूत मानकहरूलाई हाम्रो सन्दर्भमा पनि सहज अभ्यास गरिनु पर्दछ ।

पेरिस सिद्धान्तको कसीमा बहुलवाद र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

इन्दिरा दाहाल

सारांस

यस आलेखमा बहुलवादको अर्थ मानव अधिकार संस्थाहरुको राष्ट्रिय हैसियत तथा कार्यहरु सम्बन्धी सिद्धान्तहरु जसलाई छोटकरीमा पेरिस सिद्धान्त भन्ने गरिएको छ, यिनै सिद्धान्तहरुमा उल्लिखित अग्रेजी शब्द pluralism को नेपाली भावानुवादलाई बहुलवाद भनिएको हो । सिद्धान्तमा लेखिएबमोजिम बहुलवाद मानव अधिकार संस्थाहरुका लागि अपरिहार्य निर्देशित अन्तरवस्तु हो । मानव अधिकार मानवहरुका लागि मात्र भएकोले यस्तो अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दायित्व राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग स्वयंमा बहुलवाद वा समावेशिताको प्रतिविम्ब भल्कनु पर्दछ । आयोगको सक्षमताको परीक्षण आयोगमा नियुक्त हुने पदाधिकारी र कर्मचारी एवम् तिनको कार्य सम्पादनको परिणाममा देखिनु पर्दछ । आयोग स्वयं बहुलवाद युक्त हुन सकेन वा सबैले स्वामित्व ग्रहण गर्न सकेन भने स्वभावैले यसले गर्ने काम कारवाहीमा प्रश्न उठ्न सक्दछ । यसर्थ आयोगको वनोटमा बहुलवाद स्वयंमा यसको सक्षमता वा विश्वसनीयतालाई पूर्व शर्तको रूपमा मानिन्छ ।

बहुलवादका बहुआयामहरु

बहुलवादको अर्थ मानव अधिकार संस्थाहरुको राष्ट्रिय हैसियत तथा कार्यहरु सम्बन्धी सिद्धान्तहरुलाई छोटकरीमा पेरिस सिद्धान्त भन्ने गरिएको छ । यही सिद्धान्तमा उल्लिखित अग्रेजी शब्द pluralism को नेपाली भावानुवादलाई बहुलवाद भनिएको हो । यसर्थ यसको अर्थ सोहीबमोजिम बुझिनु पर्दछ भनि प्रारम्भमा नै स्पष्ट गर्न खोजिएको हो । सो सिद्धान्तमा लेखिएबमोजिम बहुलवाद मानव अधिकार संस्थाहरुका लागि अपरिहार्य निर्देशित अन्तरवस्तु हो । मानव अधिकार मानवका लागि मात्र भएकोले अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धनको दायित्व भएको आयोग स्वयंमा बहुलवाद वा समावेशिताको प्रतिविम्ब भल्कनु पर्दछ । आयोगको सक्षमताको परीक्षण नियुक्त हुने पदाधिकारी र कर्मचारी एवम् तिनको कार्य सम्पादनलाई परिणाममा देखिनु पर्दछ । आयोग स्वयं बहुलवादयुक्त हुन सकेन वा सबैले स्वामित्व ग्रहण गर्न सकेन भने स्वभावैले यसले गर्ने काम कारवाहीमा प्रश्न उठ्न सक्दछ । यसर्थ आयोगको वनोटमा बहुलवाद स्वयंमा यसको सक्षमता वा विश्वसनीयताको पूर्व शर्त पनि हो ।

सैद्धान्तिक रूपमा भन्नु पर्दा बहुलवादको सम्बोधन गर्न त्यागको सिद्धान्त, अभिभावकत्वको सिद्धान्त, सन्तुलित वितरणको सिद्धान्त, सामाजिक न्यायको सिद्धान्त, सारभूत समानता, समानुपातिक प्रतिनिधित्व, राज्यको दायित्व, समान अवसर, सशक्तीकरणको सिद्धान्तका आधारमा व्यवहारिक कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भन्ने हो । यसले समानुपातिक विकास, सामाजिक न्याय, राज्यको शक्तिमा कसैको सहभागिता बढ्न गई आन्तरिक रूपमा सहजता हुँदा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र अभिवृद्धि मात्र नभई मुलुक समृद्धीको दिशातर्फ अगाडी बढ्न सक्छ ।

जातजाति, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, सम्प्रदाय, क्षेत्र सिमान्तकृत लोपोन्मुख, सुविधा बन्विती वर्ग सबैलाई कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरी सामाजिक न्याय प्रदान गर्दै, सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्नु नै बहुलवादको मान्यता हो । यसलाई लोकतन्त्रको नवीनतम अवधारणाको रूपमा मानिदै आएको छ । यसले समन्याय (Equity) र समानता (Equality) मा जोड दिन्छ । सबैलाई समान अवसर मात्रै प्रदान गर्दा राज्यबाट विविध कारणले पछि पारिएका कमजोर वर्ग, लोपोन्मुख, सिमान्तकृत वर्गका समुदायको प्रगति हुन नसकी सधै पछि पर्ने सम्भावना रहन्छ । त्यसैले समन्यायका आधारमा यस्ता कमजोर र पछि परेका वर्गहरुको उत्थानमा राज्यले पर्याप्त ध्यान दिई असमान अवस्थामा रहेकाहरुलाई समान अवस्थामा पुर्‍याउन विशेष नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । सोही अनुरूप समता, समानता, सामाजिक न्याय, समान अर्थपूर्ण सहभागिता, पहिचानका लागि कमजोर वर्गलाई अघि बढाउने प्रयास, लोककल्याणकारी राज्यको हो । यथार्थमा समान बनाउने प्रयास, कमजोर वर्गलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरी संविधान र कानूनी प्रावधान पर्याप्त गरेर मात्र गर्न सकिने हुँदा हाम्रो संविधान यसतर्फ मुखरित रहेको छ । संघीय संरचना अवलम्बनसंगै समानता जातीयता, आत्मनिर्णयको अधिकार, क्षेत्रीयता, सहभागितालाई संविधानले समेटेको हुँदा बहुलवादलाई स्वीकारेको छ ।

बहुलवादले गर्दा मुलुकमा आर्थिक, सामाजिक, शासकीय अवसरहरुमा समान र सहज पहुँच हुन सक्ने हुँदा विविधताको महत्व यथार्थतामा परिणत हुन्छ । बहुलवादको सम्बोधनले मुलुकका नीति तथा कार्यक्रमप्रति स्वामित्व ग्रहण हुने र उपलब्ध जनशक्तिलाई राज्य निर्माणमा उपयोग गर्न सकिने हुँदा सामाजिक गतिविधि, व्यवहार र संस्कारमा सकारात्मक एवं भावनात्मक परिवर्तन आउछ भने अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा मुलुकको छवी उचो राख्न र विश्वसनीयता बढाउन मद्दत पुग्दछ जुन मुलुकको विकासको द्योतक पनि हो ।

नेपालको संविधानमा बहुलवाद

नेपालको संविधानले नेपालको राज्य व्यवस्था तथा शासन प्रणालीलाई एकात्मक राज्य व्यवस्थाबाट सत्तीय गणतान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा रूपान्तरण गर्दै बहुदलीय व्यवस्थालाई संस्थागत गर्न मौलिक हक तथा सामाजिक न्याय, बालिग मताधिकार, स्वतन्त्र न्याय प्रणाली, मानव अधिकार तथा सामाजिक समावेशीकरणको माध्यमबाट नागरिकलाई एकताको सूत्रमा आबद्ध गरी समतामूलक समाजको निर्माण मार्फत विकास तथा आर्थिक समृद्धीको आकांक्षालाई लिएको त्यसैगरी बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधताबीचको एकता,

सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावको संस्कृतीको संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने¹ संकल्प गर्दै संघीय संसद् तथा प्रदेशसभामा कम्तिमा तेत्तीस प्रतिशत महिलासहितको समावेशी प्रतिनिधित्वको व्यवस्था एवं संघीय संरचनासहितको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार प्रदान गर्दै समानुपातिक सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको छ ।

सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने गरी व्यवस्था रहेको छ ।² धारा ३८ मा प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव नगरिने तथा राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुने व्यवस्था गरिएको छ । धारा ५६ मा राज्यको संरचना अन्तर्गत उपधारा (६) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता, राष्ट्रिय हित, सर्वाङ्गीण विकास, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संघीय शासन प्रणाली, मानव अधिकार तथा मौलिक हक, कानूनी राज्य, शक्ति पृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलन, बहुलता (विविधता) र समानतामा आधारित समतामूलक समाज, समावेशी प्रतिनिधित्व र पहिचानको संरक्षण गर्ने विषय उल्लेख भएको ।

धारा ७४ मा शासकीय स्वरूपमा नेपालको शासकीय स्वरूप बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संसदीय शासन प्रणाली हुने विषय उल्लेख भएको छ । नेपालको राष्ट्रिय गानमा समेत बहुलता (विविधता)लाई अंगिकार गरेको छ ।³ धारा मा ३८. महिलाको हक⁴,

1 नेपालको संविधानको प्रस्तावना

2 धारा १८. (१) सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन । (२) सामान्य कानूनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, शारीरिक अवस्था, अपांगता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन । (३) राज्यले नागरिकहरूका बीच उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्ने छैन । तर सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछ्छिइएका महिला, दलित, आदिवासी, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछ्छा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तीकृत, किसान, श्रमिक, युवा, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, गर्भावस्थाका व्यक्ति, अशक्त वा असहाय, पिछ्छिइएको क्षेत्र र आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्य लगायत नागरिकको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनबमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन ।

3 अनुसूची-२ राष्ट्रसँग सम्बन्धित नेपालको राष्ट्रिय गान.....बहुल जाति भाषा धर्म संस्कृति छन् विशाल अग्रगामी राष्ट्र हाम्रो।

4 राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ ।

धारा ४० दलितको हक^५ तथा धारा ४२^६ सामाजिक न्यायको हकमा समावेशी सिद्धान्त अपनाइएको र बहुलवादलाई स्वीकार गरिएको छ ।

धारा ५० मा समानुपातिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने राज्यको राजनीतिक उद्देश्य हुने व्यवस्था मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र अभिवृद्धिसँग सम्बन्धित हुने भएकाले सबै सुरक्षा निकायलाई सबल, ,सक्षम, सुदृढ, व्यावसायिक, समावेशी र जनउत्तरदायी बनाउने गरी प्रावधान रहेका छन् ।

संघीय संसदका सदस्यमध्येबाट समावेशी सिद्धान्तबमोजिम प्रधानमन्त्रीसहित बढीमा पच्चीस जना मन्त्री रहेको मन्त्रिपरिषद् गठन, प्रदेश सभाका सदस्यमध्येबाट समावेशी सिद्धान्तबमोजिम मुख्यमन्त्रीसहित प्रदेश सभाका कूल सदस्य संख्याको बीस प्रतिशत भन्दा बढी नहुने गरी प्रदेश मन्त्रिपरिषद् गठन हुने व्यवस्थाले गर्दा संविधानले नै बहुलवादलाई बलियो बनाउने प्रयास गरेकोछ ।

त्यसैगरी राष्ट्रिय समावेशी आयोग, राजनीतिक दलको विभिन्न तहका कार्यकारिणी समितिमा नेपालको बहुलवादलाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी समावेशी प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिएको छ भने संवैधानिक अंग र निकायका पदमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम गरिने प्रावधान रहेकोछ ।^७ धारा २८३ मा संवैधानिक अंग र निकायका पदमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम गरिने व्यवस्था रहेको छ ।

के हो पेरिस सिद्धान्त ?

संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाको प्रस्ताव ए/आरइएस्/४८/१३४ द्वारा २० डिसेम्बर, १९९३ मा पारित मानव अधिकार संरक्षण तथा सम्बर्द्धन सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरुको हैसियत तथा कार्यहरु सम्बन्धी सिद्धान्तहरु (^८पेरिस सिद्धान्तहरु) Principles Relating to the Status and National Human Rights Institutions (Paris Principles) लाई पेरिस सिद्धान्त भनिन्छ । फ्रान्सको राजधानी पेरिसमा भएको संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट यी सिद्धान्तहरु तय तथा पारित गरिएकोले पेरिस सिद्धान्तबाट परिचित छन् ।

- ५ राज्यका सबै निकायमा दलितलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ ।
- ६ आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, अपांगता भएका व्यक्ति, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रुपले विपन्न खस आर्यलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ ।
- ७ नेपालको संविधानको धारा २८३.
- ८ Adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993
 1. A national institution shall be vested with competence to promote and protect human rights. 2. A national institution shall be given as broad a mandate as possible, which shall be clearly set forth in a constitutional or legislative text, specifying its composition and its sphere of competence. The United Nations Paris Principles provide the international benchmarks against which national human rights institutions (NHRIs) can be accredited by the Global Alliance of National Human Rights Institutions (Paris Principles_ENG.docx)

यो लेखमा पेरिस सिद्धान्तका विभिन्न मापदण्ड वा अन्तरवस्तु भित्र चर्चा नगरिकन केवल बहुलवादको बारेमा मात्र मुख्य रूपले चर्चा गरिएको छ। मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने सक्षमता, संस्थागत स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको सम्मान गर्नुपर्ने कुरालाई यस सिद्धान्तले विशेष जोड दिन्छ।⁹ यस प्रयोजनका लागि यस सिद्धान्तको पूर्ण रूपमा पालना भए नभएको सम्बन्धमा मुख्य रूपमा ६ वटा मापदण्ड तय गरेको छ। मानव अधिकारसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय संयन्त्रले देहायका मापदण्डको पूर्ण रूपमा पालना गर्न सकेमा मात्र त्यस्ता संस्थाहरु सक्षम र सवल भएको मानिन्छ। ती मुख्य सिद्धान्तहरु देहायबमोजिमका रहेका छन्।

- **अधिकारक्षेत्र र सक्षमता (Mandate and Competence- a broad mandate, based on universal human rights norms and standards;)** राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थासँग मानवअधिकारको सिद्धान्तबमोजिम मानव अधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने अधिकार तथा सक्षमता प्रत्याभूति गरेको हुनु पर्दछ।
- **सरकारी क्षेत्रबाट स्वायत्तता (Autonomy from the Government)** देशको मुल कानून वा विधायिकी कानूनद्वारा आयोगको सक्षमता, स्वायत्तता स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति भएमा मात्र स्वायत्तताको उद्देश्य पुरा गर्न सकिन्छ। संयोगवस नेपालमा देशको मुल कानून संविधानले नै आयोगलाई स्वायत्ततासहितको स्वतन्त्रता प्रदान गरेकोले संविधानतह मानव अधिकार आयोगको हैसियत स्वतन्त्र र स्वायत्त रहेको छ। कानूनी रूपमा स्वायत्तता प्राप्त संस्था मानव अधिकार आयोग भएकोले अब हाम्रो चुनौती केवल कार्यगत स्वायत्तता functional autonomy लाई कसरी प्रभावकारी बनाउने भन्ने मात्र हो।
- **कानूनी रूपमा स्वतन्त्रता (Independence guaranteed by statute or Constitution)** राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति हुनु पर्दछ भन्ने पेरिस सिद्धान्तको अर्को महत्वपूर्ण मापदण्ड संविधानले नै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्थापना तथा काम कर्तव्य र अधिकारको प्रवन्ध गरेकोले नेपालमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्थापना वा यसको स्वतन्त्रता कार्यकारिणको स्वविवेकमा निर्भर नभएकोले यो पक्षमा पनि नेपालको प्रतिवद्धता स्तुत्य नै रहेको छ।
- **उपयुक्त स्रोत साधन (Adequate resources)** आयोगले आफ्ना गतिविधिहरु सहजरूपमा सञ्चालन गर्नका लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको आफ्नै पूर्वाधार र खास गरी पर्याप्त कोष हुनु पर्दछ। यस्तो कोषको उद्देश्य संस्थाको आफ्नै कर्मचारी र कार्यालय परिसर हुने गरी संस्थालाई सक्षम बनाउने, संस्था सरकारबाट स्वतन्त्र, स्वायत्त हुने र आफ्नो स्वतन्त्रतामा असर पुग्न सक्ने गरी अरूको वित्तीय नियन्त्रणमा रहनु नपर्ने अवस्थाको प्रत्याभूति प्रदान गरेको हुनु पर्नेछ।

9 Protect human rights, including by receiving, investigating and resolving complaints, mediating conflicts and monitoring activities; and Promote human rights, through education, outreach, the media, publications, training and capacity building, as well as advising and assisting the Government.

- **अनुसन्धान गर्न उपयुक्त अधिकार (Adequate powers of investigation)** मानव अधिकारको उलंघनमा आयोग आफैले स्वतन्त्र रूपमा अनुसन्धान गर्ने लगायतका अधिकार हुने गरी व्यवस्था गरिएको हुनु पर्नेछ ।
- **बहुलवाद (Pluralism)** पेरिस सिद्धान्तको एक महत्वपूर्ण र निर्देशक मापदण्ड हो । राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको गठन, नियुक्ति, यसको कार्य र सिफारिशमा समेत बहुलवादको झल्को देखिनु आवश्यक छ भन्ने मान्यताको आधारमा (Pluralism) वा बहुलवादको मापदण्ड तय गरिएको हो ।
- मानव अधिकार स्वभावैले सबै वर्ग, क्षेत्र, आस्था, लिङ्ग र उत्पत्तिमा आवद्ध व्यक्तिहरूको साझा अधिकार भएकोले मानव अधिकार संस्थाहरूको काम कारवाही र बनोटमा बहुलवाद प्रतिविम्बीत भएको अवस्थामा मात्र यस्ता संस्थाहरूलाई सबै वर्ग र क्षेत्रले अपनत्व ग्रहण गर्न सक्दछन् । यसर्थ बहुलता वा समावेशिता जे नामाकरण गरिए पनि त्यसको ती सबै नामाकरणले (Pluralism) लाई नै प्रतिनिधित्व गरेका हुन्छन् । यसर्थ मानव अधिकारको पछिल्लो मान्यता सबै मानव अधिकार सबैका लागि अर्थात् All human rights for all भन्ने मान्यतालाई आत्मासात गर्न पनि (Pluralism) को अवधारणा मानव अधिकार आयोगको लागि महत्वपूर्ण र आधारभूत मापदण्ड मानिएको हो ।

यसरी माथि चर्चा गरिए जस्तो राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत सक्षमता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको मुल्याङ्कन गरी स्तर वा ग्रेड निर्धारण गरिने हुन्छ । त्यसै आधारमा कतिपय राष्ट्रहरूले विदेश नीति सोही अनुकूलन हुने गरी हेरफेर गरेको पनि पाईन्छ । मानव अधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षण सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयन समिति (International Coordination Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights – ICC) ले मानव अधिकारको अवस्था तथा आयोगको हैसियतको सम्बन्धमा आवधिक मुल्यांकन समेत गर्ने हुँदा प्रत्येक मुलुकले आयोग गठनमा पेरिस सिद्धान्तको मार्ग दर्शनको कार्यान्वयनलाई विशेष महत्वको रूपमा हेरिन्छ । तसर्थ मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने निकायको सक्षमता, संस्थागत स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको संवैधानिक व्यवस्था गरी ती मूल्य मान्यताको सम्मान गर्ने विषयलाई सिद्धान्तले समेटेकोछ । आयोगको मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने सक्षमता, स्वतन्त्रता तथा स्वायत्तता कायम गर्न, आयोगका सिफारिश, आदेश वा निर्देशन सबै व्यक्ति, निकाय, पदाधिकारीबाट परिपालना हुने प्रत्याभूति गर्न गराउन आवश्यक कानुनी तथा अन्य व्यवस्था गर्न पेरिस सिद्धान्तले विश्वका सबै मानव अधिकार संस्थाहरूलाई मार्ग निर्देश गरेको हुन्छ ।

प्रत्येक देशका मानव अधिकार संस्था वा आयोग स्वयंले विकास गरेका असल अभ्यासहरू र आयोगको जेनेभा महासन्धिहरूको साझा धारा ३ लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनद्वारा संरक्षित मानव

अधिकारको सम्मान गर्ने र कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने सक्षमता समेतको व्यवहारिक पक्षको वकालत यस सिद्धान्तले अवलम्बन गरेको पाइन्छ ।

राष्ट्रिय संस्थाको संरचना तथा यसका सदस्यहरूको नियुक्ति, चाहे निर्वाचन वा अन्य कुनै तरिकाबाट होस्, समाजको संरचना (नागरिकहरूको समाज) जसमा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा लागेको व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गर्न आवश्यक प्रक्रियाहरू अवलम्बन गरिनुपर्छ । जसमा विशेषगरी मानव अधिकार संस्था स्थापनार्थ प्रभावकारी सहयोग गर्ने शक्तिहरू वा तपशिलबमोजिमका व्यक्तिहरूको उपस्थिति वा प्रतिनिधित्व हुने गरि:

- क) मानव अधिकारप्रति उत्तरदायि तथा जातिय बिभेदको मुक्तिका लागि लागेका गैर सरकारी संस्था, ट्रेड यूनियन, सम्बन्धित सामाजिक तथा पेशागत संगठन, जस्तै वकिल, चिकित्सक, पत्रकार तथा महत्वपूर्ण वैज्ञानिक संगठन,
- ख) दार्शनिक तथा धार्मिक प्रवृत्तिका विचारकहरू,
- ग) विश्वविद्यालय तथा योग्य विशेषज्ञहरू,
- घ) संसद
- ङ) सरकारी विभागहरू (यदि यस्ता निकायका व्यक्तिहरूको संलग्नता रहेमा यि प्रतिनिधिहरूको सहभागिता सल्लाहकारको रूपमा विचार व्यक्त गर्ने हिसाबले हुने) ।

मानव अधिकार संस्थाहरूको विश्वव्यापी सञ्जालले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको संरचना तथा बहुलवादका सम्बन्धमा तपशिल बमोजिको सामान्य टिप्पणीलाई ग्रहण गरेको छ:

- बहुलवादको सुनिश्चितता: पेरिस सिद्धान्तमा व्यवस्था गरिए अनुसार बहुलवादको आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्न विविध पद्धतीहरूलाई सब कमिटिले नोट गरेको छ । सब कमिटिले राष्ट्रिय संस्थाहरूको संरचना मार्फत बहुलवादको प्राप्तिका सम्बन्धमा बिभिन्न तरिकाहरू सुझाएको छ:
- १. मुख्य निकायका सदस्यहरूमा पेरिस सिद्धान्तले निर्दिष्ट गरेबमोजिमका समाजको बिभिन्न तह र तप्काको प्रतिनिधित्व हुनेगरि,
- २. राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको मुख्य निकायको नियुक्ति प्रक्रियामा बहुलवादको माध्यमबाट, जस्तै समाजका बिबिध समुहद्वारा प्रस्तावित नामहरू प्रस्ताव वा सिफारिश गरेर,
- ३. समाजका बिबिध समुहको प्रभावकारी सहयोगबाट बनेको कार्यविधी वा प्रक्रियामा बहुलवादको माध्यमबाट, जस्तै सुझाव समिति, सञ्जाल, परामर्श वा सार्वजनिक फोरमको माध्यमबाट,
- ४. राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाका कर्मचारीहरू समाजभित्रका विविध सामाजिक समुदायहरूको प्रतिनिधित्व हुनेगरि नियुक्तिमा बहुलवादको माध्यमबाट गर्ने गरिन्छ ।

पेरिस सिद्धान्त र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

नेपालमा मानव अधिकार आयोगको जन्म नागरिक समाजको क्रियाशिलताबाट भएको मानिन्छ । मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ जारी भए पछि पनि मानव अधिकार आयोग गठन गर्न ढिलाई भएको भन्ने आम जनगुनासो आएको र सरोकारवाला नागरिक समाजले आयोग गठन गर्न देखाएको क्रियाशिलता

समेतको परिवेशमा नेपालमा मानव अधिकार आयोगको गठन भएकोले आयोगको गठन र यसका काम कारवाहीमा नेपालमा नागरिक समाज निकै क्रियाशिल रहेको छ । सरोकारवाला नागरिक स्तरको भूमिको फलस्वरूप मानव अधिकार आयोग संवैधानिक आयोगमा रूपान्तरण भएको ऐतिहासिक तथ्य हाम्रो सामु जीवित भएकोले नेपालमा गठन भएको मानव अधिकार आयोग पेरिस सिद्धान्तको कसिमा रहेको र यस सिद्धान्तको पूर्ण पालना गर्ने मान्यता स्थापित भएको र प्रतिबद्ध समेत रहेको पाइन्छ ।

संविधानले अन्य दर्जनौं संवैधानिक आयोगहरूको संवैधानिक प्रवन्ध गरेको भए तापनि मानव अधिकार आयोग अन्य संवैधानिक आयोग वा सरकारी निकाय जस्तो होइन । मानव अधिकार आयोगलाई विशेष प्रकारको सक्षमता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रता चाहिन्छ । नेपालको संविधानले आयोगलाई अन्य अधिकारका अतिरिक्त व्यक्तिको जीवन रक्षाका लागि पीडितको उद्धार गर्नेसम्मको अख्तियारी यसलाई दिएको छ । आयोगको सक्षमता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको दृष्टिकोणले हेर्दा नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा मानव अधिकारको स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरिएको छ भने धारा २८३ संवैधानिक अंग र निकायका पदमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम गरिने प्रावधानले बहुलतालाई स्वीकार गरेकोछ । धारा २४८ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका पदाधिकारीको नियुक्ती संवैधानिक परिषदको सिफारिशमा हुने व्यवस्था रहकोछ । जुन पेरिस सिद्धान्तको पालना हुनेगरी व्यवस्था गरिएकोले आयोगको सक्षमतालाई संवैधानिक रूपमा नै स्वीकार गरिएकोछ । त्यसैगरी धारा २४९ मा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने कर्तव्य पुरा गर्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार समेतको व्यवस्था गरिएको, आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधिका सम्बन्धमा संसदीय कानून (संघीय कानून)बमोजिम हुने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरि पेरिस सिद्धान्तको पालनाबमोजिम नै हुने गरि व्यवस्था गरिएकोछ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ मा खास गरी पेरिस सिद्धान्तमा उल्लेख भएका देहायका विषयहरू समेटेको देखिन्छ ।

- प्रस्तावनामा आयोगको संस्थागत सक्षमता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको व्यवस्था,
- आयोगको बजेट तथा चलअचल सम्पत्ति भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था,
- आयोगले मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने व्यवस्था,
- आयोगले प्रतिरक्षा गर्ने अधिकारको व्यवस्था,
- आयोगका पदाधिकारीको पारिश्रमिक क्रमशः नेपालको प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश सरह हुने व्यवस्था,
- आयोगले आवश्यकता अनुसार अर्थ मन्त्रालयको परामर्शमा क्षेत्रीय कार्यालय, उपक्षेत्रीय कार्यालय वा सम्पर्क कार्यालय खोल्न सक्ने व्यवस्था,
- सचिवको नियुक्ति आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारले गर्ने व्यवस्था,
- आयोगको सङ्गठन संरचना र दरबन्दीको स्वीकृति आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारले गर्ने व्यवस्था,
- आयोगले राज्यको निशाना छापका अतिरिक्त आयोगको छुट्टै प्रतीक चिन्ह प्रयोगमा ल्याउन सक्ने,

- आयोगले नियम तथा आवश्यक कार्यविधि वा निर्देशिका बनाउन सक्ने लगायतका व्यवस्था रहेका छन् ।

नेपालको संविधानमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

संविधानको प्रस्तावनाले जनताको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, कानूनी राज्यको अवधारणा लगायतका लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवादप्रति प्रतिबद्ध रही समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्ने लगायतका व्यवस्थाले गर्दा जनताको अधिकारलाई सर्वोपरिमा राखेको छ ।

प्रस्तावनाको मनसायलाई सर्वोपरि मानेर धारा २४८ मा राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषदको सिफारिशमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको नियुक्ति गर्न सक्ने¹⁰ व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ ।

मानव अधिकार आयोगको अध्यक्ष र सदस्य पदमा नियुक्तिका लागि अध्यक्षको हकमा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धनको क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुर्याएका प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशको पदबाट सेवानिवृत्त व्यक्ति वा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धन वा राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष क्रियाशील रही विशिष्ट योगदान पुर्याई ख्यातीप्राप्त गरेको व्यक्ति हुनुपर्दछ ।¹¹ त्यसैगरी सदस्यको हकमा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धन, बालबालिकाको हकहितको क्षेत्रमा कार्यरत वा राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष क्रियाशील रही विशिष्ट योगदान पुर्याई ख्यातीप्राप्त गरेको व्यक्ति हुनुपर्दछ ।¹² त्यसै गरी धारा २४९ मा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने कर्तव्य पुरा गर्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार समेतको व्यवस्था गरिएको छ भने आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधिका सम्बन्धमा संसदीय कानून (संघीय कानून) बमोजिम हुने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरि पेरिस सिद्धान्तको पालनाबमोजिम नै हुने गरि व्यवस्था गरिएको छ ।

त्यस्तै धारा २९३ ले संवैधानिक निकायका प्रमुख र पदाधिकारी संघीय संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही रहनु पर्ने र प्रतिनिधि सभाका समितिले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग बाहेकका अन्य संवैधानिक निकायको प्रतिवेदन लगायतका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्यांकन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन सक्ने व्यवस्थाले आयोगको गरिमा बढाएको छ भने अर्को तर्फ मानव अधिकार आयोगलाई संसदीय समितिले समेत निर्देशन दिन नपाउने व्यवस्था गरेर आयोगलाई अन्य संवैधानिक आयोग भन्दा भिन्न र पेरिस सिद्धान्त बमोजिम यसको स्वायत्तताको प्रत्याभुति पनि संविधानले गरेको देखिन्छ । धारा २९४ संवैधानिक निकायले आफूले गरेको काम कारवाहीको वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने बिषयले आयोगको जवाफदेहिता र जिम्मेवारीको बोध हुन्छ जसले गर्दा आयोगको सक्षमता मापन गर्न सकिन्छ ।

धारा ३०६ मा “संवैधानिक निकाय” अन्तर्गत राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, ... राष्ट्रिय महिला

10 नेपालको संविधान धारा 248 को उपधारा 2

11 नेपालको संविधान धारा 248 को उपधारा 6 खण्ड क

12 नेपालको संविधान धारा 248 को उपधारा 6 खण्ड ख

आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय समावेशी आयोग, आदिवासी जनजाति आयोग, मधेशी आयोग, थारु आयोग र मुस्लिम आयोगको व्यवस्थाले गर्दा बहुलवादको सम्बन्धमा संविधान उत्कृष्ट रहेको छ। धारा २८३ मा संवैधानिक अंग र निकायका पदमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम गरिने व्यवस्थाले पेरिस सिद्धान्तले निर्देशन गरे बमोजिमको बहुलवाद (Pluralism) लाई आत्मसाथ गरेको देखिन्छ।

संविधानमा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्धनमा राज्यको दायित्व हुने, नेपाल सरकारले राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्नेछ र राष्ट्रपतिले त्यस्तो प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री मार्फत संघीय संसद समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था गर्ने तथा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको प्रगतिशील कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन र मूल्यांकन गर्न संघीय संसदमा कानूनबमोजिम एक समिति रहने व्यवस्था¹³ले मानव अधिकारको महत्व र गरिमा मात्र बढेको होइन की राज्य कती सम्वेदनशिल भै जिम्मेवारी बहन गर्छ भन्ने प्रष्ट व्यवस्था संविधानमा रहेको छ।

कर्मचारीको नियुक्तिमा बहुलवाद

पेरिस सिद्धान्तले राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाको स्वतन्त्रता प्रत्याभूतिको सिद्धान्त पनि प्रतिपादन गरेको छ¹⁴। जसमा आयोगको आर्थिक स्वतन्त्रता तथा सचिव एवं कर्मचारीको नियुक्तिको स्वतन्त्रता पर्दछन। उक्त सिद्धान्तले राष्ट्रिय संस्थासंग मानव अधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने सक्षमताको लागि आयोग आफैले कर्मचारी नियुक्ति गर्न पाउने विषय उजागर गरेकोछ। राष्ट्रिय संस्थाको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिका लागि पेरिस सिद्धान्तले आफ्नै कर्मचारी र कार्यालय परिसर हुने गरी संस्थालाई सक्षम बनाउने, संस्था सरकारबाट स्वतन्त्र हुने मान्यता स्थापित गरेको छ। हाम्रो सन्दर्भमा भने आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारबाट सचिव नियुक्ति गरिने तथा कर्मचारीको सन्दर्भमा समेत आयोगले सिफारिश गरेको संगठन संरचना नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेबमोजिम हुने व्यवस्था रहेको हुँदा उक्त सिद्धान्तको भावनालाई आत्मसाथ गरेको देखिन्छ।

सर्वोच्च अदालतको मार्ग निर्देश

अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्यालसमेतले दायर गरेको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसमेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण समेतको रिटमा सर्वोच्च अदालतका सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह र माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लालको विशेष इजलासले मानव अधिकार आयोगको स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको थप व्याख्या गर्दै नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने विषयमा निर्णय गर्ने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्ताको हुने हो। तर

13 नेपालको संविधानको धारा ५२, धारा ५३ र धारा ५४

14 The national institution shall have an infrastructure which is suited to the smooth conduct of its activities, in particular adequate funding. The purpose of this funding should be to enable it to have its own staff and premises, in order to be independent of the Government and not be subject to financial control which might affect its independence.

मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहन गर्ने व्यक्ति उपर मुद्दा चलाउन आवश्यक भएमा मुद्दा दायर गर्न मानव अधिकार आयोगले सिफारिश गरी पठाएपछि महान्यायाधिवक्ताले सो विषयमा मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्न पाउने भन्ने होइन भनि महत्वपूर्ण व्याख्या गरेको छ । सर्वोच्च अदालतको व्याख्यामा भनिएको छ अन्तरिम संविधानको धारा १३२ को उपधारा १२० को खण्ड (ग) को मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने आयोगको अधिकारलाई निष्प्रभावी हुने गरी धारा १३५ को उपधारा १२० द्वारा महान्यायाधिवक्तालाई प्राप्त मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्ने अधिकारको प्रयोग हुन सक्छ भनी व्याख्या गर्ने हो भने धारा १३२ को उपधारा १२० को खण्ड (ग) अन्तर्गत मानव अधिकार आयोगलाई प्राप्त अधिकारको औचित्य नै नरहने ।

साथै उक्त फैसलामा आयोगले बिनाआधार र कारण हचुवाको भरमा कसैका विरुद्ध मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने पनि होइन । त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिशलाई कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने स्वविवेक त्यस्तो सिफारिश प्राप्त गर्ने निकाय वा पदाधिकारीलाई रहन्छ भनी सम्झन मिल्दैन । त्यस्तो स्वविवेक प्रदान गर्ने खालका कानूनी व्यवस्थाहरु संविधानको प्रावधान र त्यसको मनसायअनुकूल हुन्छ भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने भनी फैसला भएको देखिदा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्वतन्त्रता अहरणीय हुन्छ भन्ने पुष्टी गरेकोछ । यसै मुद्दामा गरिएको व्याख्याको आधारमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १० को उपदफा १५० र दफा १७ को उपदफा ११०० को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३१ र १३२ समेतको विपरीत देखिन आएकोले सो दफा १० को उपदफा १५० र दफा १७ को उपदफा ११०० आजैका मितिबाट अमान्य र बदर घोषित गरिएको छ भन्ने फैसला भएबमोजिम ऐनको दफा १० को उपदफा (५) र दफा १७ को उपदफा (१०) उक्त ऐनबाट हटाई सकिएको छ । यस फैसलाले आयोगको सक्षमतालाई अभि प्रवर्द्धन गरेकोछ ।

अधिवक्ता भिम राई समेतले दायर गरेको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद कार्यालय समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश लगायतको रिटमा सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वर खतिवडाको इजलासबाट २०७१।६।२ मा संवैधानिक परिषदको सिफारिशमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका पदाधिकारीको नियुक्ती समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नभएकोले असंवैधानिक र गैरकानूनी भएकाले बदर गरी पाउँ भनी दिएको रिट निवेदन खारेज भएकोछ । यस विषयमा संसदीय सुनवाई विशेष समितिले २०७१।६।२४ मा आगामी दिनमा समावेशी रूपमा सिफारिश गर्नको लागि संवैधानिक परिषदलाई निर्देशन समेत दिएको थियो ।

कार्यान्वयनको अवस्था

मानव अधिकारको संरक्षण, प्रवर्द्धन र सम्मानका लागि नेपालमा महत्वपूर्ण कार्यहरु हुदै आएका छन् । आयोगले गर्ने कार्य सम्पादन, पेरिस सिद्धान्तको मार्ग दर्शन र आयोगको कार्यगत स्वायत्तताको दृष्टिकोणले नेपालको मानव अधिकार आयोग संसारकै मानव अधिकार आयोग वा मानव अधिकारसंग सम्बद्ध संस्थाहरुको सुचीमा पहिलो श्रेणीमा पर्न सफल हुनु नेपालको मानव अधिकार प्रतिको प्रतिवद्धताको

द्योतक हो । यति हुँदा हुँदै पनि यसले गरेका सिफारिश पूर्ण रूपमा कार्यन्वयन नभएको भनि आयोगले वेलावखतमा गरेको टिप्पणीलाई सरकारले गम्भिरतापूर्वक मनन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै मानव अधिकार आयोग कार्यगत र चरित्रगत रूपमा स्वतन्त्र र स्वायत्त भए पनि यसलाई अबै वित्तीय स्वायत्तता नभएको आयोगको गुनासोलाई पनि अन्यथा भन्न सकिदैन । नेपालले लामो र कष्टप्रद राजनैतिक संक्रमणकाललाई सफलतला पूर्वक पार गरेर स्थिरता, शान्ति र समृद्धीको यात्रामा अघी बढेको यो अवस्थामा मानव अधिकार आयोगको दक्षता बढाउनका लागि गर्नुपर्ने आवश्यक कार्यहरु सरकारले पुरा गर्नुपर्ने कर्तव्य मात्र नभएर संवैधानिक दायित्व पनि हो ।

नेपालको संविधानको प्रस्तावना तथा विभिन्न धारामा मानव अधिकार, मानव अधिकार आयोग, पदाधिकारीको नियुक्ती संवैधानिक परिषदको सिफारिशमा हुने, नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम गरिने साथै आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरिएको प्रावधान रहेको, आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधिका सम्बन्धमा संसदीय कानून (संघीय कानून) बमोजिम हुने गरी अधिकार प्रत्यायोजनको व्यवस्था समेत रहेकोले नेपाल कानूनबमोजिम जुन पेरिस सिद्धान्तको पालना हुनेगरी मानव अधिकार सम्बन्धी दरिलो व्यवस्था गरिएकोले आयोगको सक्षमतालाई संवैधानिक रूपमा नै मजबुत गरिएकोछ ।

पेरिस सिद्धान्तबमोजिम पदाधिकारीको नियुक्ति प्रक्रियालाई पारदर्शी बनाउन संसदीय समितिले सुनुवाई गरी पारित गर्ने तथा नियुक्ति सम्बन्धी र आयोगको गठन लगायतका मुख्य व्यवस्था संविधानमा नै व्यवस्था गरिनुलाई बढी महत्वपूर्ण मानिन्छ । छिमेकी मुलुक भारत लगायतका धेरै देशमा भने आयोगको कानूनी रूपमा व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

आयोगमा पदाधिकारी, सचिव वा कर्मचारीको नियुक्ति गर्दा समावेशी (बहुलवाद) लाई सम्मान गर्नुपर्ने विषयको कार्यान्वयन एकै पटक पूर्ण रूपमा हुन सम्भव छैन किनकि पदहरु सीमित हुने र उम्मेदवार बढी हुने हुँदा एकै पटक सम्बोधन नगरी क्रमशः गर्ने गरी कानूनी र प्रणालीगत रूपमा मात्र गर्न सकिने व्यवस्थाको विकल्प देखिदैन तसर्थ सोहीबमोजिम कार्यान्वयन हुने गरी सम्बन्धित कानूनमा व्यवस्था गरिएकोछ । ।

यसरी समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नियुक्ति गर्दा पनि दक्ष र सक्षमलाई नियुक्ति गरिनु पर्ने गरी व्यवहारिक रूपमा अभ्यास गर्ने प्रचलन रहेको छ । वास्तविक समाजको अनुहार अनुरूप नियुक्ति गर्नुपर्ने उक्त सिद्धान्तको विषयलाई दृष्टीगत गर्दा नेपालमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी महिला रहेका र महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता गर्न सकिएको छैन । त्यसैगरी सबै पद र तहमा महिलाको बराबरी हैसियतमा सहभागिता हुन सकेको छैन ।

आयोगका कर्मचारीको नियुक्तिमा बहुलवाद भल्कनु पर्ने जसमा समाजका फरकफरक वर्ग, समुदाय एवं समाजको बहुलवादको प्रतिनिधित्व र सहभागिता हुनुपर्ने विषयलाई कानूनत समेटेको छ । तर पूर्ण र अर्थपूर्ण सहभागिता हुनुपर्ने विषयलाई भने समेट्न सकेको छैन ।

बहुलवादको वास्तविक कार्यान्वयनको लागि देख्न र अनुभव गर्न सकिने गरी सहभागिता गराउनको लागि सशक्तिकरण लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेमा सोहीबमोजिम सरकार, नागरिक समाज लगायतका सरोकारवाला समेतको संलग्नता र सहकार्यमा कार्य गरिरहेका कारण परिणाममा सहभागिता बढ्दै गइ रहेको अवस्थालाई सुखद मान्न सकिन्छ ।

माथि उल्लेख गरिए जस्तै नेपालको मानव अधिकारले राष्ट्रिय आयोग मानव अधिकारको संरक्षण, प्रवर्द्धन र सम्मानका लागि महत्वपूर्ण कार्यहरू गर्न सफल हुनु भनेको यसले प्राप्त गरेको अधिकार नै हो । सक्षमता, स्वतन्त्रता र स्वायत्तताले गर्दा विकास, स्थिरता, शान्ति र समृद्धीमा बढोत्तरी हुन गई मानव अधिकार तथा मानव अधिकार संस्कृतीको समेत विकास भएको पाइन्छ । त्यसैगरी सक्षमता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रता जस्ता विषयको विद्यमानले मानवअधिकार, नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धि सम्झौताहरूमा उल्लेखित विभिन्न मानव अधिकारहरू र खास गरी मानव अधिकार उल्लंघन विरुद्ध पीडितले प्रभावकारी उपचार पाउने हकको प्रचलन हुने एवं मानवीय कानून कार्यान्वयनको अनुगमनमा सहजता ल्याउन राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको सक्षमता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय पेरिस सिद्धान्तको पालनामा सहजता ल्याउने हुँदा यसको प्रवर्द्धन र अभै प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेकोछ ।

सक्षमता विना संस्थाको वास्तविक स्वतन्त्रता कायम हुन सक्दैन । सक्षमता, स्वतन्त्रता तथा स्वायत्तता कायम गर्न, आयोगका सिफारिश, आदेश वा निर्देशन सबै व्यक्ति, निकाय, पदाधिकारीबाट परिपालना हुने गरि प्रत्याभूति गर्न गराउन र आयोगका पदाधिकारी एवं सचिव र कर्मचारीको नियुक्तिमा बहुलवाद हुनका लागि आवश्यक कानूनी तथा अन्य उपाय र व्यवस्था गर्नुपर्ने कर्तव्य मात्र नभएर संवैधानिक दायित्व सरकारले पूरा गर्नुपर्ने हुँदा समय सापेक्ष नीति, कानून तथा कार्यक्रममा सुधार एवं परिमार्जन गर्दै परिस्कृत बनाउनु पनि आवश्यक देखिन्छ । तबमात्र मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संबर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । त्यसैले अब मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने कर्तव्य पुरा गर्न सरकार, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र नागरिक समाज (Non State Actors) को बीचमा सहकार्य समन्वय र छलफलले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकार

महेश शर्मा पौडेल

सारांस

मानव मर्यादा तथा सम्मानका लागि र मानिस भएका नाताले प्राप्त हुने अधिकारहरुको समष्टिगत स्वरूप मानव अधिकार हो । मानव अधिकार भएर मात्र यसको निर्वाध उपभोग गर्न सकिने हुँदैन । यसको पूर्ण रुपमा उपयोगका लागि मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु जरुरी हुन्छ । मानव अधिकारको कार्यान्वयनको अवस्थाको अनुगमन गर्ने र यसको उल्लंघन भएमा अनुसन्धान गरी दोषीउपर कारवाही र पीडितलाई उपचार दिनु जरुरी हुन्छ । मानव अधिकारको सम्बन्धमा सचेतक (WATCH DOG) को रुपमा कार्य गर्न राष्ट्रियस्तरमा मानव अधिकारसम्बन्धी संस्था गठन गरिन्छ । यस्ता संस्थाहरुको अधिकार र कार्यादेश समेतका विषयमा पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरेको छ । पेरिस सिद्धान्तले मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने कुरालाई राष्ट्रिय संस्थाले परिपालना गर्नुपर्ने दिशानिर्देश गरेको छ । पेरिस सिद्धान्तको मानव अधिकारको संरक्षणको कार्यअन्तर्गत उजुरी ग्रहण गर्ने, ती उजुरीहरुमा अनुसन्धान गर्ने, उजुरीहरुमा निर्णय गर्ने, समेतका कार्य पर्छन् । संविधान र कानूनी व्यवस्थाका आलोकमा हेर्दा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपाललाई पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरेअनुसारकै अधिकार र हैसियत प्रदान गरेको देखिन्छ । कुनै पनि संस्थामा सुधारको आवश्यकता र संभावना निरन्तर रहन्छन् । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको अनुसन्धान कार्यको पनि सबलीकरण गर्दै जानु पर्दछ । यसका लागि कानूनको सामयिक परिमार्जन र विकास, जनशक्तिको क्षमता विकास, आयोगको स्रोतसाधनमा विकास, समन्वय र आयोगका सिफारिश कार्यान्वयनको अवस्थामा सुधार हुनुपर्दछ । मानव अधिकारको पूर्ण रुपमा व्यवहारमा साकारीकरण एवं मानव अधिकार संरक्षण र सम्बर्द्धनको विषय मानव अधिकार आयोगको मात्र होइन । राज्य र राज्यका सबै संयन्त्रहरुको पनि हो ।

१ विषय प्रवेश

मानवलाई मानवीय मर्यादामा बाँच्नको लागि आवश्यक अधिकारहरुको सामूहिक स्वरूप नै मानव अधिकार हो । मानव अधिकार कुनै एक अधिकार मात्र नभई मानवका लागि नभई नहुने, मानव मर्यादा तथा सम्मानका लागि र मानिस भएका नाताले प्राप्त हुने अधिकारहरुको समष्टिगत स्वरूप हो । मानव अधिकार मानवको जन्मसिद्ध अधिकार हो । मानव अधिकार कसैले प्रदान गर्ने वा हस्तान्तरण गरिने विषय होइन । राज्यले पनि यो अधिकार प्रदान गर्ने होइन । यो अधिकार त मानवले जन्मका साथ लिएर आएको हुन्छ । राज्यले त यो अधिकारको संरक्षण र प्रचलन गरिदिनु पर्ने दायित्व हुन्छ । मानव अधिकार मानव

मात्रको नैसर्गिक अधिकार हो । मानव भएको नाताले प्राप्त अधिकार मानव अधिकार हो । मानव भएकै कारणले मानव अधिकार प्राप्त हुने हुनाले सबै मानवसँग मानव अधिकार बराबर रहेको हुन्छ । मानव अधिकार मानिससँग गाँसिएको हुन्छ र यसलाई मानवबाट छुट्याउन सकिँदैन । सबै मानिसको एकै किसिमको मानव अधिकार हुन्छ । अधिकार सबैमा बराबरी र छुट्याउन नसकिने गरी विद्यमान हुन्छ ।

मानव भएकै कारणले मानव अधिकार प्राप्त हुने हुनाले सबै मानवसँग मानव अधिकार समान र सर्वव्यापक रूपमा रहेको हुन्छ । मानिसलाई राजनीतिक अधिकार चाहिन्छ, तर त्यतिले मात्र उसको मानव जीवन पूर्ण हुन सक्दैन । त्यसैले उसलाई सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अधिकार पनि चाहिन्छ । समयको क्रममा नयाँ अधिकारको आवश्यकता उपस्थित र उजागार हुन सक्छन् । जुनसुकै जात, जाति, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, भाषी, सामाजिक आर्थिक स्थिति, राजनीतिक विचारधारा वा पृष्ठभूमि भएका मानिस सबैलाई समान रूपमा बिना भेदभाव मानव अधिकार प्राप्त हुन्छ । मानिसलाई वास्तविक अर्थमा मानिस भएर बाँच्नका लागि अपरिहार्य हुन्छन् ।

मानव अधिकारलाई मानव सभ्यताको विशिष्ट आधार पनि भनिन्छ । मानव अधिकार अहिले मान्छेको साझा भाषा भएको छ । संयुक्त राष्ट्र संघको चार्टरको प्रस्तावनामा मौलिक मानव अधिकार, मानव मर्यादा र मानव मूल्य, महिला र पुरुषको समान अधिकार र साना र ठूला राष्ट्रको समान अधिकारमा विश्वास राख्दै यो चार्टर जारी गरिएको भनिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग हासिल गर्नका लागि जाति, लिङ्ग, भाषा तथा धर्मको आधारमा भेदभाव नगरिकन मानव अधिकारको सम्मान र मौलिक स्वतन्त्रताको सबर्द्धन र प्रोत्साहन गर्ने कुरा धारा १ मा छ, भने धारा ५५ मा राष्ट्रहरूले जाति, लिङ्ग, भाषा तथा धर्मको आधारमा भेदभाव नगरिकन मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतालाई विश्वव्यापी सम्मान गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने कुरा उल्लेख छ । सन् १९९३ मा भियनामा दोस्रो मानव अधिकार सम्मेलनले सबै मानव अधिकारहरू सर्वव्यापी, अभिभाज्य, अन्तरनिर्भर र अन्तरसम्बन्धित मानेको पाइन्छ ।

मानव अधिकार भएर मात्र यसको निर्वाध उपभोग गर्न सकिने हुँदैन । यसको पूर्ण रूपमा उपयोगका लागि मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्धन गर्नु जरुरी हुन्छ । मानव अधिकारको कार्यान्वयनको अवस्थाको अनुगमन गर्ने र यसको उल्लंघन भएमा अनुसन्धान गरी दोषीउपर कारवाही र पीडितलाई उपचार दिनु जरुरी हुन्छ । त्यसैले मानव अधिकारको सम्बन्धमा सचेतकको रूपमा कार्य गर्न राष्ट्रिय स्तरमा मानव अधिकारसम्बन्धी संस्था गठन गरिन्छ । यस्ता संस्थाहरूको अधिकार र कार्यादेश समेतका विषयमा पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरेको छ । नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग पनि यही सिद्धान्तका आधारमा गठित आयोग हो । प्रस्तुत लेखमा मानव अधिकारसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय संस्थाहरूका अनुसन्धानसम्बन्धी मापदण्ड, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकारको उल्लेखन र विश्लेषण, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐनको प्रस्तावित संशोधनसम्बन्धी वहस र आयोगका अनुसन्धान अधिकारको सबलीकरणसम्बन्धी सुझावहरू समेत प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था र यसका लागि आवश्यक अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था संविधान वा कानूनबाट मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्धनका लागि राज्यबाट गठित संयन्त्र हुन् ।^१ राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी संस्था भन्नाले मानव अधिकारको

1 UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), National Human Rights

संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न संवैधानिक वा कानूनी रूपमा कार्यदेश प्राप्त गरेको संस्था हो ।² राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी संस्थाहरु आफ्नो देशमा मानव अधिकारको अवस्था सुदृढ गर्ने सरकारीस्तरका स्वतन्त्र निकाय हुन ।³ यस्ता संस्थाहरु राज्यका अभिन्न अंग हुन र राज्यबाट नै यस्ता संस्था संचालनका लागि रकम विनियोजन गरिएको हुन्छ । तर, यस्ता संस्थाहरु कार्यपालिका, न्यायपालिका र विधायिका अन्तर्गत नरही स्वतन्त्र र स्वायत्त संस्थाका रूपमा हुन्छन् ।

राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी संस्था, गैरसरकारी संस्था पनि होइनन् । तर, यस्ता संस्थाले सरकार र गैरसरकारी संस्थाको सम्बन्ध सेतुको काम भन्ने गर्दछन् ।⁴ यस्ता संस्था राज्यस्तरका हुन तर संविधान र कानूनबाट स्वतन्त्र संस्थाको रूपमा स्थापित हुन्छन् । मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि राज्यले आफ्नो देशमा गठन गर्ने यस्तो संस्थाको हैसियत तथा संचालन सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मापदण्ड विकास भएको छ जसलाई पेरिस सिद्धान्तको रूपमा चिनिन्छ । पेरिस सिद्धान्त राष्ट्रिय रूपमा मानव अधिकारको संरक्षणसम्बन्धी व्यवस्थाका लागि कोशेढुंगा हुन र यसले मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य तथा मान्यता र राज्यबीच क्रमिक रूपमा संवाहकको काम पनि गर्दछ ।⁵ वास्तवमा यस्ता संस्था मानव अधिकार सम्बन्धमा सचेतकको रूपमा रहेका हुन्छन् ।

सन् २०१९ मा मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि पेरिसमा पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय कार्याशाला आयोजना गरिएको थियो । यस कार्यशालाले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरुको स्वरूप र कार्यसंचालनका निर्देशक सिद्धान्तहरु विकास गरेको थियो । यी मार्गदर्शनहरुलाई संयुक्त राष्ट्रसंघको मानव अधिकार आयोगले मान्यता प्रदान गरी सन् १९९३ मा महासभाले स्वीकार गरेको थियो । यद्यपि, यस किसिमका संस्था स्थापनाका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय आर्थिक र सामाजिक परिषद्ले सन् १९४६ मा नै खाकाहरु तय गरेको र सदस्य राष्ट्रलाई मानव अधिकारसम्बन्धी स्थानीय निकाय गठन गरी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार परिषदसँग मिलेर काम गर्न आग्रह गरेको थियो । पेरिस सिद्धान्तले मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने कुरालाई राष्ट्रिय संस्थाले परिपालना गर्नुपर्ने दिशानिर्देश गरेको छ । पेरिस सिद्धान्तको मानव अधिकारको संरक्षणको कार्य अन्तरगत उजुरी ग्रहण गर्ने, ती उजुरीहरुमा अनुसन्धान गर्ने, उजुरीहरुमा निर्णय गर्ने, विवादहरुमा मध्यस्थता गर्ने र अनुगमन पर्दछन् भन्ने सम्बर्द्धनको कार्यमा शिक्षा, समुदाय, संचार, प्रकाशन, तालिम, क्षमता विकास र सरकारलाई सुभावहरु प्रदान गरेर मानव अधिकारको अभिवृद्धि गर्ने कार्य पर्छन् । पेरिस सिद्धान्तका देहायबमोजिमका छ प्रमुख मापदण्डहरु रहेका छन् ।⁶

Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities, Professional Training Series No. 4 (Rev. 1) (2010) 13. National Human Rights Institutions (NHRIs) are state institutions with a mandate to promote and protect human rights.

2 https://nepal.ohchr.org/en/resources/publications/ODS-2_N.pdf

3 <https://www.humanrights.dk/our-work/national-human-rights-institutions>

4 <https://www.ohchr.org/en/newsevents/pages/parisprinciples20yearsguidingtheworkofnhri.aspx>

5 https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/nhri-implementing_human_rights.pdf

6 <https://www.sahrc.org.za/index.php/sahrc-media/speeches/item/88-international-coordinating-committee-of-national-institutions-for-the-promotion-and-protection-of-human-rights-icc> The six main criteria for the establishment of national human rights institutions as espoused by UN

- संविधान वा कानूनबाट संस्थाको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरिएको हुनुपर्छ ।
- सरकारबाट स्वतन्त्र र स्वायत्तता हुनु पर्छ ।
- संस्था संरचना वा सदस्यता लगायतका नियुक्तिमा संविधान वा कानूनतः बहुलवादको व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- संस्थाको कार्यादेश मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने लगायतका विश्वव्यापी मानव अधिकार मापदण्डका आधारमा फराकिलो हुनुपर्छ ।
- मानव अधिकारका विषयमा अनुसन्धानका लागि पर्याप्त अधिकार यस्ता संस्थालाई प्रदान गरिनुपर्छ ।
- पर्याप्त मात्रामा मानव र आर्थिक स्रोतसाधनको उपलब्धता हुनुपर्छ ।

पेरिस सिद्धान्त अनुरूपका मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्धन एवं राष्ट्रिय संस्थाहरूको क्रियाकलापहरूको समन्वयका उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयकारी समिति आईसीसी सन् १९९३ मा ट्युनिसियामा भएको सम्मेलनबाट स्थापित गरिएको थियो । यो समिति राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरू बीचको समन्वयकारी र प्रतिनिधिमूलक निकाय हो । आईसीसीलाई राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूले मान्यताका लागि दिएका निवेदनहरूमा पेरिस सिद्धान्तको पालना भए नभएको कुराको मूल्याङ्कन, समीक्षा तथा विश्लेषण गर्ने कार्यादेश समेत छ । आईसीसीले यही मूल्याङ्कन, समीक्षा तथा विश्लेषणका आधारमा राष्ट्रियस्तरका मानव अधिकार संस्थालाई मान्यता दिन्छ । यस संगठनले पेरिस सिद्धान्तको पूर्ण अनुपालना भएमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थालाई क श्रेणीको मान्यता दिन्छ र यस संगठनको सदस्यता पनि प्रदान गरिन्छ । आंशिक अनुपालन भएमा ख श्रेणीमा राखी मताधिकार नदिई बैठकहरूमा पर्यवेक्षकको रूपमा भाग लिन दिइन्छ । अनुपालन नभएमा ग वर्गमा राखिन्छ ।⁷ नोभेम्बर २७, २०१९ सम्ममा ८० राष्ट्रिय संस्था क, ३३ ख र १० ग वर्ग परेका छन् । नेपालले क वर्गको मान्यता प्राप्त गरेको देखिन्छ ।⁸

सन् २०१६ मा यसको नाम परिवर्तन गरी राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको विश्वव्यापी संगठन

Paris Principles are that a national human rights institution:

- Should have a mandate “as broad as possible”, based on universal human rights standards and including the dual responsibility to both promote and protect human rights, covering all human rights;
 - Should be independent from government;
 - Should have its independence guaranteed by constitution or legislation;
 - Should have adequate powers of investigation;
 - Should adopt pluralism in its structures including through the constitution of its membership and/or effective cooperation with other institutions; and
 - Should have adequate human and financial resources.
- 7 Article 24 Statute of the International Coordinating Committee for National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, as amended 24 March 2009 (ICC Statute).
- 8 <https://nhri.ohchr.org/EN/Documents/Status%20Accreditation%20%20Chart%20%28%2027%20November%202019.doc%29.pdf>

(Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI) राखियो।⁹ यसका सामान्य टिप्पणीहरूको माध्यमबाट पेरिस सिद्धान्तहरूलाई थप व्याख्या समेत गरिंदै आएको छ। मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था उल्लिखित पेरिस सिद्धान्तका आधारमा गठन गरिनु पर्दछ र यस्ता संस्था सो सिद्धान्तले अंगीकार गरेका सिद्धान्त र मापडण्ड अनुकूल हुनु पर्दछ। यस्ता संस्थाहरूको स्वीकार्यता, विश्वसनीयता र वैधानिकतालाई यहि पेरिस सिद्धान्तको कसौटीमा जाँचिन्छ।¹⁰ यस सिद्धान्तको के कुन हदमा अनुपालन गरिएको छ भन्ने हेरिन्छ। राज्यस्तरका यस्ता मानव अधिकार संस्था अन्तर्राष्ट्रिय मापडण्ड अनुरूप रहे नरहेको मूल्यांकन यही पेरिस सिद्धान्तका आधारमा गर्ने गरिन्छ। यदि, यी सिद्धान्त अनुकूल गठन नभएका वा यी सिद्धान्त अनुरूप कार्यादेश वा अधिकार प्राप्त नगरेका वा यी सिद्धान्तहरूलाई परिपूर्ति वा अवलम्बन गर्न नसकिएका राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था प्रभावकारी हुन सक्दैनन् र राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको संज्ञा दिन सकिँदैन। पेरिस सिद्धान्तलाई अनुपालन गर्न अक्षम संस्था अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय रुपमा विश्वसनीय हुँदैनन्। यस्ता संस्थाबाट मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनको अपेक्षा राख्नु पनि मृगमरीचिका जस्तै हुन्छ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको नाम र स्वरूपमा एकरूपता देखिँदैन। कानूनी व्यवस्था र अभ्यास समेतमा यस्ता संस्थाहरूको नाम र स्वरूपहरूमा विभिन्नता देखिन्छ। नागरिक अधिकार संरक्षक, आयोग, कमिसनर, मानव अधिकार केन्द्र वा संस्था, अम्ब्युड्सम्यान, संसदीय अम्ब्युड्सम्यान, सार्वजनिक प्रतिरक्षक, संसदीय एडभोकेट आदि नामहरू प्रचलनमा रहेको देखिन्छ। स्वरूप वा मोडेलका हिसाबले पनि आयोग, विशिष्टीकृत संस्था, अम्ब्युड्सम्यान, मिश्रित र अन्य किसिमका मोडेलहरू रहेका छन्। विश्वका आधाजसो मुलुकमा मानव अधिकार आयोगहरू रहेका छन्। पूर्वी यूरोप तथा दक्षिण अमेरिका तथा कमनवेल्थ देशमा अम्ब्युड्सम्यान प्रचलनमा रहेको छन्। कतिपय मुलुकमा मानव अधिकार सम्बन्धमा एकभन्दा बढी संस्थाहरू पनि अभ्यासमा छन्। नेपालमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका अतिरिक्त विषयगत रुपमा राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग लगायतका अन्य आयोगहरू पनि संवैधानिक रुपमा र संवैधानिक निकायकै रुपमा व्यवस्था रहेको देखिन्छ।¹¹

३. राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको अनुसन्धानको अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापडण्ड

पेरिस सिद्धान्तका दुईवटा मुलभूत मान्यता वा मानव अधिकार संस्थाका कार्यादेशमा मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन हुन्। मानव अधिकारको संरक्षण भन्नाले कसैको अधिकार उल्लङ्घन हुन लागेको अवस्थामा उल्लङ्घन हुनबाट रोक्ने र भइसकेको छुट्टा गर्ने सो अधिकार बहाली गर्ने कार्य जनाउँछ। मानव अधिकार संरक्षण गर्नुको अर्थ नागरिकलाई कुनै पनि किसिमको हानि हुनबाट बचाउनु तथा अधिकार उल्लङ्घन गर्ने अधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई कानूनबमोजिम कारवाही गर्ने तथा पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ति लगायतका उपयुक्त कानूनी उपचार प्रदान गर्नु हो। मानव अधिकार संरक्षण गर्नको लागि व्यक्तिका उजुरीहरूको आधारमा मात्र अनुसन्धान नगरी राज्यले स्वयं अधिकार कार्यान्वयकालागि गरेको कार्य,

9 <https://www.ohchr.org/EN/Countries/NHRI/Pages/NHRIMain.aspx>

10 <https://www.ohchr.org/en/newsevents/pages/parisprinciples20yearsguidingtheworkofnhri.aspx>

11 नेपालको संविधानको धारा ३०६(१)(ठ)

प्रयास र अवस्थाको बारेमा यस्ता संस्थाले अनुगमन गर्ने कार्य गर्नु जरूरी हुन्छ। मानव अधिकारको संरक्षणको कार्यादेश पूरा गर्नका लागि मानव अधिकार संस्थाले मानव अधिकार सम्बन्धमा व्यक्तिहरुबाट प्राप्त उजुरी स्वीकार गर्ने, त्यसमा अनुसन्धान गर्ने र अनुगमन गर्ने अधिकार हुनु पर्दछ। मानव अधिकारको संरक्षणको कार्य मानव अधिकारको अनुसन्धान गर्ने कार्यसँग पनि सम्बन्धित हुन्छ। यसो भए पनि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाले न्यायपालिका र कानून कार्यान्वयन अधिकारीलाई विस्थापन वा उनीहरुको स्थान ग्रहण गर्दैनन्। नियमित रुपमा गरिने अनुसन्धानमा यस्ता संस्थाले अधिकारक्षेत्र कायम गर्दैनन् तर जब नियमित रुपमा गरिनुपर्ने अपराध अनुसन्धान लगायतका कार्य नगरिएमा मानव अधिकारको विषय बन्न सक्छ। यथार्थमा, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था नागरिकहरुका अधिकारको पूर्ण संरक्षणका लागि राज्यका नियमित निकायका परिपूरक तथा पहरेदार संस्थाको रुपमा रहेका हुन्छन्।

मानव अधिकारको अनुसन्धानमा विभिन्न प्रकृया र चरणहरु हुन्छन्। पहिलो चरणमा अनुसन्धान आवश्यक पर्ने क्षेत्रहरुको पहिचान र सूचना संकलन गर्ने, उजुरीहरु प्राप्त गर्ने, आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रको विषय भए नभएको निश्चितता गर्ने, अनुगमन गर्ने मानव अधिकारको विषयमा प्राथमिकता निर्धारण गर्ने, विवादसँग सम्बन्धित सबै पक्षहरूसँग उनीहरुका अधिकार र कर्तव्यकाबारे पूर्व सूचना तथा छलफल, विवादको मैत्रीपूर्ण रुपमा बैकल्पिक समाधान प्रकृया जस्ता प्रकृयाहरु अपनाउने गरिन्छ। तत्पश्चात उजुरीहरुको अनुसन्धान गरिन्छ। अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भएपछि निर्णय, अनुसन्धानको परिणामबारे जानकारी र त्यसको कार्यान्वयनको प्रकृयामा लगी कानूनको अधिनमा रही उपचार खोज्ने प्रयत्न गरिन्छ।

पेरिस सिद्धान्त अनुसार राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थालाई मानव अधिकारको अवस्थाको जानकारी र मुल्यांकनका लागि कुनै पनि व्यक्ति वा अधिकारीलाई बुझ्ने र सम्बद्ध जुनसुकै सूचना तथा कागजात प्राप्त गर्ने लगायतका निश्चित किसिमको अधिकारहरु हुनु पर्दछ। पेरिस सिद्धान्तअनुसार राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थालाई अनुसन्धान गर्ने प्रयोजनार्थ जुनसुकै कागजात र व्यक्तिसँग पहुँचको अधिकार हुनु जरूरी हुन्छ।¹² अनुसन्धानको प्रभावकारीतामा नै मानव अधिकारको प्रभावकारी रुपमा संरक्षण हुनसक्ने पेरिस सिद्धान्तको मर्म र मान्यता रहेको देखिन्छ। यस्ता संस्थालाई अनुसन्धानका लागि देहायबमोजिमका अधिकारहरु कानूनमा नै व्यवस्था गरिनु पर्दछः¹³

- मानव अधिकारउल्लंघनका उजुरीहरु ग्रहण गर्न वा जानकारी लिन सक्ने।
- आफ्नै पहलमा सो मोटो रुपमा अनुसन्धान प्रारम्भ गर्न सक्ने।
- कागजात प्राप्त गर्न र साक्षीहरु बुझ्न सकिने।
- स्थलगत रुपमा अनुसन्धान र अवलोकन गर्न सकिने।
- पक्षहरुलाई सुनुवाइकालागि बोलाउन सकिने।
- विशेषज्ञ, सरकारी अधिकारी र निजी संस्थाका जुनसुकै अधिकारी वा व्यक्तिलाई प्रश्नहरु सोध्न सकिने र सुनुवाई गर्न सकिने।
- प्रचलित कानून, नीति, अभ्यास र बिभेदजन्य व्यवहार जस्ता प्रणालीगत विषयमा समेत अनुसन्धान, अनुगमन र परीक्षण गर्न सक्ने।

12 https://www.nhr.cnepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/final%20book%20of%20human%20rights.pdf

13 https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf

- सूचना र कागजातहरू उपलब्ध नगराएमा वा अनुसन्धानमा बाधा दिएमा सजाय गर्न सकिने ।
- थुनाकक्षहरूमा रहेको सुविधाहरू र जुनसुकै स्थानमा पनि अनुगमन र अबलोकन गर्न सकिने ।
- अनुसन्धानका आधारमा निर्णय गरी सक्षम निकाय समक्ष कार्यान्वयनकालागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने ।
- निकायमा अनुसन्धानका निचोडका आधारमा मानव अधिकारको मुद्दालाई अभियोजन लगायतका अग्रीम कारबाहीका लागि सम्बद्ध निकायमा पठाउने ।
- अनुसन्धानका प्रतिवेदन तथा निर्णयहरूको प्रकाशन र प्रसारण गर्न सक्ने ।
- मानव अधिकारको अनुसन्धान र अभियोजनका आधारमा बाध्यकारी आदेशहरू गर्नसक्ने ।
- अन्तरिम राहत र क्षतिपूर्ति जस्ता ठहरयुक्त निर्णय गर्नसक्ने ।
- स्वैच्छिक रूपमा अर्धन्यायिक रूपमा काम गर्ने सक्षमता समेत अपनाउन सक्ने । UNDP-UHCHR ले तर्जुमा गरेको टुलकिटमा पेरिस सिद्धान्त अनुसार निम्नानुसारको अनुसन्धानको अधिकार मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थामा हुनु पर्ने उल्लेख चेकलिस्ट तयार गरिएको छ :¹⁴
- आफ्नो क्षेत्राधिकारका विषयमा कसैको उजुरी ग्रहण वा आफ्नै पहलमा मानव अधिकार उल्लंघन सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्न सक्ने ।
- अनुसन्धानको कार्यसम्पादनका क्रममा आवश्यक जुनसुकै व्यक्तिलाई बुझ्न सक्ने र सूचना तथा कागजात प्राप्त गर्न सक्ने तथा यो अधिकार कानूनमा पनि व्यवस्था गरिएको हुनुपर्ने ।
- अनुसन्धानका लागि कुनै पनि स्थानमा प्रवेश गर्न पाउने अधिकार कानूनमा नै समावेश गरिएको हुनु पर्ने ।
- अनुसन्धानमा बाधा पार्ने वा कुनै पनि स्थानमा प्रवेश गर्न नदिने वा कागजात वा मागेको जवाफ नदिनेलाई कानूनमा नै सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- थुनाकक्ष र अन्य जुनसुकै स्थानमा प्रवेश र अनुगमन गर्न कानूनले अधिकार प्रदान गरिनु पर्ने र यस्तो थुनुवा कक्षमा सूचना बिना नै प्रवेश गर्न सक्ने ।

३. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालको परिचय

मानव अधिकार संरक्षण र प्रवर्धनका लागि स्थापित राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग संवैधानिक निकाय हो । प्रारम्भतः मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ अनुसार २०५७ जेठ १३ गते स्थापित यस आयोगलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग १५ मा संवैधानिक निकायका रूपमा स्थापित गरिएको थियो । २०७२ सालमा जारी नेपालको संविधानले पनि यस आयोगको संवैधानिक हैसियतलाई निरन्तरता दिइएको छ । यो आयोग पेरिस सिद्धान्तका आधारमा स्थापित आयोग हो । सोही सिद्धान्तका आधारमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय समितिले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको वर्गीकरण गर्ने गर्दछ जस अन्तर्गत यस आयोग स्थापना कालदेखि नै 'ए' हैसियतमा रहि आएको छ ।¹⁵ नेपालको संविधान, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ ले यस आयोगको काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेका छन् ।

14 <https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/IP/UNDP-UH-CHR-Toolkit-LR.pdf>

15 <https://nhri.ohchr.org/EN/Documents/Status%20Accreditation%20%20Chart%20%28%2027%20November%202019.doc%29.pdf>

४. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालको अनुसन्धान सम्बन्धी अधिकार

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई नेपालको संविधान र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ ले अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकारहरु प्रदान गरेको छ। यसका अतिरिक्त अनुसन्धानका थप र विस्तृत प्रकृयाहरु नियमावली एवं निर्देशिकाहरुले पनि व्यवस्था गरेका छन्। पेरिस सिद्धान्तले आत्मसात गरेको अनुसन्धानका मान्यता र मापदण्ड अनुरूप राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई संविधान, ऐन र नियमावलीले प्रदान गरेका अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकारहरु देहायबमोजिम चर्चा गरिएको छ।

४.१ मानव अधिकार उल्लंघनका उजूरी वा जानकारीहरू ग्रहण

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरुले आफ्ना क्षेत्राधिकारका विषयमा उजूरी ग्रहण गर्ने हैसियत राख्ने पेरिस सिद्धान्तको मान्यता छ। संविधानमा कुनै व्यक्ति वा समूहको मानव अधिकार उल्लंघन वा त्यसको दुरुत्साहन भएकोमा पीडित आफैं वा निजको तर्फबाट कसैले आयोग समक्ष प्रस्तुत वा प्रेषित गरेको निवेदन वा उजूरी वा कुनै स्रोतबाट आयोगलाई प्राप्त भएको वा आयोगको जानकारीमा आएको विषयमा छानबिन तथा अनुसन्धान गर्न सक्ने अधिकारहरु प्रदान गरिएको देखिन्छ।^{१६} यसरी नै ऐनमा मानव अधिकार उल्लङ्घन वा त्यसको दुरुत्साहन भएकोमा पीडित व्यक्ति आफैंले वा निजको तर्फबाट कसैले आयोग समक्ष तोकिएबमोजिम उजूरी दिन सक्ने, मानव अधिकार उल्लङ्घन वा त्यसको दुरुत्साहन भएको सम्बन्धमा कसैले मौखिक रुपमा वा अन्य कुनै माध्यमद्वारा आयोगलाई जानकारी गराएमा आयोगले त्यस्तो जानकारी लिपिबद्ध गरे दर्ता गर्नुपर्ने, उजूरी दिँदा वा जानकारी गराउँदा कुनै दस्तुर नलाग्ने समेतका व्यवस्था गरिएको छ।^{१७} यसका साथै नियमावलीमा मानव अधिकारको उल्लङ्घन/हानि वा त्यसको दुरुत्साहन भएको सम्बन्धमा पीडित व्यक्ति आफैंले वा निजको तर्फबाट कसैले आयोगको केन्द्रीय कार्यालय वा मातहतका कार्यालय समक्ष उजूरी दिनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ। यस्तो उजूरी व्यक्ति आफैं आयोगको कुनै कार्यालयमा उपस्थित भएर लिखित निवेदन, हुलाक सेवा मार्फत पठाएको निवेदन, आकाशवाणी (टेलिग्राफ), टेलिफ्याक्स, टेलेक्स वा लिखित अभिलेख राख्न सकिने अन्य दूरसंचारका माध्यम, इमेल लगायत विद्युतीय वा अन्य संचारका माध्यमबाट पठाएको निवेदन, टेलिफोन मार्फत दिन सकिने समेत व्यवस्था छ।^{१८}

४.२ स्वयम जानकारीको रूपमा अनुसन्धान प्रारम्भ

मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाले कसैको उजूरी नपरे पनि आयोगलाई प्राप्त कुनै पनि जानकारी वा सूचनाका आधारमा स्वयम जानकारीको रूपमा अनुसन्धान गर्न सक्षम हुनु पर्दछ। संविधानले आयोगमा उजूरीका अतिरिक्त कुनै स्रोतबाट जानकारी प्राप्त भएमा पनि अनुसन्धान प्रारम्भ गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ।^{१९} यसरी नै ऐनमा आयोगले आफ्नै स्वविवेकमा छानबिन तथा अनुसन्धान गर्न उपयुक्त ठानेमा छानबिन प्रारम्भ गर्नसक्ने^{२०} मानव अधिकारको संरक्षण, संवर्द्धन, प्रवर्द्धन तथा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा

१६ नेपालको संविधान, धारा २४९(२)(क)

१७ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १०

१८ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १) नियमावली, २०६९ को नियम ३(१)(२)

१९ नेपालको संविधान, धारा २४९(२)(क)

२० राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ११(१)

अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने समेत अधिकार आयोगलाई दिइएको छ।²¹ यसरी नै नियमावलीमा कसैले मानव अधिकारको उल्लङ्घन/हनन वा त्यसको दुरुत्साहन गरेको सम्बन्धमा कुनै पनि माध्यमबाट आयोगलाई जानकारी प्राप्त हुन आएमा आयोगले आफ्नो मातहत कार्यालय वा अनुसन्धान/अनुगमन टोली गठन गरी घटनाको वास्तविकता पत्ता लगाई प्रतिवेदन पेश गर्न लगाउन सक्ने²² आयोग वा सो को मातहतका कार्यालयले प्राप्त गरेको कुनै किसिमको सूचना वा जानकारीका आधारमा आयोग मानव अधिकारको उल्लङ्घनको विषयमा आफैले छानविन तथा अनुसन्धानसम्बन्धी आवश्यक प्रक्रिया प्रारम्भ गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ।²³

४.३ कागजात प्राप्त गर्न र साक्षीहरू बुझ्न

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरु आवश्यक कागजात प्राप्त गर्न र साक्षीहरु बुझ्न सक्षम र अधिकारसम्पन्न हुनुपर्ने पेरिस सिद्धान्तको मान्यता छ। मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा अनुसन्धान र छानविन गर्न संविधानले आयोगलाई काम कर्तव्य र अधिकार तोकेको छ। यस प्रयोजनका लागि आयोगले कुनै व्यक्तिलाई आयोगसमक्ष उपस्थित गराई जानकारी वा बयान लिने वा बकपत्र गराउने, प्रमाण बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने संविधानमा व्यवस्था छ।²⁴ ऐनले विशेषज्ञको सेवा लिन, थप प्रमाण वा साक्षी बुझ्न वा सार्वजनिक सुनवाई गर्न सक्ने अधिकार पनि आयोगलाई प्रदान गरेको छ।²⁵ नियमावलीमा छानविन तथा अनुसन्धान टोलीलाई प्रचलित कानूनमा उल्लिखित अन्य अधिकारका अतिरिक्त स्थलगत निरीक्षण, अनुगमन र अनुसन्धान गर्ने, प्रमाण संकलन गर्ने, अन्तर्क्रिया र छलफल गर्ने, आरोपित व्यक्तिलाई आयोगको सम्बन्धित कार्यालयमा भिकाउने, साक्षी लगायतका सम्बन्धित व्यक्ति बुझ्ने²⁶ प्रमाण बुझ्ने क्रममा कुनै व्यक्तिलाई आयोगमा उपस्थित गराई बयान वा जानकारी लिन, साक्षी बुझ्न, बकपत्र गराउन, कुनै लिखत कागजात वा त्यस्तो लिखतको नक्कल पेश गर्न, स्थलगत निरीक्षण गर्न, दशी प्रमाण पेश गर्न वा अन्य आवश्यक प्रमाण पेश गर्न आयोगले सात दिने म्याद दिने समेतका अधिकारहरु रहेका छन्।²⁷

21 उही, दफा ४ (१)(घ)

22 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारबाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम ३(११)

23 उही नियम ९

24 नेपालको संविधान, धारा २४९(३)(क)

25 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १२(३)

26 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारबाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण)नियमावली, २०६९ को नियम ३(११)

27 उही, नियम, १४(२०)

४.४ स्थलगत रूपमा अनुसन्धान

मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाले स्थलगत अनुसन्धान गर्न पाउने पेरिस सिद्धान्तको मान्यता छ। संविधानले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन हुन लागेको वा भइसकेको सूचना आयोगले कुनै किसिमबाट प्राप्त गरेमा कुनै व्यक्ति वा निजको आवास वा कार्यालयमा बिना सूचना प्रवेश गर्ने, खानतलासी लिने तथा त्यसरी खानतलासी लिँदा मानव अधिकारको उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित लिखत, प्रमाण वा सबुत कब्जामा लिने, कुनै व्यक्तिको मानव अधिकार उल्लङ्घन भइरहेको कुरा जानकारी भई तत्काल कारवाही गर्नुपर्ने आवश्यक देखिएमा बिना सूचना सरकारी कार्यालय वा अन्य ठाउँमा प्रवेश गर्ने र उद्धार गर्ने अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको छ।²⁸ ऐनमा आयोगले मानव अधिकारको संरक्षणका लागि कारागार, नेपाल सरकारका अन्य निकाय, सार्वजनिक संस्था वा निजी संस्था वा अन्य कुनै ठाउँको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।²⁹ नियमावलीले अनुसन्धानको क्रममा कसैको निजी घर, आवास, कार्यालय, निकाय आदिमा प्रवेश गर्न सो सम्पतिको भोग गर्ने व्यक्ति वा कार्यालय प्रमुखले नदिएमा आवश्यकताअनुसार प्रहरीको सहयोग लिई कानूनबमोजिम तत्काल मुचुल्का बनाई प्रवेश गर्न सकिने³⁰ घटनास्थल र सम्बन्धित स्थानमा उपस्थित भई छानबिन वा अनुसन्धान गर्ने³¹ स्थलगत निरीक्षण, अनुगमन र अनुसन्धान गर्ने व्यवस्था गरेको छ।³²

४.५ पक्षहरूलाई बोलाउने

पेरिस सिद्धान्तअनुसार मानव अधिकारको उल्लङ्घनको अनुसन्धानका क्रममा पक्षहरूलाई बोलाउने, सोधपुछ गर्ने र बयान लिने मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको अधिकार हुन्छ। संविधानले अनुसन्धानका लागि कुनै व्यक्तिलाई आयोग समक्ष उपस्थित गराई जानकारी वा बयान लिनसक्ने अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको छ।³³ नियमावलीमा आरोपित व्यक्तिलाई आयोगको सम्बन्धित कार्यालयमा भिकाउन सकिने व्यवस्था छ।³⁴

४.६ विशेषज्ञ, सरकारी अधिकारी र निजी संस्थाका जुनसुकै अधिकारी वा व्यक्तिलाई बुझ्ने तथा सहयोग लिने

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाले मानव अधिकारको उल्लङ्घनको सम्बन्धमा गर्ने छानबिन र अनुसन्धानका क्रममा आवश्यकताअनुसार विशेषज्ञ, सरकारी अधिकारी र निजी संस्थाका जुनसुकै अधिकारी वा व्यक्तिलाई बुझ्ने तथा उनीहरूको सहयोग प्राप्त गर्ने अधिकार रहनु पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता छ। संविधानले आयोगले अनुसन्धान गर्ने क्रममा कुनै व्यक्तिलाई आयोगसमक्ष उपस्थित गराई जानकारी वा बयान लिने वा बकपत्र गराउने, प्रमाण बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा

28 नेपालको संविधान, धारा २४९(३)(ख)(ग)

29 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ४(१)(क)

30 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम ७(६)

31 उही, नियम ८(१)(ग)

32 उही, नियम ८(३)(क), १४

33 नेपालको संविधान, धारा २४९(३)(क)

34 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम ८(३)(घ)

अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने³⁵ अधिकार प्रदान गरेकाले आयोगले अनुसन्धानका क्रममा आवश्यकतानुसार विशेषज्ञ, सरकारी अधिकारी र निजी संस्थाका जुनसुकै अधिकारी वा व्यक्तिलाई बुझ्न सक्ने देखिन्छ। ऐनअनुसार आयोगले विशेषज्ञ सेवा लिनसक्ने व्यवस्था गरेको छ।³⁶ नियमावलीमा आयोगले छानविन तथा अनुसन्धान गर्नुपर्ने वा सो गरे गराएको विषयमा आयोगले विशेषज्ञको सेवा लिनुपर्ने लागेमा व्यक्तिगत वा संस्थागत रूपमा सम्बन्धित विशेषज्ञको सेवा लिन सक्ने³⁷ आरोपित व्यक्तिलाई आयोगको सम्बन्धित कार्यालयमा भिकाउने र साक्षी लगायतका सम्बन्धित व्यक्ति बुझ्ने³⁸ समेतका कार्यविधिको व्यवस्था गरिएको छ।

४.७ प्रचलित कानून, नीति, अभ्यास र विभेदजन्य व्यवहार जस्ता प्रणालीगत विषयमा समेत अनुसन्धान

मानव अधिकारको संरक्षणको कार्यादेश पूरा गर्नका लागि मानव अधिकारको उल्लंघनमा परेका उजुरीहरूमा छानविन गर्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन। मानव अधिकारसम्बन्धी प्रचलित कानून, नीति, अभ्यास र विभेदजन्य व्यवहार जस्ता प्रणालीगत विषयमा समेत अनुसन्धान र परीक्षण गर्नु पनि उत्तिकै जरुरी हुन्छ। नेपालको संविधानमा मानव अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनको आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गर्ने तथा त्यसमा गर्नुपर्ने सुधार तथा संशोधनका सम्बन्धमा नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिश गर्ने र मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि वा सम्झौताको नेपाल पक्ष बन्नुपर्ने भएमा त्यसको कारणसहित नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने र नेपाल पक्ष बनिस्केका सन्धि वा सम्झौताको कार्यान्वयन भए वा नभएको अनुगमन गरी कार्यान्वयन नभएको पाइएमा त्यसको कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिश गर्ने समेतका कार्यादेश र अधिकार राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्रदान गरिएको छ।³⁹ ऐनमा आयोगले मानव अधिकारको विद्यमान अवस्थाबारे समीक्षा गर्ने दायित्व समेत सुम्पिएको छ। नियमावलीमा सामूहिक अधिकार उल्लङ्घन भएको विषयको उजुरीउपर आयोगले अनुगमन तथा अनुसन्धान गर्ने⁴⁰ र सो अनुसन्धान प्रतिवेदनको आधारमा आयोगले सम्बन्धित सामूहिक अधिकारको सम्मान, संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था वा सुधारको लागि सिफारिश गर्नसक्ने व्यवस्था पनि गरिएको छ।⁴¹ यसरी नै नियमावलीमा आयोगले मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषयको गम्भीरता उपर दृष्टिगत गरी सार्वजनिक जाँचबुझ गर्नसक्ने र जाँचबुझको काम आयोगद्वारा गठित समिति वा कार्यदल मार्फत गरिने तथा यस्तो जाँचबुझ सामान्यतः लक्षित समुदाय वा कुनै खास क्षेत्रका बासिन्दाको मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा सोको दुरुत्साहन भएको र मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन भएको अवस्थामा गठन गरिने समेतका व्यवस्था पनि गरिएको छ।⁴² नागरिक, राजनीतिक,

35 नेपालको संविधान, धारा २४९(३)(क)

36 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १२(३)

37 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारबाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम १३(१)

38 उही नियम ८(३)(घ)(ड)

39 नेपालको संविधान, धारा २४९(२)(च)(छ)

40 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ४(१)(च)

41 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारबाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम २९

42 उही नियम ३४

आर्थिक, सामाजिक, सास्कृतिक वा लैङ्गिक, जातीय वा उत्पत्ति आदिको आधारमा हुने हिंसा वा विभेदबाट कुनै व्यक्ति, समूह वा समुदायको मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा त्यसको दुरुत्साहन भएको विषयमा आयोगमा प्राप्त हुने वा आयोगमा प्राप्त नभएका नियोजित र निरन्तररूपमा चलिरहनेका एकै स्वरूपका गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरू उपर आवश्यक जाँचबुझ गर्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी राष्ट्रिय जाँचबुझ (नेशनल इन्क्वायरी) निर्देशिका, २०७३ समेत जारी गरेको छ। यस निर्देशिकाले मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय जाँचबुझ (नेशनल इन्क्वायरी) भन्नाले नागरिक, राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, एवम् लैङ्गिक, जातीय उत्पत्ति आदिका आधारमा हुने विभेद तथा हिंसा लगायतका एकै स्वरूपका व्यापक गम्भीर र नियोजित तथा निरन्तर हुने मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा त्यसको दुरुत्साहनको अवस्थासम्बन्धी आयोगले आफ्नो कार्यादेशबमोजिम अनुसन्धान गरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न पीडित, पीडित परिवार, प्रभावित समूह, पीडक, सम्बन्धित सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरू, सरोकारवाला निकायहरू, सम्बन्धित विशेषज्ञ, अधिकारबाहक तथा कर्तव्यपालक, संचारकर्मीहरू तथा सर्वसाधारण नागरिक समेतको सक्रिय सहभागितामा गरिने विशेष प्रकारको छानविन प्रक्रियालाई जनाउँछ भनी परिभाषा गरेको छ।⁴³

४.८ सूचना र कागजातहरू उपलब्ध नगराएमा वा अनुसन्धानमा बाधा दिएमा कारवाही

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय सस्थालाई अनुसन्धानका क्रममा सूचना र कागजातहरू उपलब्ध नगराएमा वा अनुसन्धानमा बाधा दिएमा कारवाही गर्ने अधिकार हुनुपर्छ। नेपालको संविधानले आयोगले मानव अधिकारको उल्लङ्घनका सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले गरेको सिफारिश वा निर्देशन पालन वा कार्यान्वयन नगर्ने पदाधिकारी, व्यक्ति वा निकायको नाम कानूनबमोजिम सार्वजनिक गरी मानव अधिकार उल्लङ्घनकर्ताको रूपमा अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरेको छ।⁴⁴ ऐनमा आयोगले छानविन, अनुसन्धान वा जाँचबुझका सिलसिलामा असहयोग गरेको वा निर्देशनको पालना नगरेको आधारमा विभागीय वा अन्य कारवाहीका लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउन सक्ने⁴⁵ र आयोगले माग गरेको सूचना, कागजात वा प्रमाण जानी-जानी उपलब्ध नगराउने, आयोगको सिफारिश, आदेश वा निर्णय जानी-जानी पालना नगर्ने, आयोगको कार्यमा जानी-जानी असहयोग गर्ने वा आयोगले उपस्थितिको लागि बोलाएकोमा विनाकारण अनुपस्थित हुने पदाधिकारी उपर विभागीय कारवाही चलाउन आयोगले सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउनु पर्ने समेतका व्यवस्था गरिएका छन्।⁴⁶

४.९ थुनाकक्षमा रहेको सुविधाहरू समेत अवलोकन

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय सस्थालाई थुनाकक्षहरूको अवलोकन गर्ने समेत अधिकार हुनुपर्ने पेरिस सिद्धान्तको मान्यता छ। ऐनमा मानव अधिकारको संरक्षणका लागि कारागार, नेपाल सरकारका अन्य निकाय, सार्वजनिक संस्था वा निजी संस्था वा अन्य कुनै ठाउँको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने, गराउने र मानव अधिकारको संरक्षणको लागि त्यस्ता निकाय, संस्था वा ठाउँमा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा

43 मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी राष्ट्रिय जाँचबुझ (नेशनल इन्क्वायरी) निर्देशिका, २०७३ को दफा २(ड)

44 नेपालको संविधान, धारा २४९(२)(ज)

45 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १७(११)

46 उही दफा २१(२)

सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक सुझाव वा निर्देशन दिने व्यवस्था गरिएको छ।⁴⁷ यस व्यवस्थाबाट थुनुवाकक्षको अवस्था, थुनुवाहरुको मानव अधिकारको अवस्था लगायतका कुरामा आयोगले जानकारी हासिल गरी आवश्यक सुझाव र निर्देशन दिनसक्ने देखिन्छ।

४.१० अनुसन्धानका आधारमा सक्षम निकाय समक्ष कार्यान्वयनका लागि सुझाव प्रदान

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय सस्थालाई अनुसन्धानका आधारमा सक्षम निकाय समक्ष कार्यान्वयनका लागि सुझाव दिने अधिकार हुनुपर्ने पेरिस सिद्धान्तको मान्यता र मापदण्ड हो। नेपालको संविधानमा छानबिन तथा अनुसन्धान गरी दोषी उपर कारबाही गर्न सिफारिश गर्ने, मानव अधिकारको उल्लंघन हुनबाट रोक्ने जिम्मेवारी वा कर्तव्य भएको पदाधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरेमा वा कर्तव्य पालन नगरेमा वा जिम्मेवारी पूरा गर्न वा कर्तव्य पालन गर्न उदासीनता देखाएमा त्यस्तो पदाधिकारी उपर विभागीय कारबाही गर्न सम्बन्धित अधिकारी समक्ष सिफारिश गर्ने, मानव अधिकार उल्लंघन गर्ने व्यक्ति वा संस्थाका विरुद्ध मुद्दा चलाउनु पर्ने आवश्यकता भएमा कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने, मानव अधिकारको चेतना अभिवृद्धि गर्न नागरिक समाजसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने, मानव अधिकारको उल्लंघनकर्तालाई विभागीय कारबाही तथा सजाय गर्न कारण र आधार खुलाई सम्बन्धित निकाय समक्ष सिफारिश गर्ने, मानव अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनको आवधिक रुपमा पुनरावलोकन गर्ने तथा त्यसमा गर्नु पर्ने सुधार तथा संशोधनका सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गर्ने, मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि वा सम्झौताको नेपाल पक्ष बन्नु पर्ने भएमा त्यसको कारणसहित नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने र नेपाल पक्ष बनिसकेका सन्धि वा सम्झौताको कार्यान्वयन भए वा नभएको अनुगमन गरी कार्यान्वयन नभएको पाइएमा त्यसको कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गर्ने जिम्मेवारीहरु सुम्पिएको देखिन्छ।⁴⁸ यसरी नै मानव अधिकारसम्बन्धी प्रचलित कानूनको कार्यान्वयन मानव अधिकारको अवस्थाको अनुगमन गर्ने तथा मानव अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गर्ने, मानव अधिकार सम्बन्धी शिक्षामूलक विषयवस्तुलाई विद्यालय तथा विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रममा समावेश गर्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिश गर्ने⁴⁹ समेतका व्यवस्थाहरु गरिएको छ।

४.११ अनुसन्धानका निचोडका आधारमा मानव अधिकारको मुद्दालाई अग्रिम कारवाहीका लागि सम्बन्धित निकायमा पठाउने

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय सस्थाले अनुसन्धान सम्पन्न गरी सो अनुसन्धानबाट निस्केका निष्कर्षका आधारमा सम्बन्धित निकायमा अग्रिम कारवाहीका लागि पठाउन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्ने पेरिस सिद्धान्तको मर्म हो। नेपालको संविधानमा छानबिन तथा अनुसन्धान गरी दोषी उपर कारबाही गर्न सिफारिश गर्ने, विभागीय कारबाही गर्न सम्बन्धित अधिकारी समक्ष सिफारिश गर्ने, कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने, मानव अधिकारको उल्लंघनकर्तालाई विभागीय कारबाही तथा सजाय गर्न कारण र आधार खुलाई सम्बन्धित निकाय समक्ष सिफारिश गर्ने समेतका जिम्मेवारीहरु आयोगलाई दिइएको छ।⁵⁰

47 उही दफा ४(१)(क)

48 नेपालको संविधान, धारा २४९(२)

49 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ४(१)(ग)(ड)

50 नेपालको संविधान, धारा २४९(२)

४.१२ निर्णयहरूको प्रकाशन र प्रसारण

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाले आफ्ना निर्णयहरूको प्रकाशन र प्रसारण गर्न सक्षमता राख्नुपर्ने मान्यता छ। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ ले मानव अधिकारको विद्यमान अवस्था बारे समीक्षा गरी सो सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था गरेको छ।⁵¹

४.१३ बाध्यकारी आदेश र निर्देश गर्नसक्ने

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाले मानव अधिकार उल्लंघन भएको अनुसन्धानबाट देखिएमा तत्सम्बन्धमा कारवाही गर्न सम्बन्धित निकायमा आदेश र निर्देश गर्न सक्षम हुनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता हो। संविधानले आयोगलाई मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने, विभागीय कारवाहीको लागि सिफारिश गर्ने लगायतका कारवाहीको सिफारिश गर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी नै नियमावलीमा आयोगमा प्राप्त हुन आएका उजुरीका सम्बन्धमा छानविन तथा अनुसन्धान गरी संकलित सबुद प्रमाण तथा अनुसन्धान प्रतिवेदनको आधारमा वा सार्वजनिक सुनुवाई गरेकोमा त्यस्तो सुनुवाईको आधारमा मानव अधिकारको उल्लंघन भएको वा नभएको वा त्यसको दुरुत्साहन भएको वा नभएको वा मानव अधिकारको उल्लंघन रोक्ने सम्बन्धमा लापरवाही वा हेलचेक्रयाइँ भएको वा नभएको ठहर गर्ने, सोबमोजिम निर्णय गर्दा कुनै पदाधिकारी, व्यक्ति वा निकाय दोषी देखिएमा निज उपर आवश्यक कारवाही गर्न आयोगले सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउने, आयोगले कुनै पदाधिकारी वा व्यक्ति वा निकायबाट मानव अधिकार उल्लंघन वा त्यसको दुरुत्साहन भएको वा मानव अधिकारको उल्लंघन हुनबाट रोक्ने सम्बन्धमा लापरवाही वा हेलचेक्रयाइँ भएको ठहर गरेमा पीडित व्यक्तिलाई उपचार प्रदान गर्न वा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने आयोगलाई लागेमा सो विषयमा समेत आदेश गर्ने, पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने गरी भएको आदेशमा क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्था गरेको छ।⁵²

उल्लिखित व्यवस्थाहरू केवल सिफारिशका लागि वा देखाउनका लागि मात्र नभै कार्यान्वयनका लागि भएकाले यी आदेश निर्देशहरूको बन्धनकारितामा प्रश्न उठाउन मिल्दैन। ऐनमा आयोगबाट सिफारिश, निर्णय वा आदेश कार्यान्वयनको लागि लेखी आएमा सम्बन्धित पदाधिकारी, व्यक्ति वा निकायले सामान्यतया तीन महिनाभित्र त्यस्तो सिफारिश, निर्णय वा आदेश कार्यान्वयन गरी आयोगलाई जानकारी गराउनु पर्ने⁵³ र आयोगले आयोगको सिफारिश, आदेश वा निर्णय जानी-जानी पालना पदाधिकारी उपर विभागीय कारवाही चलाउन आयोगले सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको⁵⁴ समेतबाट आयोगका आदेश निर्देश र निर्णयको बन्धनकारी हैसियत रहेको मान्नु पर्छ।

४.१४ अन्तरिम राहत र क्षतिपूर्ति ठहरयुक्त निर्णय

मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाले अन्तरिम राहत, क्षतिपूर्ति र क्षमायाचना जस्ता ठहरयुक्त निर्णय गर्न सक्ने हैसियत राख्नुपर्छ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड रहेको छ।⁵⁵ नेपालको संविधानमा राष्ट्रिय मानव

51 दफा ४(१)(च)

52 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम १७

53 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १७(२)

54 उही दफा २१

55 <https://www.asiapacificforum.net/resources/paris-principles-criteria-adequate-powers-investigation/>

अधिकार आयोगले मानव अधिकारको उल्लंघनबाट पीडितलाई कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिन आदेश दिने व्यवस्था रहेको छ।⁵⁶ ऐनमा पीडित व्यक्तिलाई तत्काल राहत उपलब्ध नगराउँदा वा उद्धार नगर्दा निजलाई थप क्षति हुन सक्ने देखिएमा आयोगले त्यस्तो व्यक्तिलाई तत्कालै अन्तरिम राहत उपलब्ध गराउन वा उद्धार गर्न सम्बन्धित निकायलाई आदेश गर्ने र आयोगले आदेश गरेकोमा सम्बन्धित निकायले पीडित व्यक्तिलाई तत्कालै राहत उपलब्ध गराउनु पर्ने समेतका अधिकार आयोगलाई प्रदान गरिएको देखिन्छ।⁵⁷ यसरी नै आयोगले मानव अधिकार उल्लङ्घन वा त्यसको दुरुत्साहन भएको सम्बन्धमा प्राप्त उजुरी वा जानकारी वा आफ्नै स्वविवेकमा कारबाही चलाएको सो विषयका सम्बन्धमा छानबिन तथा अनुसन्धान गरी प्राप्त हुन आएको प्रमाणका आधारमा मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा त्यसको दुरुत्साहन भएको वा नभएको कुराको आधार र कारण खुलाई सामान्यतया उजुरी परेको छ महिनाभित्र निर्णय गर्नु पर्ने पनि व्यवस्था छ।⁵⁸ छानबिन तथा अनुसन्धानबाट पीडित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने देखिएमा आयोगले निर्णय गर्दा सो कुरा समेत खुलाई निर्णय गर्नुपर्ने, सो निर्णयमा क्षतिपूर्तिको किसिम, परिमाण वा रकम निर्धारण भएको हुनु पर्ने⁵⁹ समेतका व्यवस्थाबाट पनि आयोगलाई क्षतिपूर्तिको निर्णय गर्ने अधिकार तथा दायित्व निर्दिष्ट गरेको देखिन्छ।

४.१५ अर्धन्यायिक रूपमा काम गर्ने सक्षमता

मानव अधिकारसम्बन्धी कतिपय राष्ट्रिय सस्थाको अर्धन्यायिक निकायको पनि हैसियत राख्ने अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यता राखिन्छ। तर पेरिस सिद्धान्तअनुसार यो बाध्यकारी नभै राज्यले स्वैच्छिक रूपमा अवलम्बन गर्नसक्ने अतिरिक्त मापदण्डको रूपमा मानिन्छ। नेपालको संविधानमा मानव अधिकारको उल्लंघनका सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले गरेको सिफारिश वा निर्देशन पालन वा कार्यान्वयन नगर्ने पदाधिकारी, व्यक्ति वा निकायको नाम कानूनबमोजिम सार्वजनिक गरी मानव अधिकार उल्लंघनकर्ताको रूपमा अभिलेख राख्ने व्यवस्था रहेको छ।⁶⁰ आयोगले छानबिन तथा अनुसन्धान गरेको विषय तथ्यहीन लागेमा वा सो विषय आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने नदेखिएमा उजुरी, जानकारी वा विषय खारेज गर्न वा तामेलीमा राख्न सक्ने⁶¹, आयोगमा विचाराधीन रहेको कुनै उजुरीका सम्बन्धमा आयोगले मेलमिलाप गराइदिन सक्ने⁶² आयोगले छानबिन तथा अनुसन्धान गरी प्राप्त हुन आएको प्रमाणका आधारमा मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा त्यसको दुरुत्साहनभएको वा नभएको कुराको निर्णय गर्नुपर्ने⁶³, छानबिन तथा अनुसन्धानबाट पीडित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने देखिएमा सो कुरा समेत खुलाई निर्णय गर्नुपर्ने⁶⁴ जस्ता व्यवस्थाहरु रहेका छन्। यी व्यवस्थाहरु अर्ध न्यायिक कामको रूपमा पनि लिन सकिन्छ।

56 नेपालको संविधान, धारा २४९(३)(घ)

57 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ९

58 उही दफा १५

59 उही दफा १६

60 नेपालको संविधान, धारा २४९(२)(ज)

61 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १३

62 उही दफा १४

63 उही दफा १५

64 उही दफा १६

४.१६ पेरिस सिद्धान्तको अनुसन्धानसम्बन्धी मापदण्डको अनुपालना अवस्थाको समीक्षा

माथिल्ला विभिन्न प्रकरणहरूमा मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरूका अनुसन्धानसम्बन्धी पेरिस सिद्धान्त अनुरूपका मापदण्डहरू अनुसार राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपाललाई के कस्ता संवैधानिक र कानून अधिकार तथा कार्यदिशहरू प्रदान गरिएको छ भने विस्तृत रूपमा उल्लेख गरी सकिएको छ । संविधान र कानूनी व्यवस्थाका आलोकमा हेर्दा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपाललाई पेरिस सिद्धान्तले मार्गदर्शन गरे अनुसारकै अधिकार र हैसियत प्रदान गरेको देखिन्छ । सुरुमा ऐनबाट र पछि संवैधानिक रूपमा आयोगको स्थापना हुनुले पेरिस सिद्धान्तको अनुपालना भइ स्वतन्त्र र स्वायत्त निकायको रूपमा कायम हुन गएको र यसले अनुसन्धान सम्बन्धी आयोगको कार्यको प्रभावकारितामा पेरिस सिद्धान्तको अपेक्षा अनुसार नै सकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।

संविधानतः आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार अत्यन्त व्यापक र महत्वपूर्ण रहेको छ । मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने क्रममा मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाका उजुरी ग्रहण गर्ने तथा अनुसन्धान, अनुगमन, सोधपुछ, खोजतलास जस्ता कार्य गर्न अदालतलाई भए सरहको विशिष्टीकृत अधिकार तथा अनुसन्धानपछि प्राप्त तथ्यका आधारमा मानव अधिकार संरक्षणका लागि गरिएका निर्णय कार्यान्वयनका लागि सरकारलाई सिफारिश गर्ने एवं कुनै पनि निकाय, संस्था वा व्यक्तिलाई आयोगका सिफारिश कार्यान्वयन नगरेमा त्यस्ता निकाय वा व्यक्तिको नाम अभिलेख गर्न सक्ने अधिकारले आयोगको अनुसन्धानको अधिकारलाई व्यापक र प्रभावकारी बनाएको र पेरिस सिद्धान्तको मर्म र भावनालाई अभू बढी मुखरित गरेको देखिन्छ ।

मूलतः पर्याप्त रूपमा अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकार हुनुपर्ने भन्ने पेरिस सिद्धान्त मापदण्ड राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको कानूनी व्यवस्थामा अनुपालन भएको देखिन्छ । फलतः राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय समितिले आयोगलाई 'ए' श्रेणीको हैसियतमा राखेको अवस्था समेत छ । आयोग मानव अधिकारका संरक्षण, सम्बर्धन एवं सम्मानको सुनिश्चितताका लागि स्थापित स्वायत्त र स्वतन्त्र संवैधानिक निकायका रूपमा रहको भन्ने आयोगको दृष्टिकोण छ ।⁶⁵

पर्याप्त रूपमा अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकार हुनुपर्ने भन्ने पेरिस सिद्धान्तको मापदण्ड राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको कानूनी व्यवस्थामा अनुपालनको अवस्था उत्कृष्ट भए पनि आयोगसम्बन्धी व्यवस्थामा कुनै कमजोरी नभएको भन्ने होइन । यस्ता कमजोरीहरूले आयोगको अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने अवस्था समेत हुन्छ । आयोगले सिफारिशहरू गर्ने संविधानमा व्यवस्था गरिए पनि संविधानमा नै यसका सिफारिशहरू कार्यान्वयन गर्नु सम्बन्धित निकाय, अधिकारी वा व्यक्तिको कर्तव्य हुने भनी व्यवस्था गर्न सकेको देखिदैन । ऐनले आयोगका निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको भए पनि तिनीहरूको कार्यान्वयन पनि अपेक्षाकृत हुन नसकेबाट आयोग अधिकार सम्पन्न भए पनि त्यसको परिणाम व्यवहारमा समुचित रूपमा रूपान्तरण हुन नसकेको अवस्था छ ।

पेरिस सिद्धान्तअनुसार राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थालाई सरकारबाट स्वतन्त्र बनाउन र संस्थाका निष्पक्षता तथा विश्वसनीयतालाई भरपर्दो रूपमा सुनिश्चित गर्न त्यस्तो संस्थालाई आफ्नै कमर्चारी

65 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको रणनीतिक योजना, २०१५-२०२०

चाहिन्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ। यसरी नै अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयकारी समितिका आपैचारिक मान्यता प्रदान गर्ने सम्बन्धी उपसमितिका सामान्य टिप्पणीमा, “सिद्धान्ततः राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरुलाई आफ्ना कर्मचारी नियुक्त गर्न अधिकार सम्पन्न बनाइनुपर्छ” भनिएको छ।⁶⁶ आयोगको सेवाको पदको लागि सिर्जना भएका दरबन्दी तथा रिक्त पदहरुको पूर्तिको लागि आयोगले विज्ञापन गर्ने व्यवस्था नियमावलीमा रहेको⁶⁷ र आयोगको सङ्गठन संरचना र दरबन्दीको स्वीकृति आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारले गर्ने ऐनमा व्यवस्था रहेको छ।⁶⁸ यस सम्बन्धमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट आयोगको सिफारिशबमोजिम नेपाल सरकारले संगठन संरचना र दरबन्दी स्वीकृत गर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्थाको अर्थ आयोगले सिफारिश गरी पठाएको संगठन संरचना र दरबन्दी अस्वीकृत गर्न सक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई रहेको भन्ने पनि होइन भनी व्याख्या भएको छ।⁶⁹

पेरिस सिद्धान्तका दुई सिद्धान्त (स्वतन्त्रता र बहुलताको संरचना र प्रत्याभूति) ले ‘राष्ट्रिय संस्थासँग आफ्ना गतिविधिको सहज सञ्चालनका लागि सुहाउँदो पूर्वाधार हुनेछ अर्थात् पर्याप्त कोष हुनुपर्ने हुन्छ। नेपालको संविधानले संवैधानिक निकायका प्रमुख र पदाधिकारीलाई दिइने पारिश्रमिक र सुविधाको रकम तथा संवैधानिक निकायको प्रशासकीय व्यय संघीय संचित कोषमाथि व्ययभार रहने व्यवस्था⁷⁰ गरेको र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग संवैधानिक निकायको परिभाषाभित्र पर्ने भएकाले⁷¹ यसका पदाधिकारीको पारिश्रमिक तथा सुविधा र प्रशासकीय खर्च संचित कोषमाथि व्ययभार हुनु यसको स्वायत्तता र स्वतन्त्रताका हिसाबले उल्लेख्य मान्नु पर्दछ। पेरिस सिद्धान्तअनुसार प्रशासकीय रकम पर्याप्त भने हुनु पर्ने हुन्छ। तर, पर्याप्त मानव र भौतिक स्रोत नभएको भन्ने आयोगको गुनासो रहेको देखिन्छ।⁷² संविधान र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐनमा आयोगको कोष सम्बन्धमा छुट्टै व्यवस्था रहेको देखिँदैन। तर, सरकारले आयोगको आर्थिक स्वायत्ततासम्बन्धी आर्थिक निर्देशिका, २०७१ लाई स्वीकृत गरेपछि आफ्ना आर्थिक गतिविधिहरु सञ्चालन गर्न स्वतन्त्र र स्वायत्त भएको छ भन्ने आयोगको ठम्याइरहेको छ।⁷³

संविधान र ऐनमा रहेका व्यवस्थाहरु आयोगले अनुसन्धानसम्बन्धी जिम्मेवारी निर्वाह गर्नका लागि उजुरी प्राप्ति, प्रारम्भिक अनुसन्धान, थप अनुसन्धान लगायतका विषयमा विस्तृत प्रकृयाहरु नियमावलीमा गरिएको छ। नियमावलीका अतिरिक्त निर्देशिकाहरु पनि आयोगले तर्जुमा गरेको छ। कतिपय ऐनमा नभएका पब्लिक इन्क्वारी जस्ता विषय नियमबाट समेट्न प्रयास भएको देखिन्छ। ऐनमा नै समावेश हुनुपर्ने प्रकृतिका कुराहरु पनि नियममा समावेश भएको अवस्था समेत छ।

66 राष्ट्रिय मानव अधिकारआयोग विधयेक, २०६६ बारे राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपाल तथा नेपाल स्थित सयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयका टिप्पणीहरु, २०११ <https://nepal.ohchr.org/en/resources/publications/ODS->

67 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधा सम्बन्धी नियमावली, २०७२ को नियम ९

68 राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा २७

69 ने.का.प. २०७०, अङ्क ७, निर्णय नं. ९०२९

70 नेपालको संविधानको धारा ११८

71 उही धारा ३०६(१)(ठ)

72 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको रणनीतिक योजना, २०१५-२०२० <https://www.nhronepal.org/nhronepalnew/doc/newsletter/Strategic%20Plan%202015-20%20NHRC.pdf>

73 उही

संविधानतः आयोगका सिफारिश कार्यान्वयन नगरेमा त्यस्ता निकाय वा व्यक्तिको नाम अभिलेख गर्न सक्ने अधिकार रहे पनि आयोगले सरकारलाई गरेको सिफारिशको कार्यान्वयन सन्तोषजनक छैन। सिफारिशहरूको कार्यान्वयन हुन नसक्दा पीडितहरूले क्षतिपूर्ति र न्याय पाउन नसकेको तथा पीडकहरूलाई कानून कारवाहीबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्था छ।⁷⁴ आयोगले स्थापनाकालदेखि दोषी ठहर गरी कानूनी कारवाहीका लागि गरिएका सिफारिशमा कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढ्न सकेको देखिँदैन। आयोगले गरेका उपचारात्मक र सुधारात्मक सिफारिशहरूको कार्यान्वयन पक्ष अत्यन्त फितलो देखिन्छ। आयोगले २०५७ सालदेखि २०७४ साल असार मसान्तसम्मका सिफारिश र तिनको कार्यान्वयनको अवस्था हेर्दा कुल ८१० सिफारिशमध्ये १२.५ प्रतिशत पूर्ण कार्यान्वयन ४८.३ प्रतिशत आंशिक कार्यान्वयन र ३९.२ प्रतिशत विचाराधीन रहेको पाइन्छ। कार्यान्वयन भएका सिफारिशहरू क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने विषयसँग मात्र सम्बन्धित छन्। मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा संलग्नहरूमाथि कानूनी कारवाही र घटनाको अनुसन्धान गरी कानूनी कारवाही गर्नु भनी गरिएका सिफारिशहरूको कार्यान्वयन हुन नसकेको स्थिति छ।⁷⁵ यसले गर्दा अनुसन्धानसम्बन्धी जतिसुकै राम्रा संवैधानिक व्यवस्था र कानूनी व्यवस्था रहेपनि व्यवहारतः अपेक्षाकृत तथा पूर्ण रुपमा मानव अधिकारको संरक्षणको विषय दुरुह र चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

५ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐनको संशोधन विधेयकसम्बन्धी भइरहेका बहस

नेपाल सरकारले केही समय अघि संसदमा पेश गरेको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को संशोधन विधेयकप्रति राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय रुपमा विभिन्न टीकाटिप्पणी, बहस र विश्लेषणहरू भइरहेका छन्। संशोधन विधेयक पारित भएमा आयोगको स्वतन्त्रता र स्वायत्ततामा असर पर्ने भन्ने आयोगको धारणाहरू समाचारमा आएका छन्। सरकारी अधिकारीहरूका अनुसार त्यस्तो असर नपर्ने भनी विधेयकको बचाउ गरेका समाचारहरू पनि प्रकाशन भएको देखिन्छ। ऐनको दफा १७ मा १७ क को प्रावधान थप्न गरिएको प्रस्तावित व्यवस्था आयोगले गरेको छानबिन तथा अनुसन्धानबाट कुनै व्यक्ति वा संस्थाविरुद्ध मुद्दा चलाउनु पर्ने देखिएमा सम्बन्धित घटनाको अनुसन्धान प्रतिवेदन र मुद्दा चलाउनको लागि आवश्यक पर्ने पर्याप्त प्रमाणसहित महान्यायाधिवक्ता समक्ष सिफारिश गर्नुपर्ने र 'मुद्दा चलाउने निर्णय गर्नुअघि थप अनुसन्धान वा प्रमाण सङ्कलन गर्न आवश्यक देखिएमा सोको लागि आयोगलाई अनुरोध गर्न सक्ने' अधिकार महान्यायाधिवक्तालाई दिइएको, आयोगले आवश्यकताअनुसार अर्थ मन्त्रालयको परामर्शमा क्षेत्रीय कार्यालय, उपक्षेत्रीय कार्यालय वा सम्पर्क कार्यालय खोल्न सक्ने' यसअघिको व्यवस्था हटाएको र आयोगले मानव अधिकारसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि नियमित बजेट शीर्षकबाट विनियोजित रकमका अतिरिक्त अर्थमन्त्रालयको सहमति लिई छुट्टै वित्तीय सहायता प्राप्त गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था सर्वोच्च अदालतको निर्णयको भावना विपरीत र पेरिस सिद्धान्त तथा नेपालको संविधानको भावना र व्यवस्था प्रतिकूल भएको भन्दै आयोगले असन्तुष्टि जना(

74 उही

75 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको संक्षिप्त वार्षिक प्रतिवेदन २०७४।७५ https://www.nhrcnepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/Annual_Report_Synopsis_Nep_FY_2017-18.pdf

एको भन्ने समाचार आएका छन्।⁷⁶ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अन्तर्गत दायर एक रिट निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मानव अधिकार आयोगको मुद्दा चलाउने सिफारिशसँग सम्बन्धित विषयमा देहायबमोजिम सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ :-⁷⁷

- नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने विषयमा निणय गर्ने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्ताको हुने हो । तर, मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहन गर्ने व्यक्तिउपर मुद्दा चलाउन आवश्यक भएमा मुद्दा दायर गर्न मानव अधिकार आयोगले सिफारिश गरी पठाएपछि महान्यायाधिवक्ताले सो विषयमा मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्न पाउने भन्ने होइन । संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) को खण्ड (ग) को मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने आयोगको अधिकारलाई निष्प्रभावी हुने गरी धारा १३५ को उपधारा (२) द्वारा महान्यायाधिवक्तालाई प्राप्त मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भनी निर्णय गर्ने अधिकारको प्रयोग हुन सक्छ भनी व्याख्या गर्ने हो भने धारा १३२ को उपधारा (२) को खण्ड (ग) अन्तर्गत मानव अधिकार आयोगलाई प्राप्त अधिकारको औचित्य नै नरहने ।
- मानव अधिकारको उल्लङ्घन वा दुरुत्साहनको घटनामा दोषी व्यक्तिउपर आयोगले प्रचलित कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउन आवश्यक देखी मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गरेपछि सो विषयमा महान्यायाधिवक्ता वा निज मातहतको कुनै सरकारी वकील कार्यालयले अन्य अपराधमा जस्तो मुद्दा चलाउन आवश्यक छ, वा छैन भनी आयोगको सिफारिशको औचित्यमाथि अन्यथा प्रश्न गर्न मिल्ने अवस्था संविधानतः नदेखिने ।
- आयोगले बिनाआधार र कारण हचुवाको भरमा कसैका विरुद्ध मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने पनि होइन । त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिशलाई कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने स्वविवेक त्यस्तो सिफारिश प्राप्त गर्ने निकाय वा पदाधिकारीलाई रहन्छ भनी सम्झन मिल्दैन ।
- आयोगले आवश्यकताअनुसार अर्थ मन्त्रालयको परामर्शमा क्षेत्रीय कार्यालय, उपक्षेत्रीय कार्यालय वा सम्पर्क कार्यालय खोल्न सक्ने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) सँग बाझिएको भन्ने देखिएन ।
- ऐनको दफा २७ मा रहेको आयोगको संगठन संरचना र दरबन्दीको स्वीकृति आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारले गर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था संविधान प्रतिकूल रहेको भन्ने देखिएन । विधेयक संसदमा बिचाराधीन रहेको र हाल पारित भइसकेको अवस्था छैन । के कस्तो कानून निर्माण गर्ने भन्ने संसदको अन्य अधिकारको विषय हो । सार्वभौम संसदबाट मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा बिकसित मूल्य, मान्यता र मापदण्ड तथा संविधान र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरु समेतमा दृष्टिगत गरी कानून तर्जुमा हुनेछ भन्ने अपेक्षा र विश्वास राख्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो

76 समाचारहरु यी लिंकमा हेर्न सकिन्छ

- <https://www.bbc.com/nepali/news-47961084>,
- <https://ekantipur.com/news/2019/05/01/155667578768792012.html>
- <https://www.nayapatrikadaily.com/news-details/12756/2019-04-30>
- <https://www.onlinekhabar.com/2019/04/757964>
- <https://ekantipur.com/news/2019/07/20/156363914046945989.html>

77 ने.का.प. २०७०, अङ्क ७, निर्णय नं.९०२९

कानून संवैधानिकता परीक्षणमा खरो उत्रनु आवश्यक हुन्छ। बनेको कानून संविधानसम्मत छैन भन्ने प्रश्न उठेमा सर्वोच्च अदालतको न्यायिक पुनरावलोकन र परीक्षणको विषय बन्न सक्छ।

६ सुझाव

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग संवैधानिक र कानूनी रूपमा मानव अधिकारको उल्लंघनमा अनुसन्धानका लागि सक्षम निकायको रूपमा रहेको देखिन्छ। यद्यपि कुनै पनि संस्थामा सुधारको आवश्यकता र संभावना निरन्तर रहन्छन्। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको अनुसन्धान कार्यको सबलीकरण गर्ने सम्बन्धमा देहायबमोजिमका सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छः-

- अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा विकसित मूल्य र मान्यता तथा आफ्नो आवश्यकताअनुरूप कानूनको निरन्तर परिमार्जन विकास हुनुपर्छ। कतिपय ऐनमा राखिनु पर्ने विषयहरू पनि नियमावलीमा रहेको देखिन्छ। त्यस्ता विषयहरू ऐनमा नै समावेश हुनु उपयुक्त देखिन्छ।
- मानव अधिकारसंग सम्बन्धित कानूनहरू जुन रूपमा प्रगतिशिल छन् त्यस अनुरूप कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था छ। आयोगको मानव तथा भौतिक स्रोत साधनको क्षमताको सीमितता र मानव अधिकारको अनुसन्धान र अनुगमन गर्नुपर्ने क्षेत्रको व्यापकताबीचको समस्यालाई संबोधन गरिनु पर्छ।
- अहिले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र मानव अधिकारसंग सम्बन्धित अन्य आयोगबीच काम गर्दा दोहोरोपना आउनसक्ने संभावना छ। यस्तो अवस्थामा आपसी समन्वय र एकले ग्रहण गरेको कारण अर्कोले ग्रहण नगर्ने गरी समझदारी कायम गर्नु व्यवहारिक हुन्छ।
- मानव अधिकार आयोगका सिफारिशहरूको समुचित कार्यान्वयन ज्वलन्त समस्याको रूपमा रहेको छ। यस कुराको संबोधन हुनु पर्छ।
- आयोगमा रहेका जनशक्तिको अनुसन्धानका लागि गुणात्मक रूपमा क्षमता विकास हुन आवश्यक छ।
- मानव अधिकार प्रत्येक व्यक्तिको सरोकारको विषय भएकोले अनुसन्धान र अनुगमनका लागि स्थानीयस्तरसम्म आयोगका संरचनाहरू बिस्तार घरघरमा पुराउनु जरुरी छ।

७ अन्त्यमा

आयोग पेरिस सिद्धान्त अनुसार राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थामा हुनुपर्ने मापदण्डको अनुपालनाका हिसाबले राम्रो छ, तर पनि, नेपालमा अपेक्षाकृत पूर्ण रूपमा मानव अधिकारको अवस्था सुदृढ हुन नसकेको अवस्था छ। मानव अधिकारको पूर्ण रूपमा व्यवहारमा साकारीकरण एवं मानव अधिकार संरक्षण र संवर्धनको विषय मानव अधिकार आयोगको मात्र होइन। आयोग सचेतक हो। यसको प्रारम्भिक दायित्व राज्य र राज्यका संयन्त्रहरू कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका तीनवटै अंग मानव अधिकारको संरक्षणका लागि फरक जिम्मेवारी र भूमिकाबाट जिम्मेवार छन्। खासगरी यसको उल्लंघन भएपछि उपचारको खोजी भन्दा पनि उल्लंघन हुन नदिने अवस्थाको सिर्जना र प्रत्याभूत अधिकारहरूको बढीभन्दा बढी कार्यान्वयन हुने हिसाबले राज्य संयन्त्रमा गतिविधि केन्द्रित र मुखरित हुनु जरुरी छ।

Role of National Human Rights Institutions for International Human Rights Protection Mechanism

Surya Deuja

Abstract

As the trend of establishing NHRIs is increasing around the globe, this paper especially highlights the value and role of such NHRIs in the international human rights protection mechanisms. It is an indisputable fact that the role of strong and independent domestic institutions established by states have significant role to promote and protect human rights and hold states accountable for fulfilling their human rights obligations. In this connection, this elucidates the mechanism of international and regional human rights protection systems, the scope and mandate of NHRIs and provides eloquent descriptions of their collective roles and contribution in protection and promotion of human rights globally. Furthermore, it has highlighted the significant developments including legal and policy reform, approach, best practices towards the protection and promotion of Human rights with few recommendations at the concluding part based upon analysis of the experiences of various NHRIs.

1. Background

Each state has the primary responsibility of respect, protection and promotion of human rights with sovereign right to decide on the models, mechanisms and methods. State institutions include law enforcement agencies, state auditors, electoral commissions, anti-corruption bodies, and various forms of national institutions. Generally, the framework of the international system for the protection of human rights is founded upon the twin duties of states: Firstly, it is the duty of the state to adopt measures to give effect to human rights and fundamental freedoms; and Secondly, the state has an obligation to ensure that any person whose rights and freedoms are violated is provided with an effective remedy. The role of strong and independent domestic institutions established by states have significant role to promote and protect human rights and

hold states accountable for fulfilling their human rights obligations. National Human Rights Institution (NHRI) is one of the mechanisms under the entire human rights protection system of the country. Mary Robinson¹ has mentioned that NHRIs are well positioned to ‘*transform the rhetoric of international instruments into practical reality at the regional level*’, *simultaneously respecting ‘ethnic, cultural, religious and linguistic diversities’ and implementing ‘internationally agreed human rights principles’*”.

The trend of establishing NHRIs is also increasing in many countries including South Asia². In this paper, the role of NHRIs in international human rights protection mechanism will be presented with reference to principles related to establishment of the National Human Rights Institutions known as *Paris Principles*. In doing so, the paper will describe the international human rights protection mechanisms and various roles of the NHRIs including human rights monitoring, complaints handling and investigation. The experiences of the National Human Rights Commission of Nepal (NHRC-Nepal) dealing with the international human rights system will be the heart of this paper. Furthermore, the paper will also highlight significant developments including legal and policy reform, approach, best practices towards the protection and promotion of human rights. Finally, some recommendations will be made at the concluding part of the paper based upon analysis of the experiences of various NHRIs.

2. Nature, Scope and Mandate of NHRIs

The proliferation of NHRIs promoted by the *Vienna Declaration of the 1993 UN World Conference on Human Rights*³ after 90s have contributed in expanding jurisprudence of human rights instruments. The ‘Principles Relating to the Status of National Institutions’ (commonly known as the *Paris Principles*) endorsed in 1993⁴ have become the benchmark against which NHRIs are measured based upon

1 Former High Commissioner of UN Office of the High Commissioner on Human Rights.

2 Deuja, Surya Bahadur, *Establishing Regional Mechanism in South Asia*, Asian Human Rights Defenders, Vol.1, June 2010, Asian Forum for Human Rights and Development (FORUM-ASIA).

3 The *Vienna Declaration of the 1993 UN World Conference on Human Rights* clearly reiterated the necessity of NHRIs specially their crucial advisory capacity to state authorities, their critical role in challenging and investigating human rights violations and their significant contribution to the consolidation of a human rights culture by means of dissemination of human rights information, human rights education and training programs and general human rights awareness raising. For details, See: *World Conference on Human Rights*, June 14-25, 1993, Vienna Declaration and Programme of Action, U.N. Doc. A/CONF.157/23 (July 12, 1993).

4 G.A.Res.134, UN GAOR, 48th Sess., 85th mtg., UN. Doc. A/RES/48/134(1993)

the minimum criteria provided⁵. Nature, scope and mandate of NHRIs⁶ range from quasi and non-judicial function to research, promotion of human rights as well as mediation depending upon the enabling legislation. Some of the peace agreements negotiated under United Nations auspices and Security Council resolutions have included provisions for the establishment or strengthening of NHRIs as one major component of the domestic human rights protection mechanism in the accords⁷ such as Northern Ireland⁸ and Afghanistan⁹. NHRIs can help in access to justice of the poor and disadvantaged people that would otherwise remain inaccessible to them.

NHRIs can respond complaints based upon the mandate provided by the enabling legislation¹⁰. The mandate, power and effective functioning of the NHRIs affects the quality of credible investigation as such allegations in many cases are often high profile and politically significant and are important to the credibility of both NHRIs and to governments.

5. In summary, the key minimum criteria of the Paris Principles are:

- Independence guaranteed by statute or constitution
- Autonomy from government
- Pluralism, including in membership
- A broad mandate based on universal human rights standards
- Adequate powers of investigation
- Sufficient resources

6 There are basically two types of NHRIs: Human Rights and anti-discrimination commissions (also referred to as affirmative action commissions), and the Ombudsman offices. These institutions often create the necessary space for human rights dialogue between the executive and non-governmental entities.

7 Linda C. Reif, *Building Democratic Institutions: The Role of National Human Rights Institutions in Good Governance and Human Rights Protection*, Harvard Human Rights Journal 13 1-69 Spring 2000.

8 The Northern Ireland Peace Agreement provides for the establishment of human rights commissions in Ireland and in Northern Ireland. See Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations, 37 I.L.M. 751,767-68(1998)

9 Afghanistan Independent Human Rights Commission (AIHRC) was established pursuant to Bonn Agreement (5 December 2001) and on the basis of decree of the Chairman of the Interim Administration, June 6, 2002, and resolution 134/48 of United Nations general assembly in 1993 and Paris principles and on the basis of article 58 of the Constitution of Islamic Republic of Afghanistan.

10 Generally, NHRIs have following mandate for the protection and promotion of human rights:

- (i) Seeking peaceful resolution through conciliation or binding decision;
- (ii) Providing information to the complainant about his/her rights and available remedies and promote their access to justice;
- (iii) To write the competent authority for necessary action regarding hearing of any complaint within the limitation provided by the law; and/or
- (iv) Prepare proposal for the amendment or reform of laws, regulation, administrative practice that hinders enjoyment of human rights

3. International Human Rights Protection System and Role of NHRIs

3.1 Treaty Monitoring Bodies

In addition to the Charter based system, there is treaty-based system as second component of the international human rights system. It is based on treaties and so binds only those States that are parties to each of the treaties. There are nine core human rights treaties and a large number of supplementary human rights treaties. Each of the nine core treaties and the Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment has a specialist committee of independent human rights experts, known as a treaty monitoring body, to promote the treaty, monitor State compliance with the treaty obligations and, in most cases, investigate complaints of violations of the treaty.

The most important function of the treaty monitoring bodies (TMBs) is to monitor States' compliance with obligations under the human rights treaties. NHRIs can assist the TMBs in many ways in each of these processes.¹¹ NHRIs are encouraged by the TMBs to contribute their own information, analysis and views to TMBs, consistent with their responsibility under the Paris Principles "[t]o cooperate with the United Nations and any other organization in the United Nations system".¹² As official and authoritative institutions, NHRIs are able to provide reliable information and credible views.

3.2 Treaty Monitoring Bodies and NHRIs

All NHRIs can participate in all aspects of the work of the treaty monitoring bodies. NHRIs can be of great assistance to the TMBs in the performance of these functions. They can:

- recommend and facilitate ratification of treaties and acceptance of the TMB complaints jurisdiction
- advocate for the incorporation of international and regional standards in domestic law
- monitor the State's fulfilment of international human rights treaties under domestic law

11 In November 2007, an international roundtable was held in Berlin to discuss the role of NHRIs and TMBs. The report of that roundtable provides guidance on their interaction. See: HRI/MC/2007/3; <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/403/62/PDF/G0740362.pdf?OpenElement>. For an overview of NHRIs' interaction with the TMBs, see *Information note: NHRIs interaction with the UN Treaty Body System*; National Institutions and Regional Mechanisms Section, OHCHR; 5 April 2011; <http://nhri.ohchr.org/EN/IHRS/TreatyBodies/Pages/default.aspx>.

12 Paris Principles; para. 3(e).

- provide TMBs with information to assist in the consideration of State reports and support the implementation of TMB recommendations

3.3 NHRI role in complaints procedure

An NHRI can play roles at different points in the complaint procedure. It can assist victims by advising them and NGOs of the procedure and the process of making and pursuing a complaint. It can lodge complaints itself with the HRC on behalf of victims. It can also provide information relating to a complaint to the Working Groups on Communications and on Situations and to the HRC itself, to assist in the assessment and handling of the complaint. It can encourage its Government to cooperate fully with the complaint procedure and to respond positively to recommendations made by the HRC under the complaint procedure.

3.4 NHRI role in Special Procedures (SPs)

The role of NHRIs in relation to the SPs' complaints system is the same as that in relation to the HRC's complaint procedure including:

- ♦ assist victims by advising them and NGOs of the procedure and the process of making and pursuing a complaint
- ♦ lodge complaints on behalf of victims
- ♦ provide information to SPs relating to a complaint
- ♦ make urgent action requests to SPs to address current or threatened human rights violations
- ♦ encourage their Governments to cooperate fully with the complaints procedure

3.5 Relation with OHCHR

Support to NHRIs is a crucial component of OHCHR's contribution to the implementation of international human rights standards at the national level. Over the years several technical cooperation programmes and agreements with a view to strengthening the capacity of NHRIs have been implemented. UNCTs have been instrumental partners in our work to establish and strengthen NHRIs and provided support to NHRIs through various technical assistance programmes worldwide.

OHCHR, through all its field presences and with the support of the National Institutions and Regional Mechanism Section in Geneva, continued to provide advice and assistance in the establishment and strengthening of NHRIs, in close coordination with the regional coordinating bodies of NHRIs as well as primarily UNDP and other UN partners

3.6 Relation with Regional treaties and regional mechanisms

States in all regions except the Asia Pacific have adopted regional human rights treaties and have established regional human rights mechanisms. The treaties reflect and affirm universal human rights standards and apply them to the circumstances of each region. Together, the treaties and the mechanisms constitute a regional framework for the better promotion and protection of human rights in law and practice. In Asia, a sub-regional mechanism, the ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights (AICHR), has already been established.¹³ It is the only institution to be established before a corresponding human rights treaty or charter has been adopted and so its mandate cannot reference human rights as defined in a treaty or charter.

The South-East Asia sub-region is the most advanced, largely because that sub-region has a strong and active sub-regional association, the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), that has pursued the establishment of a sub-regional human rights mechanism as an organizational priority. Rather its terms of reference refer to upholding universal human rights standards.¹⁴ South Asia does not have a sub-regional human rights mechanism, but it is beginning to discuss a proposal based on the ASEAN model. The Maldives proposed an initiative for this when the South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC) held its summit meeting in Addu in the Maldives in November 2011. The Maldives also proposed a regional initiative on the rights of women and girls and the Summit Statement directed “the convening of an Inter-governmental Expert Group Meeting to discuss the establishment of a regional mechanism to ensure empowerment of women and gender equality in the region”.¹⁵

3.7 Role of NHRIs with Criminal Justice Actors:

The international instruments of human rights including the *International Covenant on Civil and Political Rights*¹⁶, 1966 (ICCPR) enshrines the principles of equality before the law and the presumption of innocence, and includes guarantees of freedom from arbitrary arrest and detention and the right to a fair and public hearing by a competent, independent and impartial tribunal established by law.

13 Cha-Am Hua Hin Declaration; ASEAN Summit, 23 October 2009; see: www.aseansec.org/documents/Declaration-AICHR.pdf.

14 ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights (Terms of Reference); ASEAN Secretariat; October 2009; article 1.6; see: www.aseansec.org/publications/TOR-of-AICHR.pdf.

15 Addu Declaration; 17th SAARC Summit; 11 November 2011; para. 12; see: www.saarc-sec.org/2012/02/15/news/Declaration-of-the-Seventeenth-SAARC-Summit/87/.

16 Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966.

Human Rights have been emphasized in most of the international guiding instruments related to the criminal justice actors. For instance, the independence of the judiciary is addressed in the *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*¹⁷. In some countries, judicial activism has contributed in the implementation of human rights at domestic law derived from constitutional principles or international norms. Judicial activism in advancing economic, social welfare and cultural rights in India, South Africa, Argentina, Nepal and Bangladesh demonstrates the potential for converting the law into a “weapon for the weak”. The NHRIs can support such judicial activism by providing human rights expertise, report and relevant information based on internationally accepted human rights norms and standards. For instance, NHRC-Nepal had provided *amicus curie* support to the Supreme Court of Nepal in response to writ petition on disappearance cases¹⁸

Similarly, *The Basic Principles on the Role of Lawyers* requires governments to ensure that efficient procedures and responsive mechanisms for equal access to lawyers are provided, including the provision of sufficient funding and other resources for legal services to the poor and other disadvantaged persons. In addition, it entitles lawyers to form and join self-governing professional association, while at the same time such professional associations are required to cooperate with governments in the provision of legal services.

The Guidelines on the Role of Prosecutors identify the responsibility of prosecutors in protecting human dignity and upholding human rights and ensuring due process. The Guidelines also strictly separate judicial functions from the office of the prosecutor.

3.8 Relation with the International Cooperation Mechanism of the NHRIs

At the international level, NHRIs relate through the International Coordination Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights (ICC), an association now registered under Swiss law.

The ICC is responsible for liaison between NHRIs and the UN human rights system; promoting and supporting participation of NHRIs in the international human rights system; and facilitating cooperation among NHRIs at the global level.

17. This instrument requires that the independence of the judiciary be guaranteed by national law and prohibits the inappropriate and unwarranted interference with the judicial process. Furthermore, it protects due process through established legal procedures that are fair and respect the rights of the parties. It also obligates states to provide adequate resources to enable the judiciary to properly perform its functions, and sets forth principles for the selection, training and conditions of service and discipline of the judiciary.

18 Rabindra Prasad Dhakal v. The Government of Nepal & ors.(Supreme Court of Nepal Case No.3775/2055).

Accreditation of NHRIs for compliance with the Paris Principles is undertaken by the ICC, through its Sub-Committee on Accreditation. All NHRIs accredited with “A status” are eligible for full voting membership of the ICC.

The UN system recognizes and accepts the ICC’s accreditation procedures and the status of NHRIs as accredited by the ICC.

The Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (APF) is the regional association of NHRIs in the Asia Pacific. The APF accepts ICC accreditation as the basis for full and associate APF membership.

4. Core function of the NHRIs

Conducting investigation based on the complaints lodged in the NHRI is one of the primary functions of those NHRIs which are vested with investigative power. Role of the NHRIs in dealing with human rights monitoring, complaints handling, and investigation have been briefly discussed as follows:

4.1 NHRC in Preventive Mechanism

NHRIs operating in conflict situations may undertake multiple roles¹⁹ under its protection mandate during the situations of conflict including heightened likelihood of serious human rights violations²⁰. The NHRIs can play valuable role in the broader process of criminal justice system through networking, coordination and facilitation with criminal justice actors. Similarly, NHRIs can make policy interventions and recommendations to ensure the adherence of human rights in the functioning of law enforcement officials including the police. In post-conflict countries NHRIs are often the one of the credible institutions respected by all sides of the conflict with the capacity and moral authority to promote human rights and social justice.

4.2 Human Rights Monitoring

NHRIs can conduct effective monitoring of human rights and constructively engage with the judiciary, prosecution, police and prisons. Reports of the NHRIs can be useful for the protection of human rights including credible evidence to be

19 For instance, they may include: These may include: (a) Efforts to promote dialogue between combatants; (b) Efforts to promote the establishment and growth of peace building mechanisms among representative communities; and (c) Efforts to encourage acceptable and necessary accommodations to deal with underlying human rights issues that may be at the root of the conflict

20 *National Human Rights Institutions History, Principles, Roles and Responsibilities*, Professional Training Series 4(Rev.1), UN Office of High Commissioner for Human Rights, 2010 pg139

forwarded to file cases in court as NHRIs usually have no powers to enforce their decisions. NHRIs can contribute in access to justice as the judiciary is critical to ensure appropriate redress and prevent impunity. Systematic monitoring of police custody, prison and place of detention and functioning of law enforcement institutions can expand NHRIs' access to persons in detention.

4.3 Complaints Handling and Investigative Function

Handling complaints through investigation is part of NHRI's quasi-judicial function stipulated in the *Paris Principles*. The *Paris Principles* envisages for the specific powers of the NHRIs and effective performance by it of the complementary function for the effective discharge of this State responsibility. Often such allegations are made against police, armed police or military²¹ or other type of security personnel, politicians and typically involve incident or incidents of serious human rights abuse such as extra-judicial execution, disappearance, torture or arbitrary detention.

It is argued that in 'situations where a matter is not covered by legislation, consideration should be given to the adoption of a civil 'balance of probabilities' standards rather than the criminal standard of 'beyond reasonable doubt'²². It is therefore critical that members and staff in NHRIs who have responsibility for managing and conducting human rights investigations should be equipped with knowledge of international human rights standards and competence in investigations techniques and that those techniques should be in accordance with current international best practice, the resources and expertise to formulate and implement investigation training programs for themselves.

4.4. Policy Interventions

NHRI can also play major role in policy interventions based on its report on human rights monitoring, research and study. Role of NHRIs become crucial in the situation of conflict. International Coordination Committee of National Human Rights Institutions (ICC) mentions that NHRIs during the situation of a *coup de'tat* or a state of emergency, should conduct itself with a heightened level of vigilance and independence the exercise of their mandate amidst the limitation of power of national institutions due to national security noting that

21 Office of the High Commissioner for Human Rights, *National Human Rights Institutions*, No.4, Geneva, United Nations Institutions, No.4, Geneva, United Nations, 1995, p.29

22 UN Professional Training Series No.4 National Human Rights Institutions, *A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights*, 1995 P.32.

*'consideration must be given to ensuring that such restriction is not unreasonably or arbitrarily applied and is exercised under due process.'*²³ In addition to this, the Sub-Committee acknowledges that in a volatile situation the scope of the mandate of many national institutions will be narrow that's why *'many National Institutions cannot reasonably be expected to be in full conformity with the Paris Principles'*²⁴. Rights Commission of India instructed Chief Ministers of States that all post-mortems of custodial deaths must be videotaped and sent to the Commission.

The NHRC expressed its concern over deliberate cover-ups, noting that “a systematic attempt is being made to suppress the truth and the report is merely the police version of the incident. The post-mortem report was intended to be the most valuable record and considerable importance was being placed on this document in drawing conclusions about the death.”

The NHRC also highlighted its concerns about pressure being placed on the medical profession by police officials. “The Commission is of a prima-facie view that the local doctor succumbs to police pressure which leads to distortion of the facts. The Commission would like that all post-mortem examinations done in respect of deaths in police custody and in jails should be video-filmed and cassettes be sent to the Commission along with the post-mortem report. The Commission is alive to the fact that the process of video-filming will involve extra cost but you would agree that human life is more valuable than the cost of video filming and such occasions should be very limited.”

4.5 Coordination between NHRIs and Criminal Justice Actors

Judiciary has significant role to enforce human rights and issuing binding order to provide justice and adequate remedy. The Commission can pursue the court in order to ensure implementation of the Commission for the protection and promotion of human rights. Unlike other NHRIs, practice of filing case in the court for the implementation of its recommendation hasn't been developed so far. However, the practice of filling case at different courts of Nepal for the implementation of the decision of the Commission is on-going with the initiatives of the stakeholder's criminal justice actors²⁵. Protection of human rights become complicated when there is wider discretionary power to the law enforcement agencies have without adequate mechanism of effective remedy followed by weaker judicial system and troubled situation of rule of law. Therefore, it is also argued that *'even the vigorous and independent NHRIs alone are insufficient to*

23 ICC Sub-Committee on Accreditation in its General Observations (G.O. 5.1-5.3)

24 Ibid.

25 Ibid pg. 25

*address the conflict situations ensuring the protection and promotion of human rights in states.*¹²⁶ NHRIs can play complimentary role in ensuring justice to the victims including reparation, as the right to reparation restitution, compensation, rehabilitation and guarantee of non-repetition. Therefore, there should be effective coordination between the NHRIs and criminal justice actors where the primary role in the performance of this State obligation is that of the judiciary.

4.6 Prison Reform

Despite the close nexus between criminal justice system and prison system, prisons have been left out of most justice reform processes in the past. Prison systems are a low priority for most governments attributing to poor living conditions with outdated penal legislation where primarily concerned with prisoner is on confinement rather than rehabilitation. NHRIs can play significant role to improve the penal system towards improving conditions of detention, strengthening informal justice at the local level, enhancing technical and human rights training for prison managers.

4.7. Human Rights Education

Promotion of human rights is one of the core functions of the NHRIs through Human Rights Education (HRE) and raising public awareness in relation to human rights in general as well as in relation to specific human rights issues. NHRIs can play significant role in human rights education to duty bearers and rights holders including the law enforcement officials for creating understanding of human rights and respect for these standards. NHRIs are able to do so by the unique bridging position they occupy between government, civil society, and non-state actors including the Non-Governmental Organizations (NGOs).

4. 8 Monitoring of Transitional Justice Mechanisms

Monitoring the human rights component of the *Comprehensive Peace Accord*²⁷(CPA) between the CPN (M) and Government of Nepal was entrusted to the NHRC-Nepal²⁸ and the UN Office of High Commissioner for Human Rights (OHCHR) monitoring office of Nepal.²⁹ Implementation of the recommendation

26 Evans, Carolyn, *Human Rights Commissions and Religious Conflict in the Asia-Pacific Region*, ICLQ 53.3(713), 2004, p.11.

27 Comprehensive Peace Accord 2006 was signed between the Government of Nepal and then the Communist Party of Nepal (Maoist) (the CPN-M).

28 Paragraph 9 of the Accord assigned the management of arms and the armies to the United Nations Mission (Nepal), the supervision of the Constituent Assembly elections to the United Nations and the monitoring of the human rights provisions contained in the agreement to the OHCHR (Nepal) and the NHRC (in addition to its existing legislative responsibilities).

29 The OHCHR monitoring office was set up in Nepal and was remained in Nepal till April 2012.

of the newly formed transitional justice related mechanisms have been entrusted to NHRC-Nepal by these mechanisms enabling legislation.

5. Case Study: National Human Rights Commission of Nepal

The National Human Rights Commission of Nepal (NHRC-Nepal) came into existence in 2000 under the *Human Rights Commission Act, 1997*. NHRC-Nepal had been upgraded as constitutional body in the Interim Constitution of Nepal 2007 and has been recognised as distinct constitutional body in the new Constitution of Nepal promulgated on 20 September by the overwhelming majority of the Constituent Assembly of Nepal. During its two decade of experiences since its inception, NHRC-Nepal intervention for the promotion and protection of human rights such as human rights education, human rights monitoring and reporting, high-profile human rights investigations; summoning the senior government and security forces officials; called on non-state parties to abide by their commitments to non-violence. Similarly, NHRC-Nepal has made interventions including investigation on disappearance cases involving international forensic specialists to assist in important exhumations³⁰. Similarly, large numbers of cases regarding disappearances were registered in the NHRC. For instance, NHRC-Nepal had registered about 2800 cases related to the disappearances and abductions³¹. Power and function of the NHRC-Nepal has been briefly discussed as follows:

5.1. Human Rights Protection

a) Investigative Power as Equivalent to the Court

The Commission may use investigative power as equivalent to the Court if the Commission has received the information from any source that a serious incident of violations of human rights has occurred or likely to occur, it may enter into premise of a person's residence or office, conduct a search and seize any documents and evidence relating to human rights violations. NHRC-Nepal has conducted investigation³² in the cases involving violations of human rights and humanitarian law during conflict and post-conflict situation of Nepal.

30 Strategic Plan of the National Human Rights Commission of Nepal 2015-20 available at: www.nhrcnepal.org.

31 *Disappearances in Nepal: Addressing the Past, Securing the Future*, Briefing Paper, International Commission of Jurists, March 2009.

32 For instance, NHRC-Nepal had conducted investigation of cases related to gross violation of human rights such as Doramba, Nagi, Madi, Godar incident. NHRC-Nepal has further continued to conduct investigation of human rights investigation by using the expert and exhumed the body in number of cases. The Nepal Army was compelled to take departmental action against the perpetrators after the dissemination of findings by the NHRC-Nepal which created mounting pressure to punish the perpetrators.

b) Power of Summon

Commission can exercise the same power as the court in requiring any person to appear before the Commission for recording statement and information or examining them, receiving and examining evidence, and ordering the production of any physical proof. Commission can set the date to require any person in the Commission for this purpose.

c) Power as Equivalent to the Administrative Authority

Commission has power to write for action to Government of Nepal or relevant agency or official against those who doesn't send the required documents or evidence, or do not cooperate in the work of Commission or become reckless while asked to be present in the Commission.

d) Visiting Power without notice

The Commission has power to enter any government premises or other places, without prior notice, in case the Commission has received information that violation of human rights of a person is happening thereon and immediate action is required, to provide rescue.

e) Rescue and Victim Protection

Commission can issue order to the local authority for the compensation or rescue in accordance with law, to the victims of human rights violations if Commission thinks that there is likely additional damage if the victim isn't provided immediate relief or rescue.

(f) Inquiry on Sub-Judices Case

The *National Human Rights Commission Act, 2012* provides that if there is case *sub-judices* in the court involving clear human rights violation, Commission can conduct inquiry only after obtaining necessary permission from the court. Likewise, if the Commission thinks that the subject under inquiry and investigation of the Commission deem appropriate if it is resolved by court or other authority for the justice of victim or any subject fit jurisdiction for court or other agency then Commission can inform the concerned parties to make petition in accordance to the prevailing law.

(g) Public Hearing

The *National Human Rights Commission Act, 2012* provides that Commission

can take service of expert, additional evidence or taking witness testimony or public hearing after obtaining the investigation report. According to the regulation of Commission, there must be at least one Commissioner in public hearing. There is provision that concerned parties and the lawyer appointed by them, representative of human rights organization or journalist permitted by Commission can be present during public hearing and intervene.

(h) Formation of Task Force

Commission may form committee or task force as per need while performing its responsibility. Such committee or task force should submit the report of their work before the Commission according to the prevailing legal provision.

(i) Expert Service:

There is legal provision that Commission can take service of specified agency or expert while performing its responsibility.

5.2 Human Rights Promotion

Constitution and the *National Human Rights Commission Act, 2012* have provided the NHRC as constitutional body with specific mandate to work for the respect, protect, promote and effective enforcement of human rights. NHRC is empowered to work for promotion, respect and fulfilment of HR compatible with universally recognized values principles and standards. Promotion and advocacy of human rights involves number of activities including publication and propagation of human rights through education, sensitization, training and awareness building programmes. Furthermore, the outreach of human rights programmes can be effective by production and dissemination of human rights knowledge and information through various medium including radio programme, documentaries, human rights education materials in media and social media. In past, NHRC training and orientation activities in coordination with National Judicial Academy, Nepal Police Human Rights Cell and Judges Society have been very useful. NHRC will work more closely with key training providing institutes including Nepal Administrative Staff College, National Judicial Academy, and relevant Ministries and Human Rights Cells of Government of Nepal. NHRC has already worked with Department of Education, Centre for Curriculum Development (CDC) and other stakeholders for the inclusion of human rights in school curriculum.

5.3 Responding to Situation of Conflict and Transition

NHRC-Nepal had presented a *Draft Human Rights Accord* ³³ to the government and insurgent group which contained the principles based on international human rights law and international humanitarian law. Similarly, NHRC-Nepal was also entrusted the role of monitoring the human rights aspects of the peace agreements such as the Comprehensive Peace Accord (CPA) 2006 between Government of Nepal and Nepal Communist Party (Maoist) which provides the monitoring role to the NHRC-Nepal. NHRC-Nepal has documented more than one thousand cases related to the disappearances and abduction by the Government and armed opposition group and conducted inquiry and investigation for recommendation to provide justice and reparation to the victims and policy recommendations to combat impunity and restore rule of law.

5.4 Policy Interventions

NHRC has already adopted number of policy documents, tools and guidelines for the protection and promotion of human rights. Guideline on Human Rights Defenders, Guideline on Coordination and Collaboration were adopted on 2012. Similarly, National Exhumation Guideline, Economic, Social and Cultural Rights Monitoring Indicators, Consumer Rights Guideline and Prison Monitoring Guideline are some of the documents for policy interventions on human rights as per the strategic plan and policies adopted by the NHR

6. Conclusion

One of the primary responsibility of the NHRIs is to conduct human rights monitoring, complaints handling and investigations as a service to the people whose rights have been violated, where mostly the victims of human rights violations and abuses seek the remedy from such NHRIs when their efforts towards justice through all the available other remedies becomes failed. Moreover conducting investigations of the cases of gross violation of human rights involving perpetrators enjoying higher post as state officials could also result into threats to lives of human rights defenders such as NHRIs and in particular investigators, members of institutions or civil society organizations. In addition to this, the level of safety and security of witnesses and other sources of information are provided determines whether the human rights investigators become successful in gathering credible evidence and information while conducting investigations on high profile cases. Similarly, both knowledge of national and international human rights standards as well as applicable standards of the international humanitarian law and competency in applying the

³³ For the details, See www.nhrcnepal.org

effective investigative techniques are pre-requisite for the NHRIs working in conflict situations. However, unique position of NHRIs as bridge or interlocutor between the Government and non-state actors has opportunities as well as serious challenges during the situations of conflict and transition.

NHRIs should be credible and knowledgeable leadership; they must embody good governance and a culture of justice and be strongly connected to local networks. It must have the independence, information and strength to challenge the state and its institutions as well as non-state actors, and the credibility to engage international support. NHRI should investigate, document, file and share information among the criminal justice actors from a critical perspective, based on a human rights framework. Moreover, NHRIs must define and defend their role with respect to their independence and accountability which are very crucial two key concepts for an NHRI's independence, autonomy, legitimacy, credibility, and ultimately its effectiveness.

There are number of instances where Government of Nepal had prevented the NHRC-Nepal from performing its responsibilities. For example, NHRC-Nepal Commissioner and Commission staffs were interrupted by Nepalese security forces at the Kathmandu airport while attempting to board a flight to Kapilvastu District to investigate clashes between local people and Maoists involving the lynching and burning of 700 houses of alleged Maoists³⁴. Similarly, in many occasions the NHRC-Nepal staff were denied access to army barracks and only permitted access to police stations with advance notice³⁵ during the situation of armed conflict.

7. Recommendations

Some recommendations on the role of NHRIs for the protection and promotion of human rights have been discussed as follows:

(j) Preventive Role:

NHRIs should play crucial role to provide accessible remedies, particularly for those who are most vulnerable and disadvantaged³⁶. The analysis of trend and pattern of human rights violations would be significant to predict the early warning of possible violent conflicts or possible outbreak of violence during

34 'Sushil Pyakurel Leaves for Human Rights Mission to US', Peace For Nepal, 20 March 2005 <<http://peace4nepal.blogspot.com/>> accessed 10 June 2012

35 Amnesty International, 'Nepal: Rights must be restored along with the lifting of the State of Emergency' (Press Release, 4 May 2005) <<http://peace4nepal.blogspot.com/>> accessed 15 June 2012.

36 Mary Robinsons, Human Rights: Challenges for the 21st Century, First Annual Dag Hammarskjöld Lecture (oct.1, 1998).

the situation of transition. In such situations, NHRIs can draw attention of concerned authorities or make public such information in order to avert potential conflicts³⁷. There is increasing recognition on the role of NHRIs in the administration of justice and their involvement in torture prevention³⁸ including providing training for law enforcement and correctional staff; conducting unannounced visits to police stations and places of detention; reviewing standards and procedures; and promoting ratification of the Convention against Torture and its Optional Protocol.

(ii) Protecting Economic, Social and Cultural Rights:

NHRIs should utilize greater potentiality to work for the protection and promotion of economic, social and cultural rights.³⁹ The ESCR Committee states that:

*National institutions have a potentially crucial role to play in promoting and ensuring the indivisibility and interdependence of all human rights. Unfortunately, this role has too often either not been accorded to the institution or has been neglected or given low priority by it. It is therefore essential that full attention be given to economic, social and cultural rights in all the relevant activities of these institutions*⁴⁰.

Number of NHRIs have been taking significant initiatives in protecting the economic, social and cultural rights in the conflict situation⁴¹ preferably the issues such as ban on treatment of the wounded⁴², forced displacement, embargo

37 Sekaggya, *The Role of the National Human Rights Institutions in Conflict Situation*, paper presented in 7th International Conference for National Human Rights Institutions, 14-17, September 2004, Seoul, available at [http://www.icni.org/WG3_Sekaggya\(eng\).doc](http://www.icni.org/WG3_Sekaggya(eng).doc)

38 For instance, *The Nairobi Declaration*, adopted during the Ninth International Conference of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights in October 2008, addresses the role of NHRIs in the administration of justice and encourages their involvement in torture prevention.

39 See, General Comment on the Role of the National Human Rights Institutions in the Protection of Economic, Social and Cultural Rights, H.R.C. General Comment 10, U.N. Doc. E/C.12/1998/25(1998)

40 Ibid. p3.

41 Seoul Declaration 2004, *Seventh International Conference for National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights* Seoul, Republic of Korea, 14-17 September 2004.

42 For example after the proclamation of emergency on 30 November 2001, the Health Ministry of the government of Nepal in a statement directed all the concerned to take prior permission from the security forces or inform the authorities of the treatment of the wounded that come to their clinics or hospitals. The health Ministry further directed that the proceedings without consent of the authority would be punishable.

on medicine⁴³, food blockade by the conflicting parties, the destruction of the houses⁴⁴ and confiscation of property for military purposes by the either party of the countries must be effectively addressed by the NHRIs. The promotion of educational and information programmes designed to enhance awareness and understanding of economic, social and cultural rights. Such programmes should target the general population as well as groups such as the public service, the judiciary, the private sector and the labour movement;

(iv) Advocacy for Right to Remedy

The right to an effective remedy has been regarded as a cardinal rule of international human rights law which has been prescribed in most of the international and regional human rights treaties⁴⁵. NHRIs should play significant role in translating these principles guided by the spirits of these treaties and by expanding the national jurisprudence under the given mandate for the advocacy for the right to remedy for the victims of human rights violations and abuses. NHRI can move the process forward for the justice to the victims of human rights violations and atrocities by the state and non-state actors respectively. Experiences of the NHRIs working in the situations of conflict show that NHRI becomes a hope for no hope for the victims of human rights violations and abuses.

(iv) Coordination and Collaboration and Partnership

NHRIs should play bridging role between government and civil society organization through dialogue, discussion and interaction among the stakeholders and institutions. NHRIs should constructive engage with criminal justice actors also work together in sharing experiences, good practices and learned lessons in order to expand the jurisprudence and framing of standards for the effective role of the NHRIs for the protection and promotion of human rights.

43 For example, prior to the signing of the ongoing cease-fire between the Sri Lankan government and the Liberation Tigers of Tamil Eelam, the Tamil-dominated areas in North and East were consistently denied access to necessary medical and food supplies., For details See, *Commissions and Conflicts* above note 146 p. 48-50.

44 For example, in a need assessment study estimated 326,700 houses were damaged partly or totally in the North East. Similar examples have been reported on other internal conflicts of Nepal, Philippines, Indonesia and other conflict situations. For details See *Commissions and Conflicts*, above note 146, p.49.

45 For instance, Article 2 (3), ICCPR; Article 13 of the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; Article 7 (1)(a), African Charter on Human and People's Rights; Articles 7(6) and 25, American Convention on Human Rights; Article 9, Arab Charter on Human Rights; Article 13, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

(v) Capacity Building

NHRIs should play crucial role in building capacity of key stakeholders including law enforcement agencies and human rights organization and media. Actors in the criminal justice system, including judges, prosecutors, lawyers, police, prison officials, and other officials in enforcement agencies should be provided with training on international and regional human rights standards. Some NHRIs have been working to sensitise the military on dealing with those rebels seeking amnesty and facilitating their rehabilitation into civilian society.⁴⁶

(vi) Support to Access to Justice

The NHRIs should play effective role in support to access to justice including in transitional justice process in post-conflict countries by its documentation of human rights violation and abuse.

(vii) Research and Study on Human Rights

NHRIs should conduct study and research on human rights in collaboration with academia, research institutions and other relevant human rights organizations. One of the key areas of such study and research could be the different experiences of the NHRIs working with criminal justice actors, their good practice and learned lessons. Such findings of the study should be widely disseminated as tools for enhancing capacity of the NHRIs, criminal justice actors, human rights defenders and other actors who has direct or indirect role related to formal and non-formal justice delivery system in society.

(viii) Sensitization of Criminal Justice Actors

Judges, Police, Lawyers and Prosecutors should be sensitised through continuing legal education in the domestic application of international human rights norms including fair trial procedures set out in Article 14 of the ICCPR.

(ix) Human Rights Education

International human rights law should be included in the curriculum of institutions of higher education. Ministries of education are urged to include teaching of human rights values in schools.

(x) Setting National Policy and Standards on Human Rights

⁴⁶ *Defenders of Human Rights, Managers of Conflict, Builders of Peace? National Human Rights Institutions in Africa* Edited by Michelle Parlevliet, Guy Lamb and Victoria Maloka Centre for Conflict Resolution University of Cape Town, 2005 p.121.

NHRIs should develop and consolidating national policy and standards of human rights in order to translate the human rights principles and standards into reality. Criminal justice actors including the law enforcement agencies can be benefited from such policies, strategies and guidelines developed by the NHRIs.

लेखकहरूसँग अनुरोध

१. संवाहकका लागि लेख पठाउँदा नेपाली भाषामा प्रीति र अंग्रेजीमा Times New Roman वा Calibri फन्टमा टाइप भए हामीलाई सुविधा हुने थियो ।
२. लेखसँग बढीमा १०/१२ हरफमा त्यसको सार संक्षेप पनि हुनु पर्नेछ ।
३. लेख मानव अधिकारका कुनै पनि पक्षसँग सम्बन्धित हुनुपर्नेछ ।
४. लेख कम्तीमा पाँच हजार शब्दको हुनुपर्नेछ ।
५. लेख नेपाली वा अंग्रेजी भाषामा अनुसन्धानमूलक रुपमा लेखिएको हुनुपर्नेछ ।
६. संवाहकका लेखकलाई हामी प्राज्ञिक अनुसन्धानको प्रयोजनको लागि सूचीकृत गर्दछौं ।
७. लेख मौलिक हुनुपर्नेछ ।
८. लेख पठाउँदा लेखसँगै सन्दर्भ सामग्रीसमेत अनिवार्य रुपमा समावेश गरिनु पर्नेछ ।
९. लेखकको फोटोको साथै आफ्नो - (क) शैक्षिक योग्यता, (ख) हाल कार्यरत क्षेत्र (संक्षिप्तमा), (ग) विशेष अनुभव, (घ) इमेल र (ङ) फोन नं. पनि पठाउनु हुन अनुरोध गर्दछौं । तर, लेखकले यीमध्ये कुनै कुरा प्रकाशित गर्न नरुचाउनु भएमा त्यसलाई खाली छाडिदिनु भए पनि हुनेछ ।
१०. लेख पठाउने ठेगाना निम्नानुसार छ ।

इमेल मार्फत: sambahak@nhrcnepal.org

फ्याक्स मार्फत: ९७७-१-५५४७९७३,

हुलाक मार्फत: पो.ब.न. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

कार्यालय: राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, हरिहर भवन, ललितपुर, नेपाल

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था; राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र अर्धन्यायिक सक्षमता

श्यामबाबु काफ्ले

सारांश

कुनै व्यक्तिलाई आयोग समक्ष उपस्थित गराई जानकारी वा बयान लिने वा बकपत्र गराउने, प्रमाण बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने संवैधानिक अधिकारसहितको व्यवस्था र संवत् २०६२ सालको रिट नं. ३०८१ मा सर्वोच्च अदालतबाट २०६४ पुस २४ गते भएको आदेशको आधारमा- राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालको हैसियत अर्धन्यायिक निकायमा मात्र सीमित नरही न्यायिक प्रकृतिको पनि रहेको देखिन्छ। नेपालको संवैधानिक व्यवस्था र अदालतको आदेशको विवेचनाबाट राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अवस्था अर्धन्यायिक र न्यायिक निकायहरुका बीचमा रहेको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ। किनभने, जसरी सर्वोच्च अदालतले अन्य मुद्दामामिलामा गरेको आदेश वा फैसलाको पालना सबैको लागि अनिवार्य छ, त्यसरी नै मानव अधिकार उल्लंघन वा दुरुत्साहनका विषयमा आयोगले गरेको निर्णय पनि अन्तिम हुने र आयोगको सिफारिश कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई त्यस्तो सिफारिश कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने स्वविवेकीय अधिकार नरहने सर्वोच्च अदालतको व्याख्याले आयोगको हैसियत न्यायिक र अर्धन्यायिक निकायको बीचमा रहेको दरिलो आधार निर्माण भएको छ। जुन अवस्था पेरिस सिद्धान्तको परिकल्पना भन्दा एक कदम अगाडि छ।

१. राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था

मानव अधिकार संस्था स्थापनाको औपचारिक अवधारणा सन् १९४६ बाट शुरु भएको हो। राष्ट्रसंघको बडापत्र सन् १९४५ को धारा ६८ ले यस सम्बन्धमा बाटो खुला गरिदिएको हो।^१ राष्ट्रसंघको बडापत्रको व्यवस्थाबमोजिम संघको एक प्रमुख अवयवको रूपमा रहेको आर्थिक तथा सामाजिक परिषद (ECOSOC) ले सन् १९४६ फेब्रुअरी २२ मा^२ आफ्नो सहायक अङ्गको रूपमा मानव अधिकार आयोगको स्थापना गरेको

- 1 The Economic and Social Council shall set up commissions in economic and social fields and for the promotion of human rights, and such other commissions as may be required for the performance of its functions.
- 2 E/38/Eev. 1 21 May 1946; COMMISSION ON HUMAN RIGHTS REPORT OF THE COMMISSION ON HUMAN RIGHTS TO THE SECOND SESSION OF THE ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL: Available at: <https://undocs.org/E/38/REV.1>

थियो । राष्ट्रभित्र मानव अधिकार संस्थाको पहिलो स्थापना सम्भवतः फ्रान्समा भएको हो । फ्रान्सले सन् १९४७ मा यस्तो संस्था स्थापना गरेको थियो ।^३ फ्रान्ससहित ११ देशहरूमा मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको आधार स्तम्भको रूपमा रहेको पेरिस सिद्धान्त सन् १९९३ कार्यान्वयनमा आउनु पूर्व नै यस्ता संस्थाहरू स्थापना भई सकेका थिए । यस्ता संस्थाहरू सन् १९७७ मा न्युजिल्याण्ड^४ र क्यानडा^५; सन् १९८२ मा ग्वाटेमालामा^६; सन् १९८६ मा अष्ट्रेलिया^७; सन् १९८७ मा डेनमार्क^८, फिलिपिन्स^९ र टोगो; सन् १९८९ मा बेनिन^{१०} एवम् सन् १९९० मा मोरक्को^{११} र मेक्सीको^{१२} मा स्थापना भएका थिए । यसरी एशिया प्यासिफिक, युरोपीयन, अमेरिकन र अफ्रिकी महादेशका माथि उल्लिखित देशहरूले मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था स्थापना गरिसकेको वा गर्दै रहेको अवधिमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार आयोगले सन् १९७८ मा एक सेमिनारको आयोजना गर्‍यो । उक्त सेमिनारले मानव अधिकार संस्था स्थापनाको लागि आवश्यक संरचना र कार्यादेशको बारेमा मस्यौदा तयार गर्‍यो । सो मस्यौदालाई मानव अधिकार आयोग र महासभाबाट अनुमोदन गर्दै राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था स्थापना गरि नसकेका आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूलाई राष्ट्रिय संस्था स्थापना गर्न राष्ट्रसंघले आव्हान गर्‍यो ।^{१३} उक्त आव्हानपछि सन् १९९१ मा फ्रान्सको राजधानी पेरिसमा राष्ट्रिय मानव अधिकार स्थापना गर्ने सम्बन्धी सिद्धान्त तयार भयो । सो सिद्धान्त सन् १९९३ डिसेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट पारित भयो । जसलाई सम्बोधनको सरलताको लागि पेरिस सिद्धान्त पनि भनियो । पारित सिद्धान्तको आधारमा हरेक देशले आफ्नो भू-भागभित्रको मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरू स्थापना गर्दै गए । यसरी स्थापना हुँदै गएका संस्थाहरूलाई नै समग्रमा मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था भनि सम्बोधन गरिन्छ ।

पेरिस सिद्धान्तबमोजिम स्थापना हुने यस्ता मानव अधिकार सम्बन्धी संस्थाहरूले विभिन्न नाम र

3 available at: ennhri.org/our.member/france

4 available at: hrc.co.nz/about

5 Human Rights watch, Mexico's National Human Rights Commission A Critical Assessment, 2008, Volume 20, No. 1(B) page 10; available at: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/mexico0208_1.pdf

6 available at: <http://www.ghrc-usa.org/about/history/>

7 available at: humanrights.gov.au

8 available at: www.humanrights.dk

9 available at: chr.gov.ph/about

10 Gudmundur Alfredsson et al. (eds.). 2009, International Human Rights Monitoring Mechanism: Boston: Martinus Nijhoff publishers, p. 660

11 Gudmundur Alfredsson et al. (eds.). 2009, International Human Rights Monitoring Mechanism: Boston: Martinus Nijhoff publishers, p. 660

12 Human Rights watch, Mexico's National Human Rights Commission A Critical Assessment, 2008, Volume 20, No. 1(B) page 10; available at: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/mexico0208_1.pdf

13 थप जानकारीको लागि हेर्नुहोस् <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/HistoryNHRIs.aspx>

विभिन्न मोडलमा कार्य गर्दै आएका छन् । जुन नाम र मोडलमा यस्ता संस्थाहरु कार्यरत रहेपनि ती संस्थाहरुको वैधानिक हैसियत संवैधानिक वा कानुनी हुन जरुरी छ । यो निर्देशन पेरिस सिद्धान्तले सक्षमता र जिम्मेवारी (Competence and responsibilities) शीर्षक अन्तर्गत स्पष्ट रूपमा निर्देश गरेको छ ।^{१४} पेरिस सिद्धान्तबमोजिम स्थापना भएका संस्थाहरुले विभिन्न देशहरुमा विभिन्न मोडलमा कार्य गर्दछन् र तिनीहरुको नामको प्रकृति पनि फरक-फरक भएको पाइन्छ । विभिन्न देशहरुमा यस्ता संस्थाहरुलाई विभिन्न नामहरुबाट सम्बोधन गरिएको छ । यस्ता संस्थाहरुलाई मानव अधिकार आयोग बाहेक अम्ब्युड्सम्यान, हाईब्रिड, परामर्शदातृ तथा सल्लाहकार, संस्था तथा केन्द्र र बहुमुखी संस्थाको^{१५} नामबाट पनि सम्बोधन गर्ने गरिएको छ । र उनीहरुको कार्य प्रकृति पनि कतिपय अवस्थामा केही फरक पनि रहेको पाइन्छ । नेपालमा भने मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसहितका आठ वटा संवैधानिक अयोगहरु भएपनि पेरिस सिद्धान्तबमोजिम स्थापित एकमात्र आयोगको नाम राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग हो ।

२. अर्धन्यायिक अधिकार

राज्यका न्यायालय (अदालत) बाहेक अन्य निकायहरुलाई कुनै विवादका विषयमा निर्णय गर्न पाउने गरी संवैधानिक वा कानुनी रूपमा प्रदान गरिएको अधिकार अर्धन्यायिक अधिकार हो । अर्धन्यायिक अधिकारलाई न्यायालय बाहेकका अन्य निकायबाट कुनै तथ्यको खोजबिन गरी प्राप्त तथ्यको आधारमा न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णयमा पुग्न पाउने अधिकार भनेर पनि बुझ्न सकिन्छ । अर्को अर्थमा न्यायालय बाहेक जुन निकायलाई कानुनले न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ, त्यस्तो अधिकार अर्धन्यायिक अधिकार हो । यसलाई अझ स्पष्ट गर्ने हो भने न्यायाधिश बाहेकका मुद्दा, मामिला हेर्ने अधिकारीहरुबाट कानुनबमोजिम प्रयोग गर्न पाउने अधिकार अर्धन्यायिक अधिकार हो । प्रशासकीय वा अन्य निकायले केही अदालती रूपको निर्णय दिने समेतको काम गर्न पाउने अधिकार^{१६} पनि अर्धन्यायिक अधिकार हो । सो सन्दर्भमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थासँग सम्बन्धित एक विज्ञले आफ्नो एक लेखमा पेरिस सिद्धान्तले व्यक्तिगत उजुरीको अनुसन्धानको सन्दर्भमा प्रमाण संकलन गर्ने एवं साक्षी उपस्थित गराउने जस्ता कार्यमा प्रभावकारिताको लागि त्यस्ता निकायमा अर्धन्यायिक अधिकार हुने उल्लेख गरेका छन् ।^{१७}

अर्धन्यायिक अधिकार भित्र तथ्य पत्ता लगाउने, सुनुवाई गर्ने, विवादका विषयहरुलाई सुल्झाउने समेतका कार्यहरु पर्दछन् । अर्धन्यायिक निकायमा विशेषतः कानुनी भन्दा तथ्य सम्बन्धी प्रश्नको निरूपणले स्थान पाएको हुन्छ । यस्तो अधिकारको प्रयोगमा सार्वजनिक निति वा प्रशासनिक विवेकलाई आधार

14 Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), 1993 Art. 2 (2. A national institution shall be given as broad a mandate as possible, which shall be clearly set forth in a constitutional or legislative text, specifying its composition and its sphere of competence.)

15 Roles and types of NHRIs, <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/RolesTypesNHRIs.aspx>

16 शंकर कुमार श्रेष्ठ, कानूनी शब्दकोष, पैरबी प्रकाशन, २०५६ पृष्ठ २८

17 Brian Burdeki, National Human Rights Institutions, International Human Rights Monitoring Mechanism, Martinus NIJHOFF, page 661.

मानेर निर्णय गरिन्छ । अर्धन्यायिक प्रकृत्यामा पनि न्यायिक अधिकारको प्रयोगमा भै प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको अवलम्बन गरिनु अनिवार्य हुन्छ । अर्को महत्वपूर्ण पक्ष, कुनै विवादको समाधानको सन्दर्भमा आफैँ पक्ष वा विपक्ष भएरपनि निर्णय गर्ने अधिकार अर्धन्यायिक निकायमा रहन्छ । अर्धन्यायिक निकायमा अनुसन्धान गर्ने र अनुसन्धानको निष्कर्षको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकार पनि रहेको हुन्छ । यस्तो अधिकारको प्रयोग नेपालको सन्दर्भमा अन्य प्रशासनिक निकाय र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग बाहेक संवैधानिक हैसियतमा रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निरन्तर प्रयोग हुँदै आएको छ ।

अर्धन्यायिक अधिकारको प्रयोग विशेषतः प्रशासनिक निकायबाट मात्र हुँदै आएको भएपनि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको स्थापनापछि यो अधिकारको प्रयोग ती संस्थाहरूबाट समेत आफ्नो कार्य प्रकृतिको आधारमा बढाउँदै लिएको छ । त्यस्ता राष्ट्रिय संस्थाहरूले राज्यको संवैधानिक वा कानुनी व्यवस्थाबमोजिम यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दै आएका हुन् । त्यसको एक ज्वलन्त उदाहरण नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग पनि हो ।

३. पेरिस सिद्धान्त र प्रमुख क्षेत्र

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको मूल आधार पेरिस सिद्धान्त हो । यो सिद्धान्त राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको मुटु हो । हरेक देशका सरकारको मानव अधिकारप्रतिको व्यवहारिक प्रतिबद्धता परीक्षण गर्ने प्रमुख अन्तराष्ट्रिय माध्यम हो । यस सिद्धान्तको पालनाको अभावमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था स्थापनाको वास्तविक उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । यो सिद्धान्तलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले Principles Relating to the Status of National Human Rights Institutions को नाम दिँदै आफ्नो महासभाको प्रस्ताव नं. ४८/१३४ बाट सन् १९९३ डिसेम्बर २० मा अनुमोदन गरेको हो । सिद्धान्तको प्रमुख उद्देश्य संयुक्त राष्ट्रसंघका सबै सदस्य राष्ट्रहरूमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको स्थापना गरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन होस र देशभित्र मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने सन्दर्भमा राज्यका अन्य निकायबाट त्यस्ता संस्थाहरूमाथि हस्तक्षेप नहोस् भन्ने नै हो । त्यसैले यस सिद्धान्तले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको निष्पक्षता, तटस्थता, स्वायत्तता र स्वतन्त्रतालाई उति महत्व दिएको छ ।

यो सिद्धान्त जारी हुनुको पृष्ठभूमि हेर्ने हो भने- फ्रान्सको राजधानी पेरिसमा सन् १९९१ अक्टोबर ७ देखि ९ सम्म पहिलो पटक मानव अधिकारको संरक्षण र संबर्द्धनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन सम्पन्न भयो । सो सम्मेलनको एक प्रमुख उपलब्धिको रूपमा मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थासँग सम्बन्धित पेरिस सिद्धान्त (Principles Relating to the Status of National Human Rights Institutions) तयार भयो । यसरी तयार गरिएको सिद्धान्त सम्बन्धमा त्यसको करिब दुई वर्षपछि सन् १९९३ जुन १४ देखि २५ सम्म अष्ट्रियाको राजधानी भियानामा मानव अधिकार सम्बन्धी अर्को विश्व सम्मेलन सम्पन्न भयो । सो सम्मेलनले पनि पेरिस सिद्धान्तलाई राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको वैधानिकता र विश्वसनीयताको परीक्षण गर्ने भरपर्दो संयन्त्रको रूपमा स्वीकार गर्‍यो । सम्मेलनबाट पारित घोषा

णापत्र तथा कार्ययोजनालाई नेपालसहित विश्वका १७१ देशहरूले अनुमोदन गरे । सो घोषणापत्र तथा कार्ययोजनाले आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूमा मानव अधिकारको सम्बर्द्धन, संरक्षण, एवं मानव अधिकारको उल्लंघनमा उपचार प्रदान गर्नसक्ने र मानव अधिकार शिक्षा सम्बन्धमा समेत काम गर्नेगरी पेरिस सिद्धान्त अनुरूपको मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था स्थापना गर्नको लागि पनि अनुरोध गर्‍यो ।^{१८} त्यसपछि यो सिद्धान्त डिसेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट पारित भएपछि यसको महत्व संसारमा अत्यधिक रूपमा वृद्धि भएर गयो । पारित सिद्धान्तलाई वर्तमान अवस्थामा पेरिस सिद्धान्तको नामबाट सम्बोधन गरिन्छ । यो सिद्धान्त सम्बन्धित धार्मिक सम्प्रदायको लागि वेद, त्रिपिटक, कुरान, बाइबल जति महत्वपूर्ण छन्, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको स्थापना गरेका देशहरूको लागि त्यति कै महत्वपूर्ण रहेको छ । यसैको आधारमा नेपालसहित हाल विश्वका १२९^{१९} देशहरूले मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरू स्थापना गरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको क्षेत्रमा आफ्ना गतिविधिहरू सञ्चालन गरिरहेका छन् ।

कुनैपनि देशमा स्थापित र स्थापना हुने मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्था तटस्थ, निष्पक्ष, विश्वसनीय, स्वतन्त्र, जवाफदेही, पारदर्शी र स्वायत्त हुनुपर्ने तर्फ इंगित गर्दै यस सिद्धान्तले मुख्यरूपमा त्यस्ता संस्थाहरूको कार्यादेश र सक्षमता, सरकारबाट स्वायत्तता, स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता, बहुलवाद, पर्याप्त स्रोतहरू र अनुसन्धान सम्बन्धी पर्याप्त अधिकार रहनु पर्ने भनि छ वटा क्षेत्रहरू^{२०} निर्धारण गरेको पाइन्छ । उल्लिखित मापदण्डको आधारमा मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थामा मानव अधिकार संरक्षणको लागि मानव अधिकार उल्लंघन वा दुरुत्साहनका उजुरीहरू ग्रहण गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, त्यस्ता उजुरीहरूको समाधान गर्ने, द्वन्द्वमा मध्यस्थता गर्ने गराउने तथा अनुगमन गर्ने अधिकार रहनु पर्दछ । मानव अधिकारको सम्बर्द्धनको लागि क्षेत्र बिस्तार गर्ने, सञ्चार माध्ययम, प्रकाशन, तालिम, क्षमता अभिवृद्धि मार्फत सरकारलाई सल्लाह सुझाव र सहयोग पुऱ्याउन सक्नेपनि कार्यादेश हुनु पर्दछ । यसलाई अझ स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्ने हो भने मानव अधिकारको विश्वव्यापी मुल्य र मान्यताको आधारमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाले आफ्नो कार्यादेशको सक्षमतापूर्वक कार्य गर्न स्वतन्त्र हुनु पर्दछ । उल्लिखित कार्यमा सरकारको कुनैपनि किसिमको हस्तक्षेप हुनु हुँदैन । त्यसैले यस्ता संस्थाहरूको संवैधानिक वा कानुनी रूपमा स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता अनिवार्य छ ।

मानव अधिकार संस्था विशेषतः आवाज नहुनेहरूको आवाज (Voice of the voiceless people) को लागि हो । त्यसैले यस उद्देश्यलाई पूरा गर्नको लागि यस्ता संस्थामा राज्यमा रहेका सबै पक्षको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्दै संस्थामा प्रतिनिधित्वको समेत सुनिश्चितता आवश्यक छ । त्यसैले यस सिद्धान्तले बहुलवादलाई पनि आफ्नो महत्वपूर्ण मापदण्डको रूपमा अंगिकार गरेको छ । मानव अधिकारको

18 WORLD CONFERENCE ON HUMAN RIGHTS Vienna, 14-25 June 1993, VIENNA DECLARATION AND PROGRAMME OF ACTION, Article 36

19 <https://nhri.ohchr.org/EN/Documents/Status%20Accreditation%20Chart%20.pdf>

20 <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ParisPrinciples.aspx>

संरक्षण र सम्बर्द्धन कार्यमा स्रोत व्यवस्थापनको पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण स्थान रहेको उल्लेख गर्दै त्यसका लागि सरकारले यस्ता संस्थाहरूलाई पर्याप्त रूपमा आर्थिक र मानवीय स्रोत उपलब्ध गराउनु पर्दछ । त्यसैको आधारमा मात्र यस्ता संस्थाबाट आफ्नो कार्यादेशको कार्यान्वयन सम्भव हुन्छ । पेरिस सिद्धान्तको महत्वपूर्ण अर्को क्षेत्र अनुसन्धान सम्बन्धी पर्याप्त क्षेत्राधिकार हो । संकुचित क्षेत्राधिकारबाट पीडितलाई न्याय दिने सन्दर्भमा यस्ता संस्थाबाट कार्य हुन प्रायः असम्भव छ । त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थालाई अनुसन्धान सम्बन्धी पर्याप्त अधिकार हुनु आवश्यक छ । जुन अधिकारको प्रयोगको सन्दर्भमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाले अर्धन्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । जसको बारेमा तल चर्चा गरिएको छ ।

४. अर्धन्यायिक सक्षमता

अर्धन्यायिक सक्षमता परीक्षणको प्रवेश विन्दु अर्धन्यायिक अधिकारको सुनिश्चितता हो । अर्धन्यायिक सक्षमतामा प्रवेश गर्नुपूर्व राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थालाई त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्ने विन्दु छ, छैन भनि विश्लेषण गरिनु जरुरी हुन्छ । यसको प्रमुख आधार फेरिपनि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको हैसियत निर्धारण गर्ने सम्बन्धी पेरिस सिद्धान्त नै हो । राष्ट्रिय रूपमा यसको प्रवेश विन्दु ती राष्ट्रबाट जारी भएका संवैधानिक वा कानुनी व्यवस्थाहरू हुन् । त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको अर्धन्यायिक सक्षमताको बारेमा उल्लेख गरिरहँदा पेरिस सिद्धान्त, त्यसमा पनि अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यादेशको पर्याप्तता र सम्बन्धित राष्ट्रबाट जारी भएका संवैधानिक एवं कानुनी व्यवस्थाको विश्लेषण हुनु जरुरी छ । पेरिस सिद्धान्तको Additional principles concerning the status of commissions with quasi-jurisdictional competence खण्डमा यस सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।^{२९} उक्त खण्डमा अर्धन्यायिक सक्षमताको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूमा व्यक्तिगत उजुरी र मुद्दाहरू सुन्ने तथा हेर्ने, त्यस्ता संस्थामा व्यक्ति स्वयं, निजका प्रतिनिधिहरू, वा निजको तर्फबाट अन्य तेस्रो पक्ष, गैर-सरकारी संगठन, ट्रेड युनियन वा अन्य कुनै प्रतिनिधि संगठनहरूले पनि उजुरी गर्न पाउनेसम्बन्धी कार्यादेश रहेको हुनु पर्दछ र त्यस्तो संस्थाले बिना पूर्वाग्रह निम्न सिद्धान्तहरूमा आधारित भएर स्वतन्त्र रूपमा कार्यगर्न पाउनु पर्दछ भनि उल्लेख गरिएको छ ।

(क) मेलमिलाप मार्फत वा कानूनद्वारा तोकिएको सिमा भित्र रहेर, बाध्यकारी निर्णयहरू मार्फत वा आवश्यकता अनुसार गोपनीयताको आधारमा मुद्दाको व्यवस्थापन गर्ने,

- 21 (a) Seeking an amicable settlement through conciliation or, within the limits prescribed by the law, through binding decisions or, where necessary, on the basis of confidentiality;
- (b) Informing the party who filed the petition of his rights, in particular the remedies available to him, and promoting his access to them;
- (c) Hearing any complaints or petitions or transmitting them to any other competent authority within the limits prescribed by the law;
- (d) Making recommendations to the competent authorities, especially by proposing amendments or reforms of the laws, regulations and administrative practices, especially if they have created the difficulties encountered by the persons filing the petitions in order to assert their rights.

- (ख) आफ्नो अधिकार सम्बन्धी मुद्दा दायर गर्ने पक्षलाई निजले प्राप्तगर्ने उपचारको बारेमा सूचित गर्ने र सो उपचारहरु प्रति निजको पहुँचमा बढावा दिने,
- (ग) उजुरी वा मुद्दाको सुनुवाई गर्ने वा कानूनद्वारा तोकिएको सिमा भित्रको सक्षम अधिकारीलाई सो उजुरी वा मुद्दा हस्तान्तरण गर्ने,
- (घ) आफ्नो अधिकारको संरक्षणको लागि उजुरी गर्ने व्यक्तिहरुले विशेष गरी कुनै कानून, विनियम र प्रशासनिक अभ्यासहरुबाट कुनै कठिनाईहरु भोग्नु पर्ने अवस्थाको सिर्जना भएमा त्यसको संशोधन वा सुधारको निम्ति सक्षम अधिकारी समक्ष सिफारिश गर्ने ।

संयुक्त राष्ट्रसंघबाट जारी माथि उल्लिखित सिद्धान्तले राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थामा अर्धन्यायिक सक्षमता रहने विषयलाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । जसलाई राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था सम्बन्धी कानून बनाउने सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्रसंघका सदस्य राष्ट्रहरुले समेत अवलम्बन गरिएको देखिन्छ । त्यस्ता केही राष्ट्रहरुमा भएका व्यवस्थालाई तल उल्लेख गरिएको छ ।

५. अर्धन्यायिक सक्षमतासम्बन्धी केही अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

राष्ट्रसंघबाट जारी माथि उल्लिखित सिद्धान्तलाई तुलना गरेर हेर्ने हो भने नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थासँग पनि अर्धन्यायिक सक्षमता रहेको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । जसलाई यस पछिको बुँदामा उल्लेख गरिने छ । यस बुँदामा भने नेपाल बाहेकका अन्य केही देशहरुमा रहेका कानुनी व्यवस्थाहरुलाई उल्लेख गर्ने प्रयास गरिएको छ । भारतको मानव अधिकार संरक्षण अधिनियम, १९९३ मा त्यहाँको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले पीडित, स्वयं वा अरु कसैबाट पनि मानव अधिकार उल्लंघनको घटनामा उजुरी ग्रहण गरी अनुसन्धान गर्ने, अनुसन्धानको क्रममा बयान वा बकपत्र गराउने तथा उपस्थित गराउने, छानबिन तथा जाँचबुझको क्रममा घटना बारेको जानकारी वा प्रतिवेदन माग गर्नसक्ने र मानव अधिकार उल्लंघनकर्तालाई कारवाहीको लागि सिफारिश गर्नसक्ने लगायतका व्यवस्थाहरु गरिएको पाईन्छ ।^{२२} यद्यपी भारतीय मानव अधिकार अयोग ऐनमा कतिपय अवस्थामा सरकारबाट अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्थाहरु समेत रहेको देखिन्छ । श्रीलंकामा पनि राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको रूपमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग कार्यरत छ, सो देशको मानव अधिकार आयोग ऐन, १९९६ ले^{२३} पनि अर्धन्यायिक अधिकारको प्रयोगसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । उक्त ऐनले समग्र रूपमा कुनै प्रशासनिक वा कार्यकारिणी निकायबाट कार्य सम्पादनको सन्दर्भमा त्यहाँका नगरिकहरुलाई प्राप्त मौलिक हकको उल्लंघन भएको वा हुने आशंका भएका वा गम्भीर उल्लंघनको विषयमा उजुरी ग्रहण गरी छानबिन गर्नसक्ने अधिकार दिएको देखिन्छ । यस आयोगलाई मानव अधिकार ऐन बाहेक आतंकवाद नियन्त्रण सम्बन्धी ऐन, १९७९ ले कसूर भनी परिभाषित गरेका कसूरहरुमा समेत कारवाही गर्नसक्ने

22 विस्तृत जानकारीको लागि The Protection of Human Rights Act, 1993; available at : <https://nhrc.nic.in/acts-&-rules/protection-human-rights-act-1993-1>

23 विस्तृत जानकारीको लागि HUMAN RIGHTS COMMISSION OF SRI LANKA ACT, NO.21 OF 1996; available at : <http://www.hrcsl.lk/PFF/HRC%20Act.pdf>

कार्यादेश प्रदान गरेको देखिन्छ । ऐनले मौलिक हकको उल्लंघनमा अनुसन्धान गर्ने तथा मौलिक सम्बन्धमा सुझाव दिने देखि मेलमिलाप गराउने सम्मको कार्यादेश दिएको छ । यस क्रममा आयोगले मौलिक हकको उल्लंघन वा उल्लंघन हुनसक्ने अवस्थामा अदालतको आदेशमा विचाराधिन उजुरीमा समेत हस्तक्षेप गर्न सक्ने जस्ता अधिकार पनि प्राप्त गरेको छ ।

श्रीलंकाको संविधानको धारा १२६बमोजिम सर्वोच्च अदालतले आदेश दिएको घटनामा पनि आयोगले अनुसन्धान गर्न सक्ने भनिएको छ । कार्य कारिणीले मौलिक हकको उल्लंघन वा गम्भीर उल्लंघन गरेमा त्यस्तो घटनाको छानबिन र अनुसन्धानको क्षेत्राधिकार पनि आयोगलाई प्रदान गरिएको । मानव अधिकार आयोगले मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरूमा मेलमिलाप गराउनेतर्फ पनि कार्यादेश प्रदान गरेको छ । यस्ता घटनामा कुनै पक्षको असहमति रहेमा थप कारवाहीको लागि महान्यायाधिवक्ता वा अन्य उपयुक्त निकायमा सिफारिश गर्ने अधिकार पनि ऐनमा उल्लेख छ । यस ऐनको महत्वपूर्ण पक्ष देवानी वा फौजदारी कारवाहीको क्रममा मान्य नहुने प्रमाणहरूलाई समेत आयोगले प्रमाणको रूपमा ग्राह्य गर्नसक्ने विशेष व्यवस्था छ ।

दक्षिण एशियाली राष्ट्र भन्ने दक्षिण अफ्रिकामा पनि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग कार्यरत छ । त्यहाँको आयोग नेपालको जस्तै संवैधानिक हैसियतमा कार्यरत छ । गणतान्त्रिक दक्षिण अफ्रिकाको संविधान, १९९६ नाम दिईएको उक्त देशको संविधानको धारा १८४^{२४} र दक्षिण अफ्रिकी मानव अधिकार आयोग ऐन, २०१३^{२५}बमोजिम सो देशमा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्य हुने गरेको छ । संविधानले मानव अधिकारको संरक्षणलाई समेत प्रवर्द्धन गर्ने र आयोगले प्रयोग गर्नसक्ने अधिकारहरूको बारेमा उल्लेख गरेको छ । संविधान र ऐनको समग्र अध्ययनबाट दक्षिण अफ्रिकी मानव अधिकार आयोगले पनि आफैले उजुरी ग्रहण गरी मानव अधिकार उल्लंघन सम्बन्धी कुनैपनि उजुरीहरूमा अनुसन्धान गर्नसक्ने देखिन्छ । यस क्रममा आयोगले पीडितलाई अदालत वा अन्य कुनै निकायमा पठाउने, क्षतिपूर्ति स्वरूप आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने, आयोग आफैले अदालत वा न्यायाधिकरणसमक्ष आफ्नै नामबाट समेत कारवाही अगाडी बढाउन सक्ने अधिकार रहेको देखिन्छ । आयोगले मेलमिलाप वा छलफल र वार्ताको माध्यमबाट पनि समस्याको समाधानमा पहल गर्न सक्ने देखिन्छ । यस आयोगले व्यक्तिसँग बयान लिने, अनुसन्धानसँग सम्बन्धित वस्तुहरू आयोगसमक्ष दाखिला गर्न लगाउने, अनुसन्धानपछि प्राप्त निष्कर्षलाई सिफारिशको रूपमा थप कारवाहीको लागि सम्बन्धित निकायमा पठाउने अधिकार पाएको छ । त्यस्ता सिफारिश कार्यान्वयनको सन्दर्भमा सिफारिश कार्यान्वयन गर्ने निकायले आयोगलाई ६० दिनभित्र प्रगति पठाउनु पर्ने कानुनी व्यवस्था पनि अध्ययनबाट देखिन्छ ।

24 विस्तृत जानकारीको लागि The Constitution OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA, 1996; available at : <https://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SAConstitution-web-eng.pdf>

25 विस्तृत जानकारीको लागि Government Gazette of Republic of South Africa, (Vol. 583, Cape Town, 22 January, 2014, No. 37253), South African Human Rights Commission Act 40 of 2013 ; available at: https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/37253act40of2013sahumanrightscm22jan2014.pdf

संयुक्त अधिराज्य वेलायतमा पनि सन् १९९८ मा मानव अधिकार^{२६} र सन् २००६ मा समानता सम्बन्धी ऐन^{२७} जारी भएका छन्। ती मध्ये समानता सम्बन्धी ऐनले समानता तथा मानव अधिकार आयोग गठन गरेको छ। वेलायती मानव अधिकार ऐन समग्रमा युरोपियन मानव अधिकार आयोग र युरोपियन मानव अधिकार अदालतबाट भएका सिफारिशहरूको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा केन्द्रित देखिन्छ। यस ऐनले युरोपियन मानव अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको उल्लंघनमा पनि कारवाही अगाडी बढाउने कार्यादेश पाएको छ। यस्तो उल्लंघनमा यस आयोगले सम्बन्धित अदालत वा न्यायाधिकरणमा कारवाही प्रक्रिया अगाडी बढाउन सक्ने देखिन्छ। तर समानता सम्बन्धी ऐनमा व्यक्तिको मानव अधिकार र मर्यादाको सम्मान तथा संरक्षणमा कार्य गर्ने व्यवस्था भएको छ। ऐनले मानव अधिकार उल्लंघनका विषयमा छानबिन तथा अनुसन्धान गर्नसक्ने र थप कारवाहीको सन्दर्भमा अदालतबाट निषेधाज्ञाको लागि अनुमति लिन त्यस्ता व्यक्ति विरुद्ध निवेदन दिनसक्ने देखिन्छ। ऐनमा कानुनी सहायता र कानुनी प्रतिनिधित्व गर्ने, विवाद समाधानको लागि सहजिकरण गर्ने समेतका व्यवस्थाहरू गरिएको देखिन्छ। तर वेलायतमा मानव अधिकार आयोग आफैले अभियोजन गर्ने सम्मको व्यवस्था भएको पाईंदैन। जुन व्यवस्था माथि उल्लिखित देशहरूको भन्दा केही फरक रहेको देखिन्छ।

६. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल र अर्धन्यायिक सक्षमता

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको हैसियत निर्धारण गर्ने सम्बन्धी पेरिस सिद्धान्तबमोजिम अर्धन्यायिक सक्षमताको मापन गर्ने एक प्रमुख आधार उजुरी ग्रहण र त्यसको व्यवस्थापन हो। यस सन्दर्भलाई पेरिस सिद्धान्तले निर्देश गरेका व्यवस्थाहरूसँग तुलना गर्दा नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग अर्धन्यायिक सक्षमता प्रदर्शन गर्न सफल र सक्षम देखिन्छ। यस सिद्धान्तमा उल्लेख भएबमोजिमका व्यक्तिगत उजुरी ग्रहण गर्ने, त्यसको प्रारम्भीक कारवाही देखि छानबिन अनुसन्धान गर्ने, छानबिन अनुसन्धानको क्रममा बयान लिने तथा बकपत्र गराउने, अनुसन्धानसँग सम्बन्धित कुनैपनि कागजातहरू/लिखत वा प्रमाणहरू पेश गर्न लगाउन वा आयोग आफैले नियन्त्रणमा लिनसक्ने, अनुसन्धानको प्रतिवेदन तयार गर्ने, प्रतिवेदनको आधारमा आयोगको बैठकमा पेशगरी निर्णयमा पुग्ने र घटनाको तथ्यको आधारमा निर्देशन, आदेश वा सिफारिश गर्ने अधिकार आयोगलाई रहेको छ। यसबाहेक सिफारिश, निर्णय वा आदेशको कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू समेतका कार्यादेश यस आयोगलाई संविधान^{२८} र ऐन^{२९} ले प्रदान गरेका छन्। संविधानको धारा २४९(३) को खण्ड (क) ले उजुरीको छानबिन तथा अनुसन्धानको क्रममा कुनैपनि व्यक्तिलाई आयोगसमक्ष उपस्थित गराई जानकारी वा बयान वा बकपत्र गराउने, साक्षी

26 विस्तृत जानकारीको लागि Human Rights Act, 1998 ; available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/data.pdf>

27 विस्तृत जानकारीको लागि Equality Act, 2006; available at: <https://www.legislationline.org/download/id/3362/file/UK%20Equality%20Act%202006.pdf>

28 नेपालको संविधानको धारा २४९(२) को खण्ड (क), (ख), (ग), (ङ), (ज); उपदफा ३ को खण्ड (क), (ख), (ग) र (घ)

29 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ४, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १६ र १७ मा

बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार पनि प्रदान गरेको छ। यसरी आफुलाई प्राप्त अधिकारको प्रयोगलाई स्थापना कालदेखि नै आयोगले सक्रियताका साथ निरन्तरता दिएको छ। सो सन्दर्भमा आयोगले उजुरी ग्रहण गर्ने, त्यसको प्रारम्भिक कारवाही गर्ने, छानबिन तथा अनुसन्धान गर्ने, उजुरीको प्रकृतिको आधारमा खारेजी वा तामेलीमा राख्ने, मेलमिलाप गराउने, निर्णय गर्ने, पीडितलाई क्षतिपूर्ति र दोषीलाई कारवाहीको लागि सिफारिश गर्ने, अदालतमा मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने^{३०} र त्यस्ता सिफारिशहरू कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकार लगायतका सम्बन्धित निकायमा पठाउने सम्मका कार्यगरी उजुरी व्यवस्थापन गर्दै आएको छ।^{३१} आयोगले यस्ता कार्यहरू स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा सम्पन्न गर्दै आएको अवस्था छ। यसक्रममा प्राप्त निवेदनहरू उपर छानबिन तथा अनुसन्धान गर्ने, उजुरीहरूमा सुनुवाई गर्ने, दोषीउपर विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्ने, मानव अधिकार उल्लंघन गर्ने व्यक्ति वा संस्था विरुद्ध कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्नेपनि कार्य गर्दै आएको देखिन्छ।

उजुरी ग्रहण सँगै पेरिस सिद्धान्तले अर्धन्यायिक सक्षमताको अर्को मापक **मेलमिलापलाई** बनाएको छ। उजुरी व्यवस्थापनको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष मेलमिलाप पनि हो। नेपालको मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको रूपमा रहेको आयोगले मेलमिलाप सम्बन्धमा पनि कार्य गर्नसक्ने कानुनी व्यवस्था ऐनको दफा १४ मा छ। आयोगलाई जुनसुकै प्रकृतिका उजुरीमा मेलमिलाप गराउने कार्यदेश भने ऐनले प्रदान गर्दैन। ऐनले आयोगमा विचाराधीन रहेको उजुरी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबमोजिम मानव अधिकार तथा मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लंघन भएको वा प्रचलित कानूनले मिलाप गर्न हुदैन भनी उल्लेख गरेको क्षेत्राधिकार भित्रको रहेछ भने त्यसमा मेलमिलाप हुन सक्दैन। यस बाहेकका उजुरीमा मेलमिलाप गराउन सक्ने व्यवस्था छ। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले मेलमिलाप गराएका उजुरीहरूमा भने मेलमिलाप गराउन सक्ने अधिकार आयोगमा रहेको देखिन्छ। आयोगबाट हालसम्म प्रकाशित भएका संख्या सार्वजनिक नभएता पनि मेलमिलाप गराउने कार्य निरन्तर भईरहेको छ। आयोगले यस दस्तावेजहरूमा मेलमिलाप गराएका त्यस्ता उजुरीहरूको संख्या सार्वजनिक भएको देखिँदैन। यद्यपी मेलमिलाप भने भईरहेको जानकारी आयोगको अनुसन्धान महाशाखा प्रमुखको भनाइ रहेको छ।^{३२}

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको अर्धन्यायिक सक्षमताको अर्को मापक **पीडित तथा साक्षीहरूको गोपनियताको** विषय रहेको छ। यस सन्दर्भमा पनि संविधान र ऐनमा भएका व्यवस्था एवं आयोगको कार्यप्रणालीलाई साथै राखेर विश्लेषण गरिनु जरुरी छ। गोपनियताको विषयमा स्पष्ट रूपमा संविधान

३० नेपालको संविधानको धारा २४९(२) को खण्ड (ग)

३१ आयोग स्थापना देखि आ.व.२०७५/०७६ सम्मका सबै वार्षिक प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गरी हेर्दा २०७५ असार मसान्त सम्म आयोगले पीडित स्वयं, पीडितको प्रतिनिधि, आयोग आफैले स्वविवेक जस्ता प्रकृयाबाट १२,६२० वटा उजुरी ग्रहण गरी ६०६३ वटा उजुरीमा निर्णय गरी त्यसभित्र पनि १०५८ वटा उजुरीहरूमा विभिन्न सिफारिशहरू गरी नेपाल सरकार तथा अन्य सम्बन्धित निकायमा कार्यान्वयनको लागि पठाएको देखिन्छ।

३२ महाशाखा प्रमुख लोकनाथ बाँस्तोला र मेलमिलाप गराउन संलग्न मानव अधिकार अधिकृत जीवन न्यौपानेसँग मिति २०७६ पुस ९ मा भएको संवादमा आधारित।

र ऐनमा कुनै स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिँदैन । तर ऐनको दफा ३२ को प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत आयोगबाट जारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी, कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ को नियम ३(५) मा उजुरीकर्ताले आफ्नो नाम गोप्य राख्न चाहेमा आयोगले निजको नाम गोप्य राख्न सक्ने र नियम ५ मा पीडित वा साक्षीलाई आवश्यक परेमा सुरक्षाको प्रबन्ध गर्ने व्यवस्था पनि रहेको छ । यस्तै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी तथा कारवाही सम्बन्धी निर्देशिका २०६९ को दफा ४७ ले पनि उजुरीकर्ता/साक्षीउपर हुनसक्ने गैर कानुनी कारवाहीको रोकथाम सम्बन्धी व्यवस्था गरी गोपनियताको प्रमुख आसय साक्षी, पीडित र उजुरकर्ताको सुरक्षामा विशेष ध्यान दिएको देखिन्छ । आयोगले अदालतबाट आदेश भएका बखत समेत साक्षी, पीडित र उजुरकर्ताको पहिचान गोप्य राखेर मात्र सम्बन्धित मिसिल पेश गर्ने गरेको छ । यदि सम्पूर्ण मिसिल नै अध्ययन गर्नुपर्ने अवस्थामा भने अदालतले पेशी तोकेको दिन इजलाशमा मिसिल पेश गरी सोही दिन फिर्ता ल्याउने गरेको छ । आयोगले अनुसन्धान प्रकृत्यामा गोपनियता कायम गर्ने सन्दर्भमा दर्ता हुन आएको उजुरीको बारेमा सम्बन्धित निकायमा पत्राचार गर्दा उजुरकर्ताको नाम गोप्य राखेर मात्र गर्ने गर्दछ । साथै छाबिन तथा अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरुको नाम समेत गोप्य राख्ने गरेको छ । उल्लिखित सन्दर्भहरुबाट आयोग स्थापना देखि हाल सम्मको अवधिमा गोपनियता सम्बन्धी मापदण्डको पनि पालना गरेको देखिन्छ ।

अर्धन्यायिक सक्षमताको अर्को आधार उजुरकर्ताको **पहुँच र सूचनाको अधिकार** हो । पेरिस सिद्धान्तले आफ्नो अधिकारको हनन् वा उल्लंघन भएको भनी उजुर गर्ने पक्षलाई निजले प्राप्त गर्नसक्ने उपचारको बारेमा सूचित गर्दै न्यायमा पहुँच पुऱ्याउन बढावा दिनुपर्ने विषयमा सचेत गराएको छ । यस सन्दर्भमा हेर्दा आयोगले हाल देशका विभिन्न १० जिल्लाहरुमा आफ्ना कार्यालयहरु स्थापना गरी नागरिकहरुका मानव अधिकार संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्य गर्दै आएको छ । यद्यपी आयोगलाई कतिवटा कार्यालयहरु आवश्यक हुने भन्ने विषय आयोग आफैँले निर्णय गरेर लागू गराउने अवस्थामा छैन । ऐनले आयोगका कार्यालय खोल्ने सन्दर्भमा सरकारबाट स्वीकृति लिनुपर्ने^{३३} भनि गरेको व्यवस्था कतिपय अवस्थामा पीडितलाई पहुँच दिने सन्दर्भमा अवरोधक बन्न पुगेका छन् । देश सन्धीयतामा गईसकेपछि आयोगले सबै प्रदेशमा प्रादेशिक कार्यालय खोल्नेगरी प्रस्ताव गरेर मिति २०७५/३/८ गते प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयमा पठाएको संगठन संरचना १८ महिनासम्म पनि स्वीकृत भएर आयोगमा नआउनु यसको एक उदाहरण हो । यद्यपी देशका विभिन्न दश स्थानमा स्थापना भएका आयोगका कार्यालयहरु र ती कार्यालयबाट खटिएका कर्मचारीहरुले पीडितको पहुँच पुऱ्याउने सन्दर्भमा पीडितको घरदैलोमा पुगेर पनि उजुरी ग्रहण गर्ने गरेका छन् ।

पीडित स्वयं वा पीडितका आफन्तले मात्र नभई जो कसैले पनि उजुरी गर्न पाउने व्यवस्थाले पनि पहुँचमा सहजता रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । उजुरी ग्रहण गर्ने सन्दर्भमा आयोगमा कुनैपनि दस्तुर बुझाउनु नपर्ने व्यवस्था पनि पहुँचको अर्को माध्यम हो । आयोगको नियमावलीले यस सम्बन्धी पनि

33 राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा २७ मा आयोगको संगठन संरचना र दरबन्दी स्वीकृति आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकारले गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। आयोगले पीडितले पाउने उपचारको सन्दर्भमा सबैलाय जानकारी होस् भन्ने उद्देश्यले सो सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरूको प्रकाशन गरी वितरण गर्दै आएको छ। पीडितको उपचार प्राप्तिको लागि सम्बन्धित निकायमा सिफारिश गर्ने देखि त्यसको निरन्तर फलोअप समेत गर्ने गरेको छ। उपचारमा पहुँच विस्तारको सन्दर्भमा सूचनामूलक सामग्रीहरू प्रकाशन एवं प्रसारण गर्दै प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन हुने गरेका छन्। ऐनमा आयोगको आफ्नो क्षेत्राधिकार नभएको उजुरी प्राप्त हुन आएमा अदालत वा अन्य निकायमा उजुरी गर्न जान जानकारी गराउन सक्ने^{३४} सम्मका व्यवस्थाहरू पनि गरिएका छन्। पहुँचलाई आयोगले आधारभूत मान्यताको रूपमा लिएको छ।^{३५}

पीडितलाई सूचना दिने सन्दर्भमा नियमावलीको नियम ३(६), (७) र (८) मा उजूरकर्तालाई उजुरी दर्ता भएपछि त्यसको भर्षाई दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने उजुरी खारेज वा तामेली भएमा त्यसरी खारेज वा तामेलीमा राखिएकोमा जानकारी पन्ध्रदिन भित्र उजूरकर्तालाई दिनुपर्ने सम्बन्धी व्यवस्था ऐनको दफा १३ मा गरिएको छ। यस्तै सिफारिशसहितको निर्णयको जानकारी पीडितलाई समेत निर्णय भएको मितिले १५ दिनभित्र पठाउनु पर्ने सम्बन्धी व्यवस्था निर्देशिकाको दफा ४० मा गरिएको छ। यस बाहेक व्यवहारिक रूपमा हानि नहुने सिद्धान्तको आधारमा आवश्यकताको आधारमा उजुरीमा भई रहेको प्रगतिको बारेमा पीडित व्यक्ति वा उजूरकर्तालाई उनीहरूले चाहेको समयमा लिखित वा मौखिक जानकारी गराउने कार्यपनि आयोगले गर्दै आएको छ। यसरी आयोगबाट पीडित वा उजूरकर्तालाई आफ्नो अधिकारसम्बन्धी मुद्दा दायर गर्ने सन्दर्भमा निजले प्राप्त गर्ने उपचारको बारेमा जानकारी गराउने एवं पहुँचमा सहयोग गर्ने कार्य गर्दै आएको देखिन्छ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाले अर्धन्यायिक सक्षमता प्रदर्शन गर्ने अर्को आधार मानव अधिकार उल्लंघनका उजुरीहरूको सुनुवाई र हस्तान्तरण सम्बन्धी व्यवस्था हो। यस विषयमा नेपालको संविधान र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ मा व्यवस्था भएको छ। संविधानको विशेषतः धारा २४९(२) को खण्ड (क), (ग) र (ङ); राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ४(१) को खण्ड (क), (ख) र दफा १५ तथा आयोगको उजुरी कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण नियमावली, २०६९ को नियम १७ मा आयोगमा प्राप्त उजुरीहरूमा सुनुवाई गरी त्यसको कार्यान्वयनको लागि सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्थाहरू गरिएका छन्। ऐनको दफा १५ मा उजुरीमा निर्णय गरिनु पर्ने सीमा उल्लेख गर्दै दर्ता भएको मितिले सामान्यतः छ महिना भित्रमा निर्णय गरिसक्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। अर्धन्यायिक सक्षमतासम्बन्धी थप सिद्धान्तको आसय अनुसार आयोगले ऐनको दफा ४(१) को खण्ड (ख) अनुसार मानव अधिकार उल्लंघन भएको उजुरी अदालतको अनुमतिले आफुमा हस्तान्तरण गराउन सक्ने पनि व्यवस्था देखिन्छ भने दफा २२ को व्यवस्थाबमोजिम आफ्नो क्षेत्राधिकार बाहिर वा आयोगबाट भन्दा अदालत वा अन्य निकायबाट पीडितलाई न्याय पर्ने देखिएमा त्यस्तो विषयमा उजुरी गर्न अदालत वा अन्य निकायमा जान भनि जानकारी गराउन सक्ने सम्बन्धी व्यवस्था पनि गरेको छ।

३४ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा २२

३५ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग उजुरी तथा कारवाही सम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ को दफा ३

हस्तान्तरण सम्बन्धी उल्लिखित सामान्य विषयहरु बाहेक नेपालको संविधानको धारा २४९(२) को खण्ड(ग) ले आयोगलाई मानव अधिकार उल्लंघन गर्ने व्यक्ति वा संस्थाका विरुद्ध मुद्दा चलाउनु पर्ने आवश्यकता भएमा कानुनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिश गर्ने व्यवस्था गरेको छ। सो व्यवस्था वास्तवमा उजुरी हस्तान्तरण सम्बन्धी प्रमुख व्यवस्था रहेको लेखकको अनुभूति छ। अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धी व्यवस्थाले संविधानमा स्थान पाएको १३ वर्ष पूरा हुँदा^{३६} सम्म पनि कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। जबकी यसरी मुद्दा चलाउने सम्बन्धमा आयोगले कम्तिमा ४४७ (दोषी किटान गरेका ८६, दोषी पहिचन गरी कारवाही गर्न ३२६ र फौजदारी अभियोगमा कारवाही गर्न ३५) वटा सिफारिशहरु वि.सं. २०७४ असार मसान्त सम्ममा भई सकेको देखिन्छ।^{३७} संविधानमा रहेको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा यति लामो समयसम्म कानुन बनाउन वास्तविक पहल नहुँदा उजुरीहरुको सुनुवाई पछि कार्यान्वयनको लागि हस्तान्तरण गर्ने कार्यमा निरन्तर अवरोध आइरहेको छ। यस बाहेक उजुरी ऐनको व्यवस्थाबमोजिम छ महिना भित्रमा समाप्त गर्नको लागि आयोगले थप सक्रिय पहल गर्नुपर्ने अवस्था पनि साँगसँगै देखिन्छ। यसरी हेर्दा मानव अधिकार उल्लंघनका उजुरीहरुको सुनुवाई र हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्य राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको तर्फबाट निरन्तर भइरहेको देखिएपनि त्यसको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा ऐन निर्माण हुन नसक्दा त्यसले मूर्तरूप लिन नसकेको देखिन्छ। जसकोको कार्यान्वयनको लागि राज्यको कार्यपालिका र विधायिकाले गम्भीर रुपमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको अर्धन्यायिक सक्षमतासम्बन्धी अर्को मापदण्ड **कानुन पुनरावलोकन र सिफारिश** सम्बन्धी व्यवस्था हो। पेरिस सिद्धान्तले नागरिकहरुको अधिकारको प्रचलनको सन्दर्भमा प्रचलित कुनै कानुन, विनियम र प्रशासनिक अभ्यासहरु अवरोधकको रुपमा रहेका भएमा त्यसको संशोधनको लागि सिफारिश गर्नसक्ने अधिकारलाई पनि अर्धन्यायिक सक्षमतासँग जोडेर हेरेको छ। नेपालको प्रचलित कानुनी व्यवस्थाबाट नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई यो कार्यादेश समेत प्राप्त छ। मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ देखि नै यो अधिकार आयोगले प्राप्त गर्दै आएको र वर्तमान संविधान र ऐनमा समेत यो व्यवस्था कायम छ। नेपालको संविधानको धारा २४९(२) को खण्ड (च) ले मानव अधिकारसँग सम्बन्धित कानुनको आवधिक रुपमा पुनरावलोकन गर्ने तथा त्यसमा गर्नुपर्ने सुधार तथा संशोधनका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने कार्यादेश आयोगलाई तोकिदिएको छ। यस्तै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा ४((१) को खण्ड (ग) ले मानव अधिकार सम्बन्धी प्रचलित कानुनको कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन गरी त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि पनि नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको छ। आयोगले यस सम्बन्धी कार्य आफ्नो स्थापनाको चौथो वर्षदेखि नै शुरू गरेको देखिन्छ।^{३८} जसलाई यसले हालसम्म

36 नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ देखि संविधानमा उल्लेख गरिएको यो व्यवस्था संविधान जारी भएपछि तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याईएको ऐनमा नगरिँदा यो अवस्था यथास्थितिमा रहेको छ।

37 वेद भट्टराई र श्यामबाबु काफ्ले, मानव अधिकार संवाहक, अंक ७, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, २०७४ पृष्ठ १३७

38 आयोगका पाँच वर्ष, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, २०६२ जेठ, पृष्ठ ५०

पनि निरन्तरता दिईरहेको छ । नेपालको संविधान जारी भएपछि आ.व.२०७२/०७३ देखि आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ सम्म आयोगबाट यस्ता २४ वटा कानूनहरू पुनरावलोकन^{३९} गरी सरकार र संसदमा पठाइएको देखिँदा नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसँग अर्धन्यायिक सक्षमता रहेको देखिन्छ ।

७. आयोगको अर्धन्यायिक सक्षमता र सर्वोच्च अदालत

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको अर्धन्यायिक सक्षमताको बारेमा माथि उल्लिखित तथ्यहरूको विश्लेषणबाट निष्कर्षमा पुग्नुभन्दा पहिले नेपालको सर्वोच्च अदालतबाट यस सम्बन्धमा भएका प्रयासहरूको समेत उल्लेख गरिनु यहाँ सान्दर्भिक हुन्छ । अध्ययनबाट सर्वोच्च अदालतले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको विशेषतः स्वतन्त्रता र स्वायत्तताको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । जसले पेरिस सिद्धान्तबमोजिमको नेपालको एकमात्र मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको अर्धन्यायिक सक्षमताको बारेमा पनि योगदान पुऱ्याएको छ । अर्धन्यायिक सक्षमताको सन्दर्भमा रहनु पर्ने उजुरी ग्रहण र त्यसको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित रहेको आयोगका सिफारिश कार्यान्वयन सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले “जसरी अदालतले जारी गरेका आदेश निर्देशनहरू सरकारले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ, उसैगरी मानव अधिकारको प्रभावकारी संरक्षण र परिचालन गर्ने क्रममा आयोगले दिएका यस्ता सुझाव, प्रतिक्रिया र निर्देशनहरू सरकारले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ, भन्दै सोही आदेशमा मानव अधिकारको संरक्षणको लागि मानव अधिकार आयोगबाट जारी भएको आदेश वा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने वा आयोगबाट गरिएको सिफारिश वा सुझाव कार्यान्वयन गर्न सरकारले कुनै ‘*IF & But*’ को जिकिर गर्न हुँदैन”^{४०} भनि व्याख्या गरिसकेको छ । यस बाहेक पनि सर्वोच्च अदालतको पाँच सदस्यीय विशेष इजलाशबाट “...यसरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको विशेष जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने निकायको रूपमा रहेको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्राप्त आर्थिक तथा अन्य व्यवस्थापकीय स्वायत्तताका सम्बन्धमा स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतालाई नजर अन्दाज गरी सरकारको निकायको मापदण्ड अपनाउन बाध्य गरी सरकारी निकायको रूपमा सञ्चालन गर्न कर लगाउन मिल्ने देखिँदैन र त्यसमा न्यायिक हस्तक्षेप गर्नु मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य मान्यता तथा पेरिस सिद्धान्तले आत्मसात गरेको मर्म विपरित समेत हुन आउँछ”^{४१} भनि वृहद व्याख्या पनि गरेको छ । यस व्याख्याले नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई व्यवस्थापकीय स्वायत्तता अन्तर्गत आफुलाई अर्धन्यायिक रूपमा सक्षमता प्रस्फुरित गर्ने बाटो थप प्रष्ट भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । यस्तै अर्को एक आदेशमा “राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट बिना आधार र कारण हचुवाको भरमा कसैका विरुद्ध मुद्दा चलाउन सिफारिश गर्ने पनि होइन । त्यसैले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिशलाई कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने स्वविवेक त्यस्तो सिफारिश प्राप्त गर्ने निकाय वा पदाधिकारीलाई रहन्छ भनी सम्झन मिल्दैन । त्यस्तो स्वविवेक प्रदान

39 विस्तृत जानकारीको लागि हेर्नुहोस् <https://www.nhrncnepal.org/publication.php>

40 संवत् २०६२ सालको रिट नं. ३०८१, सर्वोच्च अदालत, आदेश मिति २०६४/९/२४

41 ने.का.प. २०७० अंक ९ पृष्ठ २९, रिट नं. ०६७-WS-००६० र रिट नं. ०६७-WO-०९५६ सर्वोच्च अदालत, आदेश मिति २०७०/४/१७)

गर्ने खालको कानुनी व्यवस्थाहरु संविधानको प्रावधान र त्यसको मनसाय अनुकूल हुन्छन् भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने”^{४२} व्याख्या गरिएको छ ।

८. विश्लेषण तथा निष्कर्ष

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको आधार स्तम्भ पेरिस सिद्धान्त १९९३, नेपालको संविधान, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ र त्यस अन्तर्गत बनेका नियमावली एवं निर्देशिकाहरु र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग आफ्नो अर्धन्यायिक सक्षमता प्रस्तुत गर्न सफल रहेको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । कुनै व्यक्तिलाई आयोगसमक्ष उपस्थित गराई जानकारी वा बयान लिने वा बकपत्र गराउने, प्रमाण बुझ्ने, दशी प्रमाण दाखिला गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने संवैधानिक अधिकारसहितको व्यवस्था; सर्वोच्च अदालतबाट संवत् २०६२ सालको रिट नं. ३०८१ मिति २०६४/९/२४ गते भएको आदेशलाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको हैसियत अर्धन्यायिक निकायमा मात्र सिमित नभई न्यायिक प्रकृतिको पनि रहेको देखिन्छ । नेपालको संवैधानिक व्यवस्था र अदालतको आदेशको विवेचना गर्दा नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अवस्था अर्धन्यायिक र न्यायिक निकायहरुका बीचको अवस्थामा रहेको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । किनभने जसरी अन्य मुद्दामा मिलामा सर्वोच्च अदालतले गरेको आदेश वा फैसलाको पालना सबैको लागि अनिवार्य छ, त्यसरी नै मानव अधिकार उल्लंघन वा दुरुत्साहनका विषयमा आयोगले गरेको निर्णय पनि अन्तिम हुने र आयोगको सिफारिश कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई त्यस्तो सिफारिश कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने स्वविवेकीय अधिकार नरहने व्याख्याले नेपालको आयोगको हैसियत न्यायिक र अर्धन्यायिक निकायको बीचमा रहेको दरिलो आधार निर्माण भएको छ । जुन अवस्था पेरिस सिद्धान्तको परिकल्पना भन्दा एक कदम अगाडि रहेको छ ।

पेरिस सिद्धान्तले निर्देश गरेबमोजिमको उजुरी व्यवस्थापन, व्यवस्थापनको सन्दर्भमा तामेली, खारेजी, निर्णय/ठहर सँगै मेलमिलाप गराउन सक्ने अधिकार, उजुरी व्यवस्थापनको क्रममा विशेषतः पीडित र साक्षीको सुरक्षासँगै कायम गरिनु पर्ने गोपनीयताको व्यवस्था र त्यसको प्रयोग, पीडितको आयोगसम्मको पहुँच र उनीहरुलाई प्रदान गरिने सूचना र कानुन पुनरावलोकनमा समेत भएको फराकिलो कार्यादेशबाट नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग अर्धन्यायिक सक्षमता प्रदर्शन गर्न स्वतः सफल रहेको देखिन्छ । जसलाई अदालतले अन्य अर्धन्यायिक निकायहरु मध्येमा पनि उच्च स्थान दिने गरी व्याख्या गरेको पनि निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । तर पेरिस सिद्धान्त, नेपालको संविधान र कानुन तथा सर्वोच्च अदालतको आदेशबमोजिम नेपाल सरकार र व्यवस्थापिकाबाट संवैधानिक र न्यायिक निर्देशनबमोजिम कानुन जारी हुन नसक्दा भने केही समस्याहरु देखिएका छन् । त्यस्ता समस्याको समाधान तत्काल गर्नुको विकल्प विशेषतः सरकारमा रहेको देखिँदैन । त्यसले आफुले पटक-पटक जनाएको प्रतिबद्धता व्यवहारिक रुपमा कार्यान्वयन गर्न सरकारले अलिकति पनि बिलम्ब गर्न हुँदैन । किनभने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका

42 संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०६८-WS-००६३, आदेश मिति २०६९/११/२३

हरेक गतिविधिहरू आयोग सँग भन्दा देशको समग्र मानव अधिकार अवस्थसँग प्रतिविम्बित भइरहेका हुन्छन्। त्यसको गुण दोषको जिम्मा आयोग हैन सरकारको रहेको हुन्छ।

अतः आयोगलाई पूर्ण रूपमा आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्न दिने सन्दर्भमा प्रमुख रूपमा नेपाल सरकार र त्यसपछि संघीय संसदबाट सकारात्मक पहल हुन आवश्यक देखिन्छ। त्यसको लागि सरकार र संसद दुवै संवेदनशील हुन जरुरी छ। यसरी सरकार र संसदको संवेदनशीलता र आयोगको जिम्मेवारी वहनबाट मात्र राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा हुन सक्दछ।

संवाहकको अर्को अङ्क

फागुन, २०७६

Next Issue of Sambahak
March, 2020

संवाहकमा अङ्क १ देखि अङ्क १३ सम्म प्रकाशित लेखहरूको विषयगत विवरण

१. खाद्य अधिकार

- अङ्क १, शीर्षक: खाद्य अधिकार, खाद्य संप्रभुता तथा खाद्य सुरक्षा, लेखक: राजुप्रसाद चापागाईं, पृष्ठ १-१७
- अङ्क ३, खाद्य सम्प्रभुता तथा खाद्यसम्बन्धी हक, कृष्णजीवी घिमिरे, पृष्ठ ५२-६५
- अङ्क ५, कर्णालीमा खाद्य अधिकारको अवस्था: एक विश्लेषण, विष्णुप्रसाद तिमिल्सेना, पृष्ठ १-३६
- अङ्क ७, नेपालको सन्दर्भमा खाद्य अधिकार र मानव अधिकार, कृष्णजीवी घिमिरे, पृष्ठ ३५-९९

२. दलितको अधिकार

- अङ्क १, मधेशी दलितको मानव अधिकार अवस्था समस्या र समाधान, विनोद कुमार विश्वकर्मा, पृष्ठ ३८-५५
- अङ्क ३, Crime of Caste Based Discrimination and Untouchability, रेवतीराज त्रिपाठी, पृष्ठ १५२-१६०
- अङ्क ४, दलितको मानव अधिकार अवस्था: स्थलगत अध्ययन, विनोदकुमार विश्वकर्मा, पृष्ठ २६-५९
- अङ्क ५, नेपालमा दलित समुदायको मानव अधिकार र मानव मर्यादा, भक्त विश्वकर्मा, पृष्ठ १०६-११९
- अङ्क ९, जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी अपराध, रेवतीराज त्रिपाठी, पृष्ठ १-५४
- अङ्क ९, Addressing Gender Justice, इन्दु तुलाधर, पृष्ठ १५५-१६५
- अङ्क ११, जातीय छुवाछूत अन्त्यका लागि धार्मिक क्षेत्र, केशवप्रसाद चौलागाईं, पृष्ठ ९४-१०६

३. महिला अधिकार

- अङ्क १, Woman Rights to Reproductive Health, पुष्पा पोखरेल, पृष्ठ ५७-६६
- अङ्क १, Woman Migration to Gulf Countries, जायश्वर चापागाईं, पृष्ठ ६७-७६
- अङ्क २, Woman on Move for Foreign, डा. गोविन्द सुवेदी, पृष्ठ १०१-११३
- अङ्क २, ...Rape victims, सलिना काफ्ले/उदय रेग्मी, पृष्ठ १३८-१५१
- अङ्क ५, महिलाका मानव अधिकार र हिंसाको स्थिति, लिप्तबहादुर थापा, पृष्ठ ९०-१०५
- अङ्क ५, Growing Challenges of Domestic Violence, सलिना काफ्ले, पृष्ठ १२०-१३३
- अङ्क ६, Woman Migrant Workers' Problems and Prospects, सलिना काफ्ले, पृष्ठ १२१-१३५
- अङ्क ९, महिनावारीजन्य प्रचलन र महिला अधिकार, लेखक: बसन्त अधिकारी, पृष्ठ १३९-१५४
- अङ्क १२, Situation of Women's Access to Justice in Nepal, प्रेमबहादुर थापा, पृष्ठ १३७-१५३

४. संक्रमणकालीन न्याय

- अङ्क २, संक्रमणकालीन न्यायका सन्दर्भमा बेपत्ता... महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ ७१-१००
- अङ्क २, Transitional Justice, तेजमान श्रेष्ठ, पृष्ठ १६-३१
- अङ्क ५, Transitional Justice Process, ऋषिकेश वाग्ले, पृष्ठ १३४-१४८
- अङ्क ५, संक्रमणकालीन न्यायको पद्धति र नेपालको सन्दर्भ, टेकनारायण कुँवर, पृष्ठ ५८-७४,
- अङ्क ११, The Slow Train to Transitional Justice, घनश्याम खड्का, पृष्ठ १-५४
- अङ्क १२, नेपालको संक्रमणकालीन न्याय र मानव अधिकार: कृष्णजीवी घिमिरे/मीना गुरुङ, पृष्ठ १५-३८

५. मानव अधिकारसम्बन्धी संस्था/प्रणाली

- अङ्क १, मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाहरु: ओम प्रकाश अर्याल, पृष्ठ ६७-८०
- अङ्क १, Human Rights System in Nepal, रञ्जितभक्त प्रधानाङ्ग/श्रीप्रकाश उप्रेती, पृष्ठ १-२१
- अङ्क १, Role of the NHRIs for Human Rights...मोहना अन्सारी, पृष्ठ ६८-७७
- अङ्क २, मानव अधिकारको विकासक्रम, ललितबहादुर, बस्नेत पृष्ठ १-१५
- अङ्क २, Role of the National Human Rights, सूर्यबहादुर देउजा, पृष्ठ ५१-७०
- अङ्क ३, आयोगले स्वयम् मुद्दा गर्न पाउने अधिकार, श्रीराम अधिकारी, पृष्ठ ६६-७६
- अङ्क ४, Electoral System for Strenghtling Democratic Institution, चन्द्रकान्त ज्ञवाली, पृष्ठ १५५-१६९
- अङ्क ३, Public security, Rule of Law and Human Rights, शोभाखर बुढाथोकी, पृष्ठ १३१-१४०
- अङ्क ३, आयोगका विगतका उपलब्धि र अबको बाटो, डा. अश्वस्थामाभक्त खरेल, पृष्ठ ११०-१३०
- अङ्क ३, Accountability to Past Abuses, नवराज थपलिया/करूणा पराजुली, पृष्ठ १६१-१७१
- अङ्क ४, मानव अधिकारसम्बन्धी संघात्मक देशहरुको भोगाई, राजु चापागाई, पृष्ठ ६०-७०
- अङ्क ४, मानव अधिकार र राष्ट्रिय सुरक्षा, डा.महेन्द्रजंग शाह, पृष्ठ ८७-१०२
- अङ्क ६, Indivisiblity of Human Rights, घनश्याम खड्का, पृष्ठ १३६-१४९
- अङ्क ७, राष्ट्रिय मानव आयोग र अन्य आयोग ओमप्रकाश अर्याल, पृष्ठ १००-१२७
- अङ्क ७, रामाअजा :सिफारिश र कार्यान्वयनको अवस्था, वेदप्रसाद भट्टराई/श्याम काफ्ले, पृष्ठ १२८-१५४
- अङ्क ८, ऐतिहासिक विकासक्रममा नेपालको मानव अधिकारको अवस्था, श्रीरामप्रसाद उपाध्याय, पृष्ठ १६५-१८१
- अङ्क ९, A Theoretical Overview of the NHRIS टेक ताम्राकार, पृष्ठ १८१-१९२
- अङ्क १२, Unleashing the Paris Principles in the Context of Nepal डा. हरिवंश त्रिपाठी, पृष्ठ १०३-१२०
- अङ्क १२, मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरु र यसको सान्दर्भिकता, डा.अश्वस्थामाभक्त खरेल, पृष्ठ ६४-९०

६. विषयगत मानव अधिकार

- अङ्क २, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, टेकनारायण कुँवर, पृष्ठ ११४-१३७
- अङ्क २, Safe Foreign is Myth for Nepali Migrant workers, सोम लुइटेले, पृष्ठ १७४-१८२
- अङ्क ४, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु :मानव अधिकार, सुर्दशन सुवेदी/मनिस प्रसाई, पृष्ठ १-२५
- अङ्क ५, Human Rights Situation Of Hayu and Surel Community, वीर बुढा मगर, पृष्ठ १८१-१९४
- अङ्क ७, Bilateral Labour Agreements with Destination Countries, सोम लुइटेले, पृष्ठ १५५-१९३
- अङ्क ८, Reflections on the Right to Development, नवराज सापकोटा/कैलाश सिवाकोटी, पृष्ठ १८१-१९
- अङ्क ८, नेपालमा वादी समुदायको मानव अधिकारको अवस्था, महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ १-३९
- अङ्क ८, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारसम्बन्धी अपराध, टेकनारायण कुँवर, पृष्ठ १३१-१६४ अङ्क ११, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकको अधिकार अवस्था, डा. टीकाराम पोखरेल, पृष्ठ ८०-९३,
- अङ्क ११, Mental/Psycho Social Disability, नवराज सापकोटा/अर्जुन विश्वकर्मा, पृष्ठ १०७-१२६

७. बाल अधिकार

- अङ्क ४, Role Of Child Reform Homes, पुष्पा पोखरेल/शारदा तिमिल्सेना, पृष्ठ ११९-१३८

- अङ्क ४, Growing Challenges Of Child Marriage, सलिना काफ्ले, पृष्ठ १०३-११८
- अङ्क ४, Legal Regime Punishment to Children, शिव प्रसाद पौडेल, पृष्ठ १३९-१५४,
- अङ्क ६, Juvenile Justice in Nepal, रामकान्त तिवारी, पृष्ठ ९५-१२०
- अङ्क १२, मधेशी दलित बालबालिकाको अवस्था, विनोदकुमार विश्वकर्मा विमल पृष्ठ ३९-६३

८. आर्थिक,सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार

- अङ्क १, Ensuring Human Rights through Better Social Protection, लोकनाथ भुषाल, पृष्ठ २२-३४
- अङ्क ४, बुद्ध धर्म र मानव अधिकार, कैलाश सिवाकोटी, पृष्ठ ७१-८६
- अङ्क ५, Undermining our Cultural Value, डा. नारायणप्रसाद घिमिरे, पृष्ठ १६३-१७०
- अङ्क ११, आर्थिक,सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार, बलराम राउत, पृष्ठ ५५-७९
- अङ्क ११, Religious Peace Building in Nepal, शोभाखर बुढाथोकी, पृष्ठ ८०-९३

९. मानव अधिकार र विपद्

- अङ्क १, Earthquake and Human Rights, माधव रेग्मी, पृष्ठ ३५-३९
- अङ्क ३, भूकम्प, मानव अधिकार र राज्यको दायित्व, डा.टीकाराम पोखरेल, पृष्ठ ७७-९१
- अङ्क ६, नेपालमा विद्यालय शिक्षा र यसमा भूकम्पले पारेको असर, डा. अश्वस्थामाभक्त खरेल, पृष्ठ १-३५

१०. ज्येष्ठ नागरिकको अधिकार

- अङ्क १०, ज्येष्ठ नागरिक विशेषाङ्क
- अङ्क ५, नेपाल ज्येष्ठ नागरिकहरुको अवस्था, राष्ट्रिय ज्येष्ठ नागरिक महासंघ, पृष्ठ ३७-५७

११. न्यायमा पहुँच न्याय प्रशासन

- अङ्क १, अपराध पीडितको हक, शङ्करकुमार श्रेष्ठ, पृष्ठ ५६-६६
- अङ्क २, सार्वजनिक सरोकारका मुद्दा, महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ ३२-५०
- अङ्क २ अपराध पीडितको हक,संजीवराज रेग्मी, पृष्ठ २७-४०
- अङ्क २, नेपालको संविधानमा मौलिक हक, चन्द्रकान्त ज्ञवाली, पृष्ठ १५२-१७३
- अङ्क ३, नेपालको मेलमिलाप प्रक्रिया ...गोविन्द शर्मा बन्दी, पृष्ठ ४१-५१
- अङ्क ३, Public Security,Rule of Law and Human Rights, पृष्ठ १३१-१४०
- अङ्क ३, Silence of Restorative Justice रामकान्त तिवारी, पृष्ठ १७२-१८३
- अङ्क ३, Corruption and Human Rights, माधव रेग्मी, पृष्ठ १४१-१५१
- अङ्क ३, मानव अधिकार विकास र सामाजिक न्याय, महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ ९२-१०९
- अङ्क ४, Priority for the Protection of Human Rights, नितू पोखरेल/सोम निरौला, पृष्ठ १७०-१८०
- अङ्क ५, कानूनको शासन, लोकतन्त्र, भ्रष्टाचार र मानव अधिकार, महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ ७५-८९
- अङ्क ५, Witness Protection Human Rights Abuses... डा. हरिबश त्रिपाठी, पृष्ठ १४९-१६२
- अङ्क ५, Rights Based Approach Maina Sunuwar Verdict, कोषराज न्यौपाने, पृष्ठ १७१-१८०
- अङ्क ८, मानव अधिकार र स्वच्छ सुनुवाईको हक, संजीव राज रेग्मी, पृष्ठ ४०-९६
- अङ्क ८, मानव अधिकारको प्रचलनमा दण्डहीनताका असरहरु, लोकेन्द्र पनेरू, पृष्ठ ९७-१३०

- अङ्क ६, सीमावर्ती बाँधले उब्जाएको मानव अधिकारको प्रश्न, बुद्धिनारायण श्रेष्ठ, पृष्ठ ७६-९४
- अङ्क ९, Public Interest Litigation Enviromental Rights, शिवप्रसाद पौडेल, पृष्ठ १६६-१८०
- अङ्क ९, मानव अधिकारको दृष्टिमा फौजदारी कार्यविधि संहिता, ऋषिकेश बाग्ले, पृष्ठ १०५-१३८
- अङ्क १२, मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, स्वच्छ सुनुवाई, महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ १-१४

१२. स्वास्थ्यको अधिकार

- अङ्क १, मानव अधिकार, फरेन्सिक र नेपाल, डा. हरिहर वस्ती, पृष्ठ १-२१
- अङ्क ६, नेपालमा स्वास्थ्य उपचार सम्बन्धमा जानकारी पाउने मौलिक हक, तेजमान श्रेष्ठ, पृष्ठ ३६-५५
- अङ्क १२, Medico-Legal System Investigation of Crime डा. हरिहर वस्ती, पृष्ठ ९१-१०८

१३. उद्योग/व्यापार/आवागमन

- अङ्क १, दुर्गम क्षेत्रमा हवाई सेवा:समस्या र समाधान, विष्णुप्रसाद तिमिल्सेना, पृष्ठ १८-३७
- अङ्क ६, Role of NHRC in Protecting Business related Human Rights, सूर्यप्रसाद पराजुली, पृष्ठ १५०-१६२
- अङ्क ९, व्यापारिक कारोबार सम्बद्ध अधिकारको संरक्षणमा सर्वोच्च अदालत : सूर्यप्रसाद पराजुली, पृष्ठ ५५-१०४
- अङ्क १२, Advancing Business and Human Rights in Nepal, टेक तामाकार पृष्ठ १२२-१३६

१४. बन्दी/बेपत्ता/यातना

- अङ्क २, नेपालमा बेपत्ता नागरिकको अवस्था, लोकेन्द्र पनेरू, पृष्ठ १८३-१९७
- अङ्क ६, यातना विरुद्धको अधिकार र राज्यको दायित्व, श्यामबाबु काफ्ले, पृष्ठ ५६-७५
- अङ्क ७, बन्दीको मानव अधिकार र कानुनी व्यवस्था, श्रीप्रकाश उप्रेती, पृष्ठ १-३४

१५. पेरिस सिद्धान्त

- अङ्क १३, An Anatomy of Adequate Resources, Funding and Financial Autonomy of NHRIs Bed Bhattari and Nava Raj Sapkota पृष्ठ १-२२
- अङ्क १३, Mandates and Competence of NHRIs; Issues of Compliance with International Human Rights Standards, Bishal Khanal, पृष्ठ २३-४४
- अङ्क १३, Challenges Faced by the National Human Rights Commission of Nepal in Upholding The Paris Principles, Dr. Bipin Adhikari and Bidushi Adhikari पृष्ठ ४५-६८
- अङ्क १३, मानव अधिकार स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्त, श्यामकुमार भट्टराई, पृष्ठ, ६९-७९
- अङ्क १३, पेरिस सिद्धान्तको कसीमा बहुलवाद र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, इन्दिरा दाहाल, पृष्ठ ८०-९२
- अङ्क १३, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुसन्धानसम्बन्धी अधिकार, महेश शर्मा पौडेल, पृष्ठ, ९३-११२
- अङ्क १३, Role of National Human Rights Institutions for International Human Rights Protection Mechanism, Surya Deuja, पृष्ठ, ११३-१३२
- अङ्क १३, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र अर्धन्यायिक सक्षमता, श्यामबाबु काफ्ले, पृष्ठ, १३३-१४८

आयोगका केही नयाँ प्रकाशनहरू

१. वार्षिक प्रतिवेदन, आ. व. २०७०/७१, २०७१/७२, २०७२/७३, २०७३/७४, २०७४/७५
२. विद्यालय शिक्षकहरूका लागि मानव अधिकार स्रोत पुस्तिका, २०७१
३. रणनीतिक योजना (२०१५-२०२०), २०७१, दोस्रो संस्करण २०७३, तेस्रो संस्करण २०७४
४. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी नियमावली, २०७१
५. भूकम्प (२०७२) प्रारम्भिक अनुगमन प्रतिवेदन, २०७२
६. नेपालको संविधान घोषणाअघि र पछि भएका आन्दोलनको क्रममा मानव अधिकारको अवस्था अनुगमन प्रतिवेदन, २०७२
७. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०७२, दोस्रो संस्करण २०७४, तेस्रो संस्करण २०७४
८. संवाहक, अङ्क-१, २०७२, अङ्क-२, २०७३, अङ्क-३, २०७३, अङ्क-४, २०७४, अङ्क-५, २०७४, अङ्क-६, २०७४, अङ्क-७, २०७४, अङ्क-८, २०७५, अङ्क-९, अङ्क-१०, अङ्क-११, अङ्क-१२
९. भूकम्प र मानव अधिकार, २०७३
१०. Human Rights Situation during the Agitation before and after Promulgation of the Constitution of Nepal, Monitoring Report 2015
११. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट भएका केही महत्वपूर्ण निर्णयहरू, २०७३
१२. Preliminary Report on Monitoring on Earthquake Report, 2072
१३. The NHRIs Nepal Joint Submission for the second Universal Periodic Review of Nepal, 2072
१४. Trafficking in Persons National Report 2013-15
१५. Selected Decision of the NHRC, Nepal vol. 1
१६. मानव अधिकारसम्बन्धी महत्वपूर्ण निर्णयहरू बर्ष १ अङ्क २
१७. Annual Progress Report 2072-73
१८. भूकम्प प्रभावितहरूको मानव अधिकारको अवस्था बारेमा तेस्रो अनुगमन प्रतिवेदन २०७४
१९. Trafficking in Persons National Report 2015/16
२०. आयोगका केही सिफारिश कार्यान्वयन र पीडितको अवस्था अध्ययन प्रतिवेदन खण्ड १ (२०७३) खण्ड २ (२०७५)

२१. भूकम्प प्रभावितहरुको अनुगमन प्रतिवेदन, २०७४
२२. निर्वाचन अनुगमन भाग -१ (२०७४) भाग-२ (२०७५)
२३. मानव अधिकार पत्र अङ्क- १-५ (२०७४/०७५), अङ्क १-३, (२०७५/०७६)
२४. Trafficking in Persons Especially on Women and Children in Nepal, National Report
२५. स्वर्गीय दयाराम परियार स्मारिका
२६. कारागार अनुगमन प्रतिवेदन, २०७४
२७. मानव अधिकारसम्बन्धी जान्नुपर्ने कुरा (नेपाली भाषा, मैथिली भाषा, भोजपुरी भाषा, थारू भाषा, तामाङ भाषा, नेपाल/नेवारी भाषा),
२८. मुलुक, प्रदेश र जिल्लाका मानव अधिकारका पाँच प्रमुख विषय: अध्ययन, प्रतिवेदन, २०७५
२९. छाउपडी प्रथाले महिलाको जीवनमा पारेको प्रभाव एक अध्ययन: २०७५
३०. नेपालमा अपाङ्गहरुका मानव अधिकारका अवस्था प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय सम्मेलन प्रतिवेदनसहित
३१. प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचन, २०७४ अनुगमन प्रतिवेदन
३२. Monitoring Report of the House of Representative and State Assembly Election, 2017
३३. सप्तरी जिल्लाको मलेठमा २०७३ साल फागुन २३ गते भएको घटनाको छानविन प्रतिवेदन
३४. मानव अधिकार रक्षकहरुको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलनको प्रतिवेदन, २०७४
३५. किसानको अधिकार कानून पुनरावलोकन, अध्ययन प्रतिवेदन, असार २०७५
३६. Report of International Conference on Identifying Challenges, Assessing Progress, Moving Forward: Addressing Impunity & Realizing Human Rights in South Asia
३७. Trafficking in Persons in Nepal, National Report, September 2018
३८. विवाद समाधानमा स्थानीय तह (मानव अधिकार अभ्यास पुस्तिका)
३९. नेपालका वृद्धाश्रम/जेष्ठ नागरिक हेरचाह केन्द्रको अध्ययन प्रतिवेदन (संवाहक अङ्क- १०)
४०. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसँग सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्था र कानून
४१. मानव अधिकारसम्बन्धी महत्वपूर्ण निर्णयहरु - २०७६ अंक ५, फाल्गुन
४२. महासन्धि नं १६९ कार्यान्वयन अवस्था
४३. Monitoring Synopsis of the Senior Citizen's Care Centers-2019

४४. NHRC Nepal's Recommendations on Right to Environment
४५. An Introduction to the National Human Rights Commission, Nepal
४६. The Rights of the Persons with Disability
४७. Reinforcing Peasants Rights: NHRCN Recommendations
४८. Migrant Workers Rights and NHRC Nepal's Initiatives
४९. वातावरण प्रदूषण र मानव अधिकार एक अध्ययन प्रतिवेदन -२०७६
५०. जातीय भेदभाव तथा छूवाछूतविरुद्धको अधिकारको अवस्था अनुगमन प्रतिवेदन- २०७६ आषाढ
५१. अनौपचारिक क्षेत्र विशेषगरी मनोरञ्जन तथा सत्कार सेवाका कार्यरत महिला तथा बालबालिकाहरुको अवस्था र बैदेशिक रोजगारीमा गएका पुरुषहरुको श्रीमतीहरुले भोग्नु परेको सामाजिक मुल्य (आर्थिक हिंसा, पारिवारिक हिंसा, सामाजिक लान्छना, घरायसी कार्यबोझ) सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान प्रारम्भिक प्रतिवेदन।
५२. मानव वेचबिखन सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन, २०७६
५३. मौलिक हक कार्यान्वयनमा विधायिका र कार्यपालिकाको भूमिका
५४. जबरजस्ती करणीमा परेका महिलाको मानव अधिकार एवमं न्यायमा पहुँचमा नेपाल प्रहरीको जवाफदेहिता २०७६ भदौ
५५. Reserch report on the situation of the Rights of migrant workers २०७६ कार्तिक
५६. मानव वेचबिखन सम्बन्धि राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०७६ श्रावण
५७. वार्षिक प्रतिवेदन २०७५/२०७६
५८. नेपालमा बालबालिकाको अवस्था २०७६ पौष
५९. मानव अधिकार पत्र आश्विन

मानव अधिकार चिन्तक तथा लेखक समूहमा अहिलेसम्म आवद्ध संवाहकका लेखकहरू

अङ्क-१

- (१) राजुप्रसाद चापागाई (+अङ्क ४)
- (२) विष्णुप्रसाद तिमिल्सेना (+अङ्क ५)
- (३) बिनोदकुमार वि.क. (+अङ्क ४)
- (४) डा.शङ्करकुमार श्रेष्ठ
- (५) ओमप्रकाश अर्याल (+अङ्क ७)
- (६) डा. हरिहर बस्ती
- (७) डा. रंजीतभक्त प्रधानाङ्ग
- (८) डा. श्रीप्रकाश उप्रेती (+अङ्क ७)
- (९) डा. लोकनाथ भुषाल
- (१०) विशाल खनाल (+अङ्क १३)
- (११) माधव रेग्मी (+अङ्क ३)
- (१२) पुष्पा पोखरेल (+अङ्क ४)
- (१३) जायश्वर चापागाइ
- (१४) मोहना अन्सारी

अङ्क-२

- (१५) ललितबहादुर बस्नेत
- (१६) तेजमान श्रेष्ठ (+अङ्क ६)
- (१७) माधवकुमार बस्नेत
- (१८) सूर्यबहादुर देउजा (+अङ्क १३)
- (१९) महेश शर्मा पौडेल (+अङ्क ३, ५, ८, १२, १३)
- (२०) डा. गोविन्द सुवेदी
- (२१) टेकनारायण कुंवर (+अङ्क ५)

- (२२) सलिना काफ्ले (+अङ्क ६)

- (२३) उदय रेग्मी
- (२४) डा. चन्द्रकान्त ज्ञवाली (+अङ्क ४)
- (२५) सोम लुइटेल (+अङ्क ७)
- (२६) लोकेन्द्र पनेरू (+ अङ्क ८)

अङ्क-३

- (२७) मोहन बन्जाडे
- (२८) संजीवराज रेग्मी (+ अङ्क ८)
- (२९) गोविन्द शर्मा बन्दी
- (३०) कृष्णजीवी घिमिरे (+अङ्क ७, १२)
- (३१) श्रीराम अधिकारी
- (३२) डा. टीकाराम पोखरेल (+अङ्क ११)
- (३३) डा. अश्वस्थामा खरेल (+अङ्क ६, १२)
- (३४) शोभाकर बुढाथोकी (+अङ्क ११)
- (३५) रेवतीराज त्रिपाठी (+अङ्क ९)
- (३६) नवराज थपलिया

- (३७) करूणा पराजुली
- (३८) रामकान्त तिवारी (+अङ्क ६)

अङ्क-४

- (३९) सुदर्शन रेग्मी
- (४०) मनिष प्रसाइ
- (४१) कैलाशकुमार शिवाकोटी (+अङ्क ८)
- (४२) डा. महेन्द्रजंग शाह

(४३) शारदा तिमिल्सेना

(४४) शिवप्रसाद पौडेल

(४५) नीतु पोखरेल

(४६) सोम निरौला

अङ्क-५

(४७) राष्ट्रिय जेष्ठ नागरिक महासंघ

(४८) लिप्तबहादुर थापा

(४९) भक्त विश्वकर्मा

(५०) ऋषिकेश वाग्ले (+अङ्क ९)

(५१) डा. हरिवंश त्रिपाठी

अङ्क-६

(५२) डा. नारायणप्रसाद घिमिरे

(५३) कोषराज न्यौपाने

(५४) वीरबहादुर बुढा मगर

(५५) श्यामबाबु काफ्ले (+अङ्क ७, १३)

(५६) बुद्धिनारायण श्रेष्ठ

(५७) घनश्याम खड्का (+अङ्क ११)

(५८) सूर्यप्रसाद पराजुली (+अङ्क ९)

अङ्क-७

(५९) बेद भट्टराई (+अङ्क १३)

अङ्क-८

(६०) प्रा.डा. श्रीरामप्रसाद उपाध्याय

(६१) नवराज सापकोटा (+अङ्क ११, १३)

अङ्क-९

(६२) बसन्त अधिकारी

(६३) इन्दु तुलाधर

(६४) शिवप्रसाद पौडेल

(६५) टेक ताम्राकार (अङ्क १२)

अङ्क-१०

जेष्ठ नागरिक विशेषाङ्क-२०७५ (रा.मा.अ.आ)

अङ्क-११

(६५) बलराम राउत

(६६) केशवप्रसाद चौलागाई

(६७) अर्जुन विश्वकर्मा

अङ्क-१२

(६८) मीना गुरूङ्ग

(६९) विनोदकुमार विश्वकर्मा

(७०) डा. हरिवंश त्रिपाठी

(७१) डा. हरिहर बस्ती

(७२) प्रेमबहादुर थापा

अङ्क-१३

(७३) विदुशी अधिकारी

(७४) श्यामकुमार भट्टराई

(७५) इन्दिरा दाहाल

यस अङ्कका योगदानकर्ताहरू

१. शैक्षिक योग्यता २. हाल कार्यरत संस्था/सेवा/ क्षेत्र ३. विशेष अनुभव ४. ई-मेल ५. फोन नं.

Bed Bhattarai

1. Masters in (Management), Bachelor (Law)
3. Secretatary, National Human Rights Commission, Nepal
4. bedbhattarai@gmail.com
5. 9851042633

श्यामकुमार भट्टराई

१. स्नातकोत्तर अन्तर्राष्ट्रिय कानून र संबैधानिक कानून
२. सहन्यायाधिवक्ता महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय
३. अनुभव ३० वर्षदेखि निजामती सेवामा कार्यरत
४. K77bhattarai@yahoo.com
५. ९८४१२५५६४०

Nava Raj Sapkota

1. Masters in Social Science & Law
2. Director at National Human Rights Commission, Nepal
3. Research and Human Rights
4. navaraj.sapkota@nhrcnepal.org
5. 9851198165

इन्दिरा दाहाल

१. स्नातकोत्तर कानून
२. सहसचिव कानून आयोग
३. indiradahall@yahoo.com
४. ९८४१५३१०९२

Bishal Khanal

1. Master of Comparative Law, Public Administration, Political Science
2. Teacher of Law at Kathmandu University
3. 9851046268
4. khanalb@yahoo.com

महेश शर्मा पौडेल

१. स्नातकोत्तर-जन प्रशासन, राजनीतिशास्त्र र कानून
२. न्यायाधीश, उच्च अदालत
३. पूर्व सचिव, २३ वर्षको सरकारी वकीलको अनुभव।
४. mahesh_bsharma@yahoo.com
५. ९८५१०४६५०१

Bipin Adhikari

1. Masters in Law, Political Science & Economics
2. Teacher of Law and Political Economy at Kathmandu University
3. Working in the area of constitutional law
- 4 9851115496
5. bipin.adhikari@ku.edu.np

Surya Deuja

1. Masters in Human Rights (University of Hong Kong) Education and Humanity
2. Human Rights Expert
- 3 More than twenty years extensive experiences of human rights from the United Nations, National Human Rights Institutions and Non-Governmental Organizations
4. deujasb@gmail.com

Bidushi Adhikari

1. Bachelor of Economics and Social Science
2. Research Assistant

श्यामबाबु काफ्ले

१. स्नातकोत्तर, राजनीतिशास्त्र, स्नातक, कानून
२. उपनिर्देशक, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३. मानव अधिकार र कानून क्षेत्रमा २१ वर्षको अनुभव
४. rspkafle@gmail.com
५. ९८५१९९९०९५

**संवाहकको
आगामी १४औं अङ्क
आप्रवासी कामदारहरूको
अधिकार विशेषाङ्क
हुनेछ ।**

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

केन्द्रीय कार्यालय, हरिहर भवन, ललितपुर

इमेल : nhrc@nhrcnepal.org

फोन : ०१-५०१००१५/१६/१७/१८

वेबसाइट : www.nhrcnepal.org

फ्याक्स : ०१-५५४७९७३, ५५४७९७४

हटलाइन : ०१-५०१००००

विराटनगर कार्यालय, चाँदनी चोक

फोन : ०२१-४६१९३१, ४६१०९३

फ्याक्स : ०२१-४६११००

खोटाङ कार्यालय, दिक्तेल

फोन : ०३६-४२०२८४

जनकपुर कार्यालय, देवी चोक

फोन : ०४१-५२७८११, ५२७८१२

फ्याक्स : ०४१-५२७२५०

सानेपा कार्यालय, सानेपा

फोन : ०१-५५३०३६२

पोखरा कार्यालय, जनप्रियमार्ग

फोन : ०६१-४६२८११, ४६३८२२

फ्याक्स : ०६१-४६५०४२

बुटवल, रुपन्देही

फोन : ०७१-४१०१७५, ०७१-४१०१७६

नेपालगञ्ज कार्यालय, शान्तिनगर

फोन : ०८१-५२६७०७, ५२६७०८

फ्याक्स : ०८१-५२६७०६

जुम्ला कार्यालय, खलङ्गा

फोन : ०८७-५२०२२२

धनगढी कार्यालय, उत्तर बेहेडी

फोन : ०९१-५२५६२१, ५२५६२२

फ्याक्स : ०९१-५२५६२३

National Human Rights Commission, Nepal

Central Office

Harihar Bhawan, Lalitpur

P.O. Box No. : 9182, Kathmandu

E-mail : nhrc@nhrcnepal.org

Phone No. : 01- 5010015/16/17/18

Website : www.nhrcnepal.org

Fax : 01-5547973, 5547974

Hotline : 01-5010000

Biratnagar Office, Chandani Chowk

Phone No. : 021-461931, 461093

Fax : 021-461100

Khotang Office, Diktel

Phone : 036-420284

Janakpur Office, Devichowk

Phone No. : 041-527811, 527812

Fax : 041-527250

Sanepa Office, Sanepa

Phone : 01-5530362

Pokhara Office, Janapriya Marga

Phone No. : 061-462811, 463822

Fax : 061-465042

Butwal Office, Rupendehi

Phone : 071-410175, 410176

Nepalgunj Office, Shantinagar

Phone No. : 081-526707, 526708

Fax : 081-526706

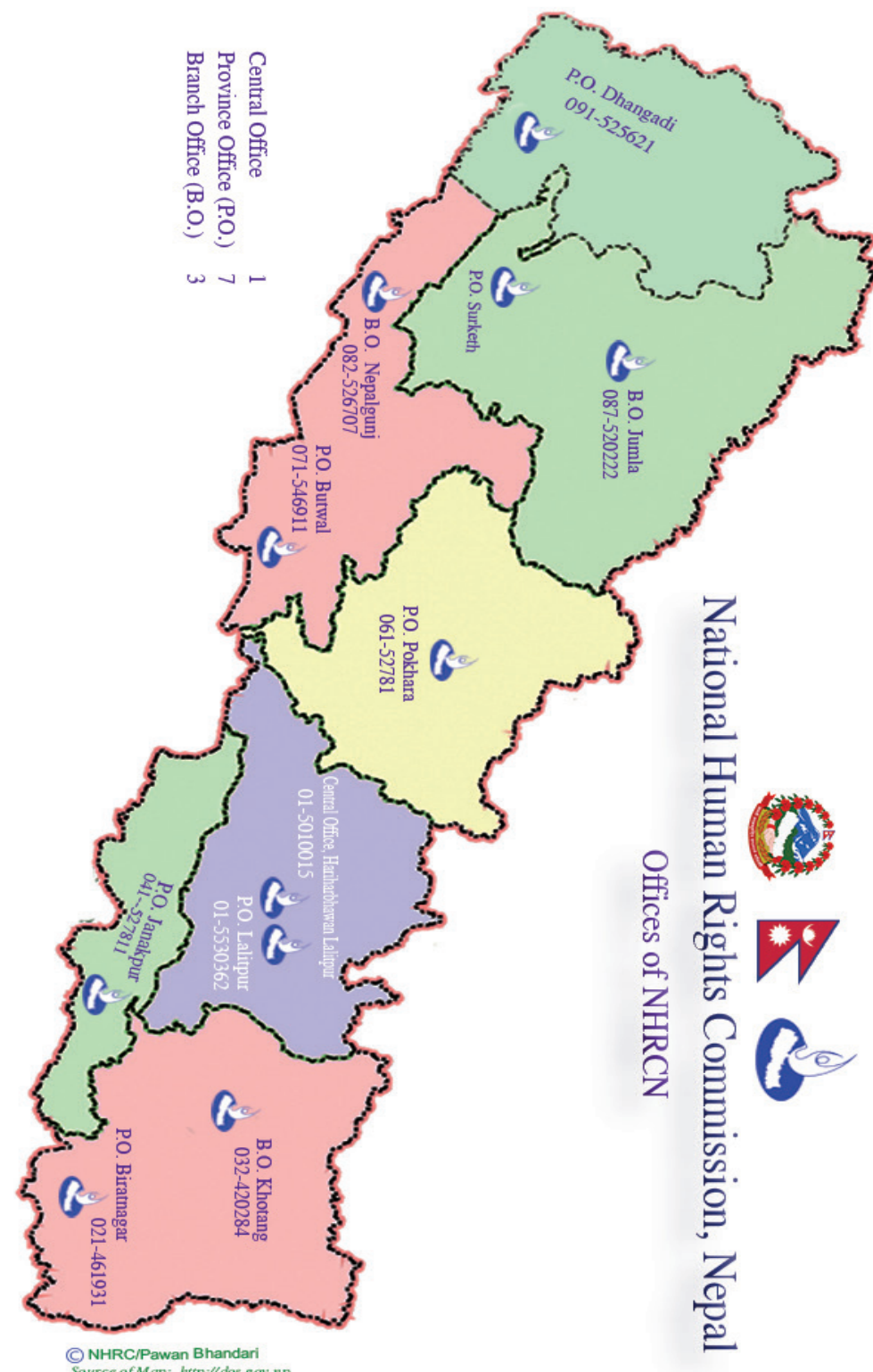
Jumla Office,

Phone : 087-520222

Dhangadhi Office, Uter Behedi

Phone No. : 091-525621, 525622

Fax : 091-525623

Central Office
Province Office (P.O.)
Branch Office (B.O.)

1

7

3

National Human Rights Commission, Nepal
Offices of NHRCN

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

हरिहर भवन, ललितपुर, नेपाल

पोबन् : ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

फोन : ०१-५०१००१५, हटलाइन : ५०१००००

National Human Rights Commission, Nepal

Harihar Bhawan, Pulchowk, Lalitpur, Nepal

P.O. Box: 9182, Kathmandu, Nepal

Phone: 01-5010015, Hotline: 5010000